

**ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

**ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПИЛИПИШИНА ІРИНА ІГОРІВНА

УДК 342.729

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА БЕЗПЕКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО
СТАНУ**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі права.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____/І.І. Пилипишина /

Науковий керівник: **Турченко Ольга Григорівна**, кандидат юридичних наук,
доцент

Вінниця – 2025

АНОТАЦІЯ

Пилипишина І.І. Забезпечення права дитини на безпеку в умовах воєнного стану. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» у галузі знань 08 «Право». – Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2025.

Дисертація є комплексним дослідженням забезпечення права дитини на безпеку в умовах воєнного стану, в якому на новому рівні розкрито теоретичні та практичні аспекти зазначеної проблематики.

У розділі 1 «Теоретичні засади здійснення права дитини на безпеку» визначено зміст права дитини на безпеку, виявлені особливості його правової природи; досліджено генезис і розвиток права дитини на безпеку.

Зокрема, вперше запропоновано авторське визначення «права дитини на безпеку» як права дитини бути захищеною від фізичних, психологічних, моральних, соціальних, майнових загроз і небезпек, з урахуванням її уразливого становища. Відповідно з метою затвердження та імплементації принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, створення правової основи для посилення механізмів захисту дітей від усіх форм насильства, зловживань та експлуатації запропоновано закріпити дане право у ст. 52 Конституції України. Вдосконалені положення щодо періодизації становлення і розвитку права дитини на безпеку та виділені три етапи: а) від прийняття Декларації прав дитини Ліги Націй до Декларації прав дитини ООН (1924 – 1959 рр.), на якому закладено основи міжнародного розуміння прав дітей, принципи безпеки мали загальний характер та зосереджувалися на захисті від експлуатації без детального регулювання аспектів фізичної та психологічної безпеки; діти сприймалися як об'єкти, а не суб'єкти прав; б) від прийняття Декларації прав дитини ООН до Конвенції ООН про права дитини (1959 – 1989 рр.), на якому визнано, що безпека дітей має охоплювати не лише фізичне, а й психоемоційне здоров'я; дітей визнано окремою вразливою категорією

осіб, які потребують особливого захисту, однак механізми примусового виконання відповідних міжнародних норм були відсутні; в) від прийняття Конвенції ООН про права дитини дотепер (1989 р. – дотепер), на якому визначено конкретні зобов'язання для держав щодо забезпечення всебічної безпеки дітей, зокрема через запобігання насильству, захист від економічної експлуатації, сексуальних зловживань та інших форм фізичного чи психологічного насильства.

У розділі 2 «Забезпечення права дитини на безпеку в сімейному, освітньому середовищі та у межах ювенальної юстиції в умовах воєнного стану» виділені особливості забезпечення права дитини на безпеку в умовах воєнного стану в сімейному середовищі крізь призму протидії домашньому насильству стосовно дитини та батьківському кіднепінгу; в освітньому середовищі через виділення заходів протидії булінгу та кібербулінгу; при реалізації пілотних проєктів відновного правосуддя та моделі Барнахус.

Уточнено поняття батьківського кіднепінгу як самочинної зміни місця проживання дитини одним з батьків, або особою, яка його замінює, без згоди іншого, та додатково обґрунтовано, що в умовах воєнного стану з міркувань забезпечення безпеки дитини такі дії можуть розглядатися в якості правомірного заходу виняткового характеру. Уточнено поняття кібербулінгу як самостійної форми булінгу, яка здійснюється з використанням засобів електронних комунікацій, характеризується анонімністю, публічністю і повторюваністю, та може вчинятися як в межах, так і поза межами освітнього процесу. Обґрунтована необхідність визнання дітей, які стали свідками домашнього насильства, його жертвами через суттєвий психологічний, емоційний та соціальний вплив, що дорівнюється до впливу прямого насильства.

У розділі 3 «Забезпечення права дитини на безпеку під час збройного конфлікту» виявлені і охарактеризовані особливості захисту дітей як жертв війни від фізичного впливу (вбивств, каліцтв, викрадення, сексуального насильства тощо) під час збройного конфлікту, від вербування до збройних сил та використання у бойових діях; розроблені відповідні пропозиції з вдосконалення законодавства України щодо протидії вчиненню воєнних злочинів стосовно дітей,

зокрема, запропоновано передбачити кримінальну відповідальність за порушення законів та звичаїв війни окремо стосовно дітей.

Додатково обґрунтовано, по-перше, що фізичний вплив на дітей (вбивства, каліцтва, тілесні ушкодження тощо) під час збройного конфлікту може складати об'єктивну сторону самостійного злочину, так і бути наслідком скоєння іншого виду злочину, зокрема, умисного спрямування нападів на цивільну інфраструктуру, застосування заборонених засобів ведення війни, відмови у доступі до гуманітарної допомоги через перешкоджання роботи гуманітарних коридорів тощо. По-друге, що в умовах збройного конфлікту сексуальне насильство стосовно дітей набуває масового характеру, зберігаючи свою латентність.

Вербування дітей до збройних формувань та використання їх у бойових діях несе не тільки загрозу безпосередньо їхньому життю, здоров'ю та розвитку, а й негативно впливає на стан і сталий розвиток суспільства в цілому, через майбутні демографічні втрати, підвищення ймовірності стигматизації та насильства, погіршення ментального здоров'я населення.

Ключові слова: Конституція, безпека, право на безпеку, дитина / діти, права дитини, права (основоположні свободи) людини, межі втручання держави, обмеження прав, відповідальність, юридична відповідальність, кримінальна відповідальність, міжнародна відповідальність, захист прав дитини, кримінальне правопорушення, юстиція, правосуддя, медіація, збройний конфлікт, агресія, відповідальна поведінка в кіберпросторі, кібероперації, булінг, кібербулінг, примус, порушене право, моральна шкода, компенсація.

ABSTRACT

Pylypyshyna I. Ensuring the child's right to safety under martial law. – Qualification scientific work in the rights of a manuscript.

The dissertation is a comprehensive study of ensuring the child's right to security in martial law, which reveals theoretical and practical aspects of the above-mentioned issues at a new level.

In section 1 "Theoretical principles of implementing the child's right to security", the content of the child's right to security is determined, the features of its legal nature are identified; the genesis and development of the child's right to security are investigated.

In particular, the author's definition of the "child's right to security" as the child's right to be protected from physical, psychological, moral, social, property threats and dangers, taking into account its vulnerable position, is proposed for the first time. Accordingly, in order to approve and implement the principle of ensuring the best interests of the child, to create a legal basis for strengthening mechanisms for protecting children from all forms of violence, abuse and exploitation, it is proposed to enshrine this right in Article 52 of the Constitution of Ukraine. The provisions on the periodization of the formation and development of the child's right to security have been improved and three stages have been identified: a) from the adoption of the Declaration of the Rights of the Child of the League of Nations to the UN Declaration of the Rights of the Child (1924-1959), which laid the foundations of the international understanding of children's rights, the principles of security were general in nature and focused on protection from exploitation without detailed regulation of aspects of physical and psychological security; children were perceived as objects, not subjects of rights; b) from the adoption of the UN Declaration of the Rights of the Child to the UN Convention on the Rights of the Child (1959-1989), which recognized that the safety of children should encompass not only physical, but also psycho-emotional health; children were recognized as a separate vulnerable category of persons in need of special protection, but mechanisms for the enforcement of relevant international norms were absent; c) from the adoption of the UN Convention on the Rights of the Child until now (1989 - present), which defines specific

obligations for states to ensure the comprehensive safety of children, in particular through the prevention of violence, protection from economic exploitation, sexual abuse and other forms of physical or psychological violence.

Section 2 "Ensuring the right of the child to safety in the family, educational environment and within juvenile justice in conditions of martial law" highlights the features of ensuring the right of the child to safety in conditions of martial law in the family environment through the prism of combating domestic violence against the child and parental kidnapping; in the educational environment through the allocation of measures to combat bullying and cyberbullying; in the implementation of pilot projects of restorative justice and the Barnahus model.

The concept of parental kidnapping is clarified as an arbitrary change of a child's place of residence by one of the parents, or a person replacing him, without the consent of the other, and it is additionally substantiated that in conditions of martial law, for reasons of ensuring the safety of the child, such actions can be considered as a legitimate measure of an exceptional nature. The concept of cyberbullying is clarified as an independent form of bullying, which is carried out using electronic communications, is characterized by anonymity, publicity and repetition, and can be committed both within and outside the educational process. The need to recognize children who have witnessed domestic violence as its victims due to the significant psychological, emotional and social impact, which is equal to the impact of direct violence, is substantiated.

In section 3 "Ensuring the child's right to safety during armed conflict", the features of protecting children as victims of war from physical impact (murder, mutilation, abduction, sexual violence, etc.) during an armed conflict, from recruitment to the armed forces and use in hostilities are identified and characterized; relevant proposals are developed to improve the legislation of Ukraine on combating the commission of war crimes against children, in particular, it is proposed to provide for criminal liability for violations of the laws and customs of war separately in relation to children.

It is additionally substantiated, firstly, that physical impact on children (murder, mutilation, bodily harm, etc.) during an armed conflict can constitute an objective aspect of an independent crime, or be a consequence of the commission of another type of crime,

in particular, intentional targeting of attacks on civilian infrastructure, the use of prohibited means of warfare, denial of access to humanitarian aid due to obstruction of humanitarian corridors, etc. Secondly, in conditions of armed conflict, sexual violence against children becomes widespread, while maintaining its latency. The recruitment of children into armed formations and their use in hostilities not only poses a direct threat to their lives, health and development, but also negatively affects the state and sustainable development of society as a whole, due to future demographic losses, an increased likelihood of stigmatization and violence, and a deterioration in the mental health of the population.

Keywords: Constitution, security, right to security, child/children, child rights, human rights (fundamental freedoms), limits of state intervention, restrictions on rights, responsibility, legal responsibility, criminal responsibility, international responsibility, protection of children's rights, criminal offense, justice, mediation, armed conflict, aggression, responsible behavior in cyberspace, cyber operations, bullying, cyberbullying, coercion, violated right, moral damage, compensation.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Пилипишина І. І. Генезис права дитини на безпеку. *Академічні візії*. 2024. Вип. 38. URL : <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1559>
2. Пилипишина І. І., Турченко О. Г. Забезпечення прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 64-69. DOI : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.11>
3. Пилипишина І. І. Проблеми застосування відновного правосуддя в умовах воєнного стану. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2022. С. 58-70. DOI : <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2022.2.7>
4. Пилипишина І. І. Протидія кібербулінгу як забезпечення права дитини на безпеку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. № 83. Т. 1. С. 141-150. DOI : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.20>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Пилипишина І. І. Правове забезпечення права дитини на безпеку в умовах збройного конфлікту. *Права людини – пріоритет сучасної держави* : збірник мат. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 10 груд. 2021 р. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 272-276. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a12e286e-c82b-41cb-aaf1-204ead594759/content>
6. Пилипишина І. І. Впровадження та використання моделі «Барнахус» в Україні. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики в умовах воєнної агресії*: мат. II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Кропивницький, 7 жовт. 2022 р. С. 108-112. URL : https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/06/zbirnyk_konferencziyi_07_10_2022_karmushyna-gotov.pdf

7. Пилипишина І. І. Проблеми застосування програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення, в умовах воєнного стану. *Права людини в період збройних конфліктів* : мат. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 18 лист. 2022 р. С. 485-490. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cc162944-8e55-464b-aa00-d4d45666bb8f/content>

8. Пилипишина І. І. Конституційне право дитини на безпеку. *Актуальні питання економіки, обліку, фінансів і права* : мат. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дрогобич, 16 трав. 2023 р. С. 58-59. URL : <http://www.economics.in.ua/2023/05/16.html>

9. Пилипишина І. І. Захист дитини від домашнього насильства, як забезпечення її права на безпеку. *Права людини в період збройних конфліктів* : мат. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 3 лист. 2023 р. С. 439-447. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2a1b31db-d9dd-4cdb-8b33-172c5a70bb35/content>

ЗМІСТ

ВСТУП	11
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади здійснення права дитини на безпеку	21
1.1. Зміст та природа права дитини на безпеку	21
1.2. Генезис та розвиток права дитини на безпеку	32
Висновки до розділу 1	47
РОЗДІЛ 2. Забезпечення права дитини на безпеку в сімейному, освітньому середовищі та у межах ювенальної юстиції в умовах воєнного стану	49
2.1. Забезпечення права дитини на безпеку в сімейному середовищі: протидія домашньому насильству та батьківському кіднепінгу	49
2.2. Забезпечення права дитини на безпеку в освітньому середовищі: протидія булінгу та кібербулінгу	67
2.3. Забезпечення права дитини на безпеку у межах ювенальної юстиції: реалізація пілотних проєктів	88
Висновки до Розділу 2	111
РОЗДІЛ 3. Забезпечення права дитини на безпеку під час збройного конфлікту	113
3.1. Захист дитини від фізичного і психологічного впливу під час збройного конфлікту	113
3.2. Захист дитини від вербування до збройних сил та використання у бойових діях	148
3.3. Забезпечення безпеки освітнього процесу під час збройного конфлікту	159
Висновки до Розділу 3	167
ВИСНОВКИ	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	172
ДОДАТКИ	202

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Забезпечення прав дітей є одним з фундаментальних завдань будь-якої цивілізованої держави. Природні права людини, до яких відноситься право на безпеку, особливо важливі для дітей, адже вони є найбільш вразливою категорією населення. Відповідно до Загальної декларації прав людини, Конвенції ООН про права дитини, а також інших міжнародно-правових актів, дитина має право на спеціальний захист і підтримку, що включає забезпечення її фізичної та психологічної безпеки в будь-яких умовах. Однак виклики, що виникають в умовах воєнного стану, значно ускладнюють реалізацію цього базового права.

У контексті збройних конфліктів дитина піддається численним ризикам, серед яких прями загрози для життя через обстріли, мінування, насильство з боку воюючих сторін, психоемоційні травми, порушення доступу до освіти, медицини та соціальних послуг, а також загроза стати жертвою експлуатації. Особливо вразливими є діти, які проживають в районах бойових дій або на тимчасово окупованих територіях, а також переміщені особи, які вимушені залишати свої домівки, часто без належної підтримки з боку держави чи міжнародних організацій.

В умовах воєнного стану держава зобов'язана вжити всіх можливих заходів для захисту прав дітей, що передбачає як законодавче забезпечення їхнього захисту, так і практичну реалізацію цих норм через ефективні механізми державного контролю, соціальних служб та міжнародного співробітництва.

Тема дисертаційного дослідження є надзвичайно актуальною, особливо в умовах сучасних викликів, з якими стикається Україна та інші держави, що переживають збройні конфлікти. Право дитини на безпеку, яке включає фізичний захист від насильства, моральне та психологічне благополуччя, доступ до соціальних та медичних послуг, є основою для її нормального розвитку, що має особливе значення в умовах воєнного стану. Тому важливою є не тільки теоретична розробка проблеми, але й створення конкретних практичних

рекомендацій щодо покращення правового забезпечення та ефективності механізмів захисту прав дітей в умовах воєнного стану.

Теоретичне підґрунтя дослідження складають наукові статті, монографії, що стосуються дослідження забезпечення права дитини на безпеку, зокрема в умовах воєнного стану. Так, поняття безпеки висвітлювали у своїх працях Л. Калашнікова, В. Кузьомко, Г. Назарова, А. Дем'яненко, І. Козьяков, О. Турченко, М. Шутий та інші. Питаннями визначення прав дитини загалом займалися О. Китайка, Н. Опольська та інші. Питання права людини на безпеку досліджували В. Тихий, О. Боднар. Еволюції прав дитини присвятили свої роботи українські та закордонні дослідники, серед яких Г. Толкачова, Н. Опольська, Ш. Скот, Т. Гарабейлі. Причини та наслідки вчинення домашнього насильства щодо дітей висвітлювали Т. Малиновська, А. Блага, Г. Установа-Бойченко, Є. Близнюк, О. Беспаль, Н. Семікоп та інші. Вивчення проблеми протидії батьківському кіднепінгу здійснювали О. Юшкевич, М. Бурдін, Т. Курило, В. Котис, В. Тенєшев та інші. Перші систематичні дослідження булінгу належать скандинавським ученим, серед яких Д. Олвеус, А. Пікас, Є. Роланд, П. Хайнеманн. Крім цього, дослідження булінгу здійснювали українські автори, серед яких В. Гришко, Н. Лисько. Поняття кібербулінгу, його форми та проблеми протидії цьому явищу висвітлювати закордонні автори, серед яких П. Сміт, Дж. Магдаві, Дж. Волак, К. Мітчел, Дж. Дулі, А. Носентіні, Х. Калмаєстра, Л. Вотс, Дж. Вагнер, а також українські автори, серед яких І. Лубенець, А. Ведернікова, Т. Миронюк, А. Запорожець, Л. Найдьонова та М. Фадєєва. Наслідки булінгу та кібербулінгу досліджували Л. Амелічева, М. Грушко, В. Лавріненко, І. Тітов та інші. Питання вербування дітей висвітлювали В. Барчук та О. Клименко.

Нормативно-правову базу дисертаційного дослідження складають Конституція України, Закон України «Про охорону дитинства», Закон України «Про освіту», Закон України «Про правовий режим воєнного стану», інші закони та підзаконні нормативно-правові акти України, а також міжнародно-правові документи, положення яких стосуються прав дітей, серед яких Конвенція ООН

про права дитини (1989 р.) та факультативні протоколи до неї, Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу (1973 р.), Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) (2011 р.) та інші.

Емпірично-правову базу дисертаційного дослідження складають: практика правозастосування; дослідження та звіти міжнародних організацій, серед яких ОБСЄ та ООН; соціологічні та статистичні дані, які містять інформацію про вплив збройних конфліктів на безпеку дітей, зокрема, статистика щодо загиблих та постраждалих дітей в умовах воєнного стану.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Кваліфікаційна наукова робота виконувалася відповідно до Національної стратегії у сфері прав людини, схваленої Указом Президента України від 24 березня 2021 року, Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року, згідно з планом науково-дослідної діяльності юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса в рамках теми «Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи» (державна реєстрація № 0118U003140) та кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права за темами «Правові механізми забезпечення, охорони і захисту прав людини» (державна реєстрація № 0122U002369), «Права людини в умовах воєнного стану: реалізація, гарантії та захист» (державна реєстрація № 0124U004605), в межах яких автором досліджено певні аспекти забезпечення права дитини на безпеку в умовах воєнного стану та запропоновані відповідні зміни до законодавства України.

Мета і завдання дослідження. *Метою дослідження є розробка нових науково-обґрунтованих теоретичних і практичних положень щодо правового забезпечення права дитини на безпеку в умовах воєнного стану, розробка рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства і*

правозастосовної практики для ефективного захисту прав дітей у кризових ситуаціях.

Завдання дослідження:

- з'ясувати зміст права дитини на безпеку, виявити особливості його природи;
- дослідити генезис і розвиток права дитини на безпеку, виокремити його основні етапи;
- виявити особливості забезпечення права дитини на безпеку в сімейному середовищі крізь призму протидії домашньому насильству стосовно дитини та батьківському кіднепінгу, зокрема в умовах воєнного стану;
- виявити особливості забезпечення права дитини на безпеку в освітньому середовищі через протидію булінгу та кібербулінгу;
- проаналізувати практику реалізації пілотних проєктів відновного правосуддя та моделі Барнахус, виділити особливості їх впровадження в Україні та проблеми реалізації в умовах воєнного стану;
- охарактеризувати особливості захисту дітей від фізичного і психічного впливу під час збройного конфлікту;
- виділити особливості захисту дитини від вербування до збройних сил та використання у бойових діях.

Об'єктом дослідження є права людини.

Предметом дослідження право дитини на безпеку в умовах воєнного стану.

Методологія дослідження. Методи дослідження обрано з урахуванням специфіки досліджуваної проблеми та поставленої мети.

Провідним методом дослідження є діалектичний метод, який вивчає розвиток суспільних явищ у їхніх суперечностях, змінах і взаємозв'язках. Він дозволив розглянути право дитини на безпеку як складний і динамічний феномен, що трансформується під впливом соціально-політичних умов, зокрема воєнного стану. Використання цього методу дало змогу визначити зміст і

природу права дитини на безпеку (підрозділ 1.1), дослідити генезис і розвиток цього права в історичній ретроспективі (підрозділ 1.2).

Системний метод, спрямований на розкриття цілісності об'єкта як системи, забезпечив виявлення взаємозв'язків між різними елементами забезпечення права дитини на безпеку. Це дозволило обґрунтувати комплексний підхід до аналізу питань забезпечення безпеки дитини у сімейному середовищі (підрозділ 2.1), в освітньому середовищі (підрозділ 2.2) та у межах ювенальної юстиції (підрозділ 2.3), в умовах збройного конфлікту (розділ 3).

Для збору та аналізу фактичних даних застосовувалися емпіричні методи: спостереження – для вивчення практики застосування заходів протидії порушень права дитини на безпеку в сімейному, освітньому середовищах та в межах ювенальної юстиції; порівняння – для аналізу статистичних даних щодо порушень прав дітей.

Осмислення зібраних даних забезпечувалося за допомогою емпірико-теоретичних методів: аналізу і синтезу – для виділення особливостей забезпечення права дитини на безпеку в окремих сферах та їх об'єднання у комплексне уявлення про механізм забезпечення права дитини на безпеку в умовах воєнного стану (підрозділи 2.1, 2.2); індукції і дедукції – для вивчення окремих фактів і формулювання узагальнень щодо перспектив впровадження та ефективності реалізації пілотних проєктів відновного правосуддя та моделі Барнахус (підрозділ 2.3).

Історико-правовий метод дозволив простежити формування і розвиток права дитини на безпеку на різних етапах історії та запропонувати власний підхід до періодизації цього процесу (підрозділ 1.2).

Порівняльно-правовий метод використовувався для аналізу відповідності норм національного законодавства нормам загального міжнародного права та міжнародного гуманітарного права щодо захисту дітей як жертв війни (розділ 3).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим у вітчизняній науці комплексним дослідженням забезпечення права

дитини на безпеку в умовах воєнного стану, в якому на новому науковому рівні розкрито теоретичні та практичні аспекти зазначеної проблематики.

У процесі дослідження сформульовано положення та висновки, що містять наукову новизну:

вперше:

– запропоновано виділення самостійного права дитини на безпеку як права дитини бути захищеною від фізичних, психологічних, моральних, соціальних, майнових загроз і небезпек, з урахуванням її уразливого становища. Відповідно з метою затвердження та імплементації принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, створення правової основи для посилення механізмів захисту дітей від усіх форм насильства, зловживань та експлуатації запропоновано закріпити дане право у ст. 52 Конституції України;

– запропоновано передбачити кримінальну відповідальність за порушення законів та звичаїв війни окремо стосовно дітей, з метою підвищення рівня їх захисту, відповідно до міжнародних стандартів, вимог гуманітарного права, а також підвищення ефективності боротьби з воєнними злочинами;

вдосконалено:

– періодизацію становлення і розвитку права дитини на безпеку з виділенням трьох етапів: 1) від прийняття Декларації прав дитини Ліги Націй до Декларації прав дитини ООН (1924 – 1959 рр.), на якому закладено основи міжнародного розуміння прав дітей; діти розглядаються в якості об'єктів, а не суб'єктів прав; принципи безпеки мають загальний характер зі зосередженням на захисті від експлуатації без детального регулювання аспектів фізичної та психологічної безпеки; 2) від прийняття Декларації прав дитини ООН до Конвенції ООН про права дитини (1959 – 1989 рр.), на якому діти визнаються окремою вразливою категорією осіб, які потребують особливого захисту, однак механізми примусового виконання відповідних міжнародних норм відсутні; визнається, що безпека дітей має охоплювати не лише фізичне, а й психоемоційне здоров'я; 3) від прийняття Конвенції ООН про права дитини дотепер (1989 р. – дотепер), на якому визначаються конкретні зобов'язання для

держав щодо забезпечення всебічної безпеки дітей, зокрема через запобігання насильству, захист від економічної експлуатації, сексуальних зловживань та інших форм фізичного чи психологічного насильства;

– через уточнення поняття батьківського кіднепінгу як самочинної зміни місця проживання дитини одним з батьків, або особою, яка його замінює, без згоди іншого та додаткове обґрунтування того, що в умовах воєнного стану з міркувань забезпечення безпеки дитини такі дії можуть розглядатися в якості правомірного заходу виняткового характеру;

– положення щодо розгляду вербування дітей до збройних формувань та використання їх у бойових діях не тільки як прямої загрози безпосередньо їхньому життю, здоров'ю та розвитку, а й негативного явища, що впливає на стан і сталий розвиток суспільства загалом, через можливі майбутні демографічні втрати, підвищення ймовірності стигматизації та насильства, погіршення ментального здоров'я населення;

набули подальшого розвитку положення:

– щодо доцільності визнання дітей, які є свідками домашнього насильства, його жертвами, у зв'язку з тим, що вони зазнають суттєвого психологічного, емоційного та соціального впливу, що прирівнюється до впливу прямого насильства;

- щодо необхідності розгляду кібербулінгу як самостійної форми булінгу, яка здійснюється з використанням засобів електронних комунікацій, характеризується анонімністю, публічністю і повторюваністю, та може вчинятися як в межах, так і поза межами освітнього процесу.

– про визначення фізичного впливу на дітей (вбивства, каліцтва, тілесні ушкодження тощо) під час збройного конфлікту і як об'єктивної сторони самостійного злочину, і як наслідку скоєння іншого виду злочину, зокрема, умисного спрямування нападів на цивільну інфраструктуру, застосування заборонених засобів ведення війни, відмови у доступі до гуманітарної допомоги через перешкоджання роботи гуманітарних коридорів тощо;

- про те, що в умовах збройного конфлікту сексуальне насильство стосовно дітей набуває масового характеру, зберігаючи свою латентність;

- доцільності продовження реалізації пілотних проєктів відновного правосуддя, що сприяє створенню можливостей для реінтеграції дитини в суспільство, відновлення соціальних зв'язків між дитиною та постраждалою особою, виправленню поведінки дітей та попередження скоєння нею повторних правопорушень, розвантаженню судової системи, зниженню витрат на утримання осіб у місцях позбавлення волі; та моделі Барнахус як форми захисту прав дітей, що має на меті забезпечення дружнього до дитини підходу під час проведення слідчих дій щодо дітей, які стали жертвами збройного конфлікту або свідками воєнних злочинів.

Практичне значення отриманих результатів. Одержані в результаті дослідження положення та висновки можуть бути застосовані і застосовуються:

– у науково-дослідній сфері – для подальшого аналізу теоретичних та практичних аспектів забезпечення права дитини на безпеку в умовах воєнного стану;

– у законотворчій діяльності – для удосконалення законодавчих положень щодо гарантування та забезпечення права дитини на безпеку (проєкт Закону України «Про внесення змін до статті 52 Конституції України» та Пояснювальна записка до нього додаються);

– у правозастосовній діяльності – під час організації та проведенні навчань, семінарів для ювенальних прокурорів органів Вінницької обласної прокуратури, слідчих (дізнавачів) Головного управління Національної поліції у Вінницькій області та його територіальних підрозділів, а також під час проведення інформаційних та просвітницьких кампаній для молоді, спрямованих на запобігання та протидію насильству (довідка Вінницької обласної прокуратури № 24-82 вих-25 від 22.01.2025 р.);

– у навчальному процесі – при викладанні ОК «Кримінальне право (теорія злочину, теорія покарання)» (тема 24 «Особливості кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх», ОС «Бакалавр», ОПП Право, 2

курс, 2 години лекцій); «Міжнародне право» (тема 15 «Загальні положення міжнародного гуманітарного права», ОС «Бакалавр», ОПП Право, 3 курс, 2 години лекцій); «Міжнародний захист прав людини» (тема 7 «Міжнародний захист окремих категорій та груп осіб», ОС «Бакалавр», ОПП Право, 4 курс, 2 години лекцій) в Донецькому національному університеті імені Василя Стуса (акт впровадження № 04-25/12.0-24 від 15.01.2025 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано здобувачем самостійно, сформульовані у ньому положення та висновки обґрунтовано на основі особистих досліджень автора.

Апробація результатів дослідження. Сформульовані в дисертації теоретичні висновки розглядалися й обговорювалися на засіданнях кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права. Основні положення дослідження, висновки та пропозиції викладено на міжнародних, всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, зокрема на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Права людини – пріоритет сучасної держави» (10 грудня 2021 р., м. Одеса), II Міжнародній науково-практичній конференції «Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики в умовах воєнної агресії» (7 жовтня 2022 р., м. Кропивницький), Міжнародній науково-практичній конференції «Права людини в період збройних конфліктів» (18 листопада 2022 р., м. Одеса), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання економіки, обліку, фінансів і права» (16 травня 2023 р., м. Дрогобич), Міжнародній науково-практичній конференції «Права людини в період збройних конфліктів» (3 листопада 2023 р., м. Одеса).

Публікації. Основні наукові результати дисертації опубліковано у 4 наукових статтях, розміщених у наукових фахових виданнях України.

Структура дисертації зумовлена поставленою метою і завданнями дослідження і складається зі вступу, 3 розділів, що містять 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 207 сторінок, з яких основний текст становить 161 сторінок. Список

використаних джерел міститься на 29 сторінках й налічує 211 найменування.
Додатки до дисертації розміщені на 6 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА БЕЗПЕКУ

1.1. Зміст та природа права дитини на безпеку

Право дитини на безпеку є фундаментальним аспектом її прав та відображає необхідність створення безпечного та підтримуючого середовища для її фізичного та емоційного розвитку.

Враховуючи складні виклики, з якими можуть зіткнутися діти в різних соціокультурних та сімейних контекстах, важливо розуміти, що безпека є не тільки фізичним поняттям. Забезпечення права дитини на безпеку передбачає виявлення та усунення різноманітних загроз, які можуть ставити під сумнів її благополуччя та розвиток.

Конституцією України прямо не передбачено право дитини на безпеку, однак, закріплено право людини на безпеку. Так, згідно зі ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [100].

Охорону дитинства в Україні визначено як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, а ст. 4 Закону України «Про охорону дитинства» передбачено, що система заходів щодо охорони дитинства в Україні включає, серед іншого, забезпечення належних умов для гарантування безпеки дітей [161].

Дитинством, згідно зі ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства», є період розвитку людини до досягнення повноліття. Відповідно до ст. ст. 51, 52, 92 Конституції України дитинство охороняється державою. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Засади регулювання охорони дитинства визначаються виключно законами України [100].

Поняття безпеки має багато підходів до розуміння.

У загальному вигляді під поняттям безпеки розуміють стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішньої і внутрішньої загрози та розрізняють наступні її типи: за масштабом (міжнародна, регіональна, локальна); за суб'єктами (особиста, суспільна, національна, колективна); за суспільними сферами (політична, економічна, військова, екологічна, радіаційна тощо) [204].

Лінгвістичне визначення терміну «безпека» (лат. *securitas* – без турботи, страху) поєднує в собі свободу чи захист від небезпеки, а також заходи, вжиті для гарантування безпеки (країни, особи, спільноти). Основи філософського підходу до теорії безпеки людини/особи закладені ще Сократом. У його вченні про добродієвість людина розглядається як головна дійова особа буття, а вічний пошук і пізнання істини мають вести її до морального вдосконалення і свідомого ставлення до життя. Також є версія, що «сократівська формула» цінності людини та обов'язку держави забезпечити їй щасливе й повне життя, лягла в основу ст. 3 Конституції України [183, с. 14].

Л. Калашнікова вказує на наступні систематизації визначень безпеки. Так, на основі аналізу нормативно-правових актів, відповідних доктрин і теорій нею здійснено типологізацію наявних визначень концепту безпеки, та виділено чотири основні підходи до трактування його змісту: статичний (безпека як стан захищеності від небезпек, загроз, ризиків); апофатичний (безпека як відсутність загроз і небезпек); діяльнісний (безпека як система заходів, спрямованих на створення безпечних умов життєдіяльності); пасивний (безпека як стан дотримання певних параметрів й норм, від забезпечення яких безпосередньо залежить безпечність функціонування та розвитку динамічних систем) [78, с. 74].

Водночас вона зазначає про існування наступних напрямів вивчення безпеки: безпека як потреба й інтерес – кожна людина має об'єктивну потребу у забезпеченні таких умов життєдіяльності, коли її життю ніхто і ніщо не загрожує, проте цю потребу неможливо задовольнити повністю, тому у широкому розумінні «бути у безпеці» означає володіти ситуацією, коли суб'єктивне

усвідомлення потреби знаходить своє відображення у формі інтересу, який стимулює й спрямовує діяльність людей; безпека як відчуття та цінність – люди мають суб'єктивне уявлення про наявність чи відсутність загроз, яке дозволяє їм коригувати власну поведінку, уникаючи явних/потенційних загроз і небезпек, тим самим безпека набуває статусу внутрішньої цінності; безпека як соціальне ставлення характеризується наявністю правил мирного співіснування та довіри; безпека як властивість об'єкта (системи) зберігати свої якості, характеристики, параметри за умов здійснення негативного впливу зовнішнього й внутрішнього середовища; безпека як стан об'єкта (системи), у якому відсутні будь-які деструктивні чинники, що можуть вивести її з рівноваги; безпека як процес чи соціальна функція суспільства, держави – таке розуміння її сутності передбачає складний процес оптимальної підтримки параметрів життєдіяльності об'єкта (системи), в межах такого процесуального трактування варто аналізувати динамічно змінні умови, механізми та стадії реалізації заходів безпеки; безпека як результат, рушійна сила розвитку – забезпечення безпечних умов життєдіяльності це завдання, що реалізується постійно, неперервно за будь-яких умов і обставин, гарантуючи знаходження системи у життєздатному стані, уможлиблюючи її розвиток; безпека як наука і мистецтво – наявність стійкого інтересу до проблем безпечного функціонування та розвитку суспільства, ускладнення механізмів забезпечення безпеки соціальних об'єктів обумовило становлення спеціальної галузі наукових знань [78, с. 74].

В. Кузьомко зазначає про існування двох основних загальнометодологічних позицій, з яких розглядається категорія «безпека»: статичний і діяльнісний підходи. Статичний підхід («безпека як стан») в своїй основі відображає психологічне сприйняття людиною безпеки як стану захищеності від загроз. Згідно з діялісним підходом безпека – це не стан суб'єкта, а умови його існування, що ним контролюються [105, с. 30].

Г. Назарова та А. Дем'яненко зазначають про існування згрупованих визначень категорії «безпека» за напрямками: безпека як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави; безпека як

відсутність небезпеки, збереження, надійність; безпека як властивість (атрибут) системи; безпека як специфічна діяльність; безпека як стан між різними суб'єктами соціуму; безпека як стан, що сприяє найбільш повному задоволенню потреб соціальної системи; безпека як сукупність факторів, що забезпечують розвиток держави; безпека як культурно-історичний феномен [120].

І. Козьяков зазначає, що визначення поняття «безпека» залежить від контексту нормативно-правового акта, в якому воно використовується: захищеність – безпека виступає атрибутом об'єкта (системи, устаткування, процесу), його характеристикою, властивістю (здатністю) протистояти загрозі та не допускати небезпечних станів (ситуацій), не переходити в них; стан захищеності – безпека виступає станом об'єкта (системи, процесу), у якому в межах припустимого ризику виключається можливість небезпечної події або настання її несприятливих наслідків; забезпечення (дотримання норм) – безпеку характеризують визначені, передусім нормативно, умови діяльності (перебігу процесу), за яких унеможлиблюється (виключається) вплив на об'єкт несприятливих (небезпечних) подій та явищ; комплекс заходів – безпека розглядається як система заходів, що забезпечують захист об'єкта від небезпеки (загроз) [88, с. 162].

О. Шароватова зазначає, що, як наукова категорія, безпека розглядається в кількох аспектах: як відсутність небезпеки; як властивість соціальної системи; як специфічний вид діяльності; як стан захищеності. Водночас, з позицій логіко-детермінантних підходів, безпека – це такі умови, в яких перебуває складна система, коли дія зовнішніх факторів і внутрішніх чинників не призводить до процесів, що вважаються негативними по відношенню до даної складної системи у відповідності до наявних, на даному етапі, потреб, знань та уявлень [203].

М. Шутий зазначає, що законодавчі акти, які відображають категорію «безпека» по-різному підходять до визначення цього поняття. Однак, в цілому зазначена категорія характеризується такими критеріями: відсутність загрози життю, здоров'ю людей, майну, тваринам, рослинам і довкіллю; стан стабільності та спокою, який дає можливість громадянам користуватися своїми

правами та виконувати свої обов'язки; відсутність ризику та нестабільності, яка може створити загрози для життя і здоров'я людей [206, с. 174].

В. Тихий зазначає, що зміст безпеки проявляється в різних її видах по різному. Неоднаковими є й засоби досягнення тієї чи іншої безпеки. Зміст безпеки і засоби її досягнення залежать від багатьох обставин, зокрема, від характеру предметів, безпека яких забезпечується, джерел небезпеки, її ступеня. Види безпеки настільки різноманітні, що для їх всебічної характеристики використовується ціла система понять, кожне з яких відображає особливості тих чи інших видів. Різноманіття видів безпеки обумовлює необхідність їх класифікації. Безпека поділяється на види за різними підставами. Багато з видів безпеки взаємозалежні, і між ними існують взаємопереходи. Тому класифікація безпеки на види певною мірою є умовною і відносною. За сферами забезпечення безпека може бути військова, економічна, політична, соціальна, духовна, ідеологічна, гуманітарна, фізична, моральна, майнова, психологічна, екологічна, техногенна, транспортна, виробнича, трудова, правова; за суб'єктами, безпека яких забезпечується, – людини, суспільства, держави; за рівнем суб'єктності – особиста, спільноти [188, с. 25].

Під словом «людина», як правило, розуміють живу істоту, наділену такими властивостями, які дають можливість відрізнити її від інших живих істот. Людина – багатогранне, багатопланове, багатостороннє і складне явище. Проблему людини вивчають практично всі науки, але кожна з них досліджує ті аспекти, які обумовлені її потребами під своїм кутом, зосереджуючи увагу лише на певних якостях людини. Людина з позиції природних наук і психології – це біологічний вид, який має низку якостей, властивих всьому виду, без урахування індивідуальних відмінностей. У суспільних науках людина – це як біологічна, так і соціальна істота. У правовому аспекті поняття людини позначає фізичну особу, її правосуб'єктність (дієздатність та правоздатність).

Для права важливі насамперед ті риси (властивості, ознаки) людини, які ним охороняються. А це найвищі соціальні цінності: життя, здоров'я, свобода,

честь, гідність, безпека. Тобто людина виступає тут перш за все як суб'єкт прав і свобод та об'єкт їх забезпечення [188, с. 26].

Слід зазначити, що конституційне право в якості загального правила абстрагується від відмінностей між поняттями «людина» і «особа», бо вони не впливають на конституційний статус і не мають принципового юридичного значення. Особа в праві – будь-яка людина, яка наділена певними правами і виконує обов'язки встановлені державою [43, с. 88].

Відповідно до ст. 1 Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, яка ратифікована постановою Верховної Ради від 27 лютого 1991 року № 789-ХІІ, дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше [95].

Згідно з п. с ст. 2 Європейської конвенції про громадянство від 6 листопада 1997 року, яка ратифікована із застереженням та заявою Законом України від 20 вересня 2006 року № 163-V, «дитина» означає будь-яку особу, що не досягла 18 років, якщо за законодавством, яке застосовується до дітей, повноліття не настає раніше [60].

Відповідно до ст. 2 Конвенції про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182, яку ратифіковано Законом України від 5 жовтня 2000 року № 2022-ІІІ, термін «дитина» застосовується до всіх осіб віком до 18 років [90].

Згідно з п. а ст. 3 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, яку ратифіковано з заявами Законом України від 20 червня 2012 року № 4988-VІ, «дитина» означає будь-яку особу віком до вісімнадцяти років [98].

Відповідно до п. d ст. 4 Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, яку ратифіковано Законом України від 21 вересня 2010 року № 2530-VІ, «дитина» – будь-яка особа віком до 18 років [99].

Згідно з п. е ст. 1 Конвенції про мінімальні норми соціального забезпечення, яку ратифіковано із заявою Законом України від 16 березня

2016 року № 1024-VIII, термін «дитина» означає дитину, яка не досягла віку закінчення шкільної освіти або не досягла 15-річного віку, як це може бути встановлено [93].

У Женевських конвенціях 1949 року та Додаткових протоколах 1977 року до них поняття «дитина» для цілей конвенцій не розкрито, однак у Женевській конвенції IV 1949 року про захист цивільного населення під час війни, Додатковому протоколі I 1977 року до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, Додатковому протоколі II 1977 року до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру мова йде про дітей, які не досягли п'ятнадцятирічного віку [58].

Для прикладу, ч. 2 ст. 77 Додаткового протоколу I 1977 року до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, передбачено, що сторони, що перебувають у конфлікті, вживають усіх практично можливих заходів для того, щоб діти, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях, і, зокрема, сторони утримуються від вербування їх у свої збройні сили. При вербуванні із числа осіб, які досягли п'ятнадцятирічного віку, але яким ще не виповнилося вісімнадцяти років, сторони, що перебувають у конфлікті, прагнуть віддавати перевагу особам старшого віку [58].

Водночас Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 25 травня 2000 року передбачив вжиття країнами всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб особи, які не досягли 18-річного віку, не брали прямої участі у збройному конфлікті і таким чином підвищив вікове обмеження [198].

Отже, міжнародне законодавство, як правило, під поняттям «дитина» має на увазі особу, яка не досягла 18 років.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» дитина – особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше [161].

Згідно з ч. ч. 1, 2 ст. 6 Сімейного кодексу України правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [184].

Відповідно до ст. 34 Цивільного кодексу України повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття). У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу [201].

Також згідно з ч. ч. 1, 3 ст. 35 Цивільного кодексу України повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю [201].

Отже, національне законодавство під поняттям «дитина» має на увазі особу віком до 18 років. Незважаючи на набуття дитиною, у визначених законом випадках, повної цивільної дієздатності раніше, вона й надалі може користуватися правами та гарантіями, передбаченими чинним законодавством в сфері захисту дітей.

З огляду на викладене, можемо стверджувати, що поняття «людина» включає у себе поняття «дитина».

Статтею 1 Загальної декларації прав людини передбачено, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства [66].

Загальною декларацією прав людини не проведено розмежування між правами дитини та правами людини, однак права дитини досить часто виділяють в окрему категорію. Права дитини є категорією прав людини і витікають із гідності та неповторності кожної дитини як людської особистості [72, с. 8].

Дослідники висловлюють різні позиції щодо дефініції «права дитини». Так, права неповнолітніх – це комплекс прав і свобод, який характеризує правовий статус неповнолітніх з урахуванням особливостей розвитку людини до досягнення нею віку повноліття. Також під правами дитини розуміють закріплені в Конституції України і гарантовані державою можливості поведінки і розвитку неповнолітнього з урахуванням його індивідуальних потреб і соціальних інтересів суспільства відповідно до існуючого чинного законодавства і міжнародного права [80, с. 336].

Права дитини – це можливості (свободи) неповнолітньої людини, необхідні для її існування, виховання і розвитку. Багато прав дитини збігаються з правами людини (право на життя, ім'я, набуття громадянства, вільне вираження думок та ін.) [185].

Окремі науковці визначають права дитини, як права людини, пристосовані до дітей. Таке визначення не розкриває суті прав дитини, однак воно дозволяє ознаки, характерні для суб'єктивних прав особи, перенести на ознаки прав дитини із врахуванням вікового фактору – неповноліття [128, с. 87].

Під безпекою людини розуміють об'єктивний стан і суб'єктивне відчуття фізичної, майнової, соціальної, психологічної і моральної захищеності людини, її прав і свобод. Людина перебуває в безпеці, коли вона, її права і свободи надійно захищені (забезпечені, гарантовані). Інакше кажучи, саме права і свободи людини та їх гарантії і забезпечують її безпеку, адже права людини притаманні її природі, без них вона не може існувати як людська істота [188, с. 29].

Без забезпечення особистої безпеки людини, особливо безпеки життя, було б безпредметним питання про дотримання інших прав і свобод людини, але забезпечення лише особистої безпеки явно недостатньо для безпеки людини, її нормального існування та розвитку [188, с. 29].

Поняття безпеки людини включає також і безпеку честі та гідності, місця проживання, недоторканність житла, таємниць особистого життя, невтручання в особисте і сімейне життя, свободи думки і слова, світогляду, об'єднань,

підприємницької діяльності, безпеку майна тощо. Згідно з Конституцією України право людини на безпеку охоплює і такі права, як право на безпечність продукції та усіх видів послуг і робіт (ч. 4 ст. 42), право на безпечні умови праці (ч. 4 ст. 43), на соціальну безпеку (ст. 46), на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ч. 1 ст. 50), правову безпеку тощо [188, с. 30].

Таким чином, безпека (захищеність) людини як система – це фізична, психологічна, моральна, соціальна, матеріальна, майнова та інші види безпеки. Це означає, що методологічно має йтися про поєднання різних, але взаємопов'язаних елементів, систем, комплексу заходів, спрямованих на зміцнення захисного механізму, надійних гарантій захисту прав і свобод людини від тих чи інших небезпек [188, с. 30].

Юридична наука і практика мають справу з небезпеками у сфері діяльності людей, тому причиною небезпеки завжди виступають саме певна діяльність, поведінка людей. Безпека людини – це певною мірою узагальнюючий, інтегрований виразник реалізації прав і свобод людини, її захищеності (гарантованості) від небезпек. Безпека є одним з головних показників якості та рівня життя. Останні знижуються, тобто потреби людини задовольняються гірше, через недостатнє забезпечення безпеки [188, с. 30].

Надійна безпека для всіх людей може бути досягнута лише через усунення причин створення загроз для людини, її прав і свобод. Тільки в умовах демократичної, соціальної, правової держави людина набуває безпеки від тиранії, гноблення, свавілля, беззаконня, безправ'я, насильства тощо [188, с. 31].

В. Тихий зазначає, що право людини на безпеку – це комплексне, узагальнююче, інтегральне право на такий правопорядок, за умов якого забезпечуються (гарантуються, охороняються і захищаються) права і свободи людини. Такий висновок випливає з аналізу природи безпеки людини та міжнародних договорів і Конституції України. Так, згідно із Загальною декларацією прав людини, кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в Декларації, можуть бути повністю здійснені (ст. 28) [66]. У Статуті Ради Європи наголошується, що

кожний член Ради Європи обов'язково має визначити принципи верховенства права та здійснення прав і основних свобод людини всіма особами, що знаходяться під його юрисдикцією (ст. 3) [186]. У Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року зазначається, що уряди, які підписали цю Конвенцію як члени Ради Європи, беручи до уваги Загальну Декларацію прав людини і враховуючи, що ця Декларація має на меті забезпечити загальне й ефективне визнання і дотримання прав, які в ній проголошені (преамбула), зобов'язалися поважати права людини – гарантувати кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі 1 цієї Конвенції (ст. 1). [91], [188, с. 31].

О. Боднар зазначає, що право людини на безпеку є суб'єктивним правом. Воно витікає з діючого в державі об'єктивного права, якому повністю відповідає і без якого не може ні виникнути ні існувати. Конституція України визнає безпеку людини найвищою соціальною цінністю і тому вона визнає за людиною право на неї [43, с. 89].

Він визначає право людини на безпеку у вузькому та широкому розумінні. Так, у вузькому – це закріплена в законі система прав (обов'язків), передбачена конституційно-правовими нормами сукупність юридичних можливостей, пов'язаних з реалізацією його волі і захистом особисто себе та своїх близьких, життєво важливих (життя і здоров'я людини), законних і приватних інтересів людини, прав і свобод, її ідеалів, цінностей від протиправних посягань, загроз шкідливих впливів (фізичного, духовного, майнового, інформаційного, соціального, економічного, політичного, екологічного, військового тощо), небезпек і загроз будь-якого роду з боку інших. У широкому – це комплексне, узагальнююче, інтегральне право, право на такий правопорядок, за умов якого забезпечуються (гарантуються, охороняються і захищаються) права і свободи людини [43, с. 92].

Отже, право дитини на безпеку – це право дитини бути захищеною від фізичних, психологічних, моральних, соціальних, майнових загроз і небезпек, з урахуванням її уразливого становища.

Право дитини на безпеку є ключовим елементом її правового статусу і відображає необхідність забезпечення фізичної, емоційної та соціальної захищеності. У цьому контексті безпека дитини є не лише відсутністю фізичних загроз, але і включає в себе створення сприятливого середовища для її всебічного розвитку. Законодавство України, хоча і не визначає це право прямо, передбачає відповідальність держави за захист дитини в рамках ширшого контексту прав людини.

1.2. Генезис та розвиток права дитини на безпеку

Право дитини на безпеку є відносно новим у міжнародному праві, проте воно має глибоке коріння в історичних та соціальних процесах. Еволюція цього права тісно пов'язана з розвитком загальних прав людини, розширенням поняття дитинства та зростанням усвідомлення особливої вразливості дітей у суспільстві.

Досить довгий період діти не вважалися особами, які мають права.

Лише наприкінці XIX століття рух за захист прав дітей, що зароджувався, виступив проти широко поширеної думки, що діти – це переважно квазівласність та економічні активи [3].

Дослідження розвитку права дитини на безпеку неможливо здійснити без вивчення становлення прав дитини загалом. Права дитини, якими ми їх розуміємо сьогодні, розвинулися та знайшли своє закріплення досить нещодавно – лише у XX столітті.

Дослідники по-різному розглядають процес становлення прав дитини, виділяючи при цьому різні періоди.

Так, Г. Толкачова вивчає еволюцію прав дитини на території України через нормативно-правові акти, у яких закріплювалися гарантії захисту прав і свобод дітей, та виділяє наступні етапи відповідно до періодів становлення і розвитку української державності: період існування на території України княжої держави (Київської Русі й Галицько-Волинського князівства) та литовсько-польської

доби; період існування козаччини і Гетьманської держави на території сучасної України; період входження українських земель Наддніпрянщини до складу Російської імперії та боротьби за українське національне відродження; період становлення України за часів радянської влади; період розбудови сучасної української держави і права [190, с. 74].

Н. Опольська при дослідженні виникнення та вдосконалення ідеї забезпечення прав та свобод дитини здійснює періодизацію наукових підходів, відповідно до основних етапів суспільного розвитку: стародавніх часів, доби середньовіччя, епохи Відродження, епохи Просвітництва, а також окремі періоди становлення сучасних наукових поглядів [128].

Ш. Скот здійснює історичний огляд прав дітей крізь призму наступних періодів: ранньої цивілізації, темних часів, середньовіччя, відродження, просвітництва, вікторіанської доби та промислової революції, кінця ХІХ – початку ХХ століття, 1920 – 1930 років, 1930 – 1945 років, 1945 – 1960 років, 1960 – 1980 років, 1980 – 1990 років [23].

Т. Гарабейлі досліджує виникнення прав дитини та їх історичний розвиток у правовому контексті, виділяє період Стародавнього світу, Середньовіччя, а далі наводить процес зміни прав дітей у ХХ столітті [9].

Загалом рання історія, яка стосується місця дітей у суспільстві, характеризується тим, що діти розглядалися як об'єкти чи власність і такий погляд на дитину зберігався принаймні до середини ХІХ століття.

Для прикладу, за Платоном діти вважалися об'єктами, які потрібно було «виліпити», а не людьми самими по собі. За концепцією Арістотеля дитина була істотою важливою не для себе, а для її потенціалу. За правління Юстиніана у VI столітті був виправданим продаж дитини, якщо сім'я перебувала в крайній бідності [9, с. 1140].

Водночас ідеї щодо розгляду дітей, як окремих осіб зі своїми правами подекуди мали місце.

Для прикладу, у ХVІІ столітті Джон Локк усвідомлював, що батьки повинні визнавати потреби та інтереси дітей такими, якими вони є.

У XVIII столітті Жан-Жак Руссо наполягав на тому, що дитинство має своє місце в порядку людського життя. У XIX столітті Джон Стюарт Мілль вважав, що концепція свободи застосовується лише до дорослих, однак у той же час він визнавав, що діти повинні бути захищені, на що все частіше звертала увагу громадськість і закон [9, с. 1130].

Надалі уявлення про те, що діти мають не більше ніж потенційну або економічну цінність, почало змінювати ся і замінюватися концепцією дітей як унікальної групи, яку суспільство зобов'язане підтримувати та захищати від різноманітних небезпек, яким ця група піддається. Дитина ставала окремою особистістю зі своїми власними правами [9, с. 1142].

Одночасно з повільним й поступовим рухом людської цивілізації до визнання дитини, як особистості в суспільстві, мінливий світ через економічну та технічну революції, соціальні потрясіння і війни ще більше ставав двигуном, який спонукав до роздумів про права дітей і їх розвиток. Для прикладу, почали підійматися питання дитячої праці. У Франції у 1841 році було прийнято трудове законодавство для захисту дітей [102, с. 156].

Пізніше дитяча праця була розглянута в Угоді Ліги Націй (1919 рік) у ст. 23(а). Так, з урахуванням та відповідно до положень міжнародних конвенцій, Члени Ліги, зокрема, прагнули забезпечувати та підтримувати справедливі та гуманні умови праці для чоловіків, жінок та дітей як у своїх власних країнах, так і у всіх країнах, на які поширювалися їхні торговельні та промислові відносини, і з цією метою встановлювали і підтримували необхідні міжнародні організації [27].

Вивчаючи права дітей, важливо пам'ятати, що вони розвивалися у відповідь на світ, середини та кінця XIX і початку XX століть, який формувався під впливом швидких змін у економічній, соціальній, культурній і політичній сферах, тому доцільно розглянути становлення прав дитини саме з кінця XIX століття та дослідити документи, які стали основою захисту прав дитини у сучасному світі.

Ключовою особою, яка заклала основи для змін прав дітей, стала Еглантайн Джебб [18, с. 457].

Ставши свідком жаху війни, Еглантайн Джебб зрозуміла, що діти потребують особливого захисту і у 1919 році разом зі своєю сестрою Дороті Бакстон заснувала фонд «Save the Children» для надання допомоги та захисту дітей, які пережили війну [118, с. 76]. У 1920 році за підтримки Міжнародного комітету Червоного Хреста фонд «Save the Children» був організований та структурований навколо Міжнародного союзу «Save the Children». Міжнародний союз «Save the Children» 23 лютого 1923 року прийняв першу редакцію Декларації прав дитини, розроблену Еглантайн Джебб, під час своєї четвертої загальної асамблеї. Надалі проєкт був ратифікований під час п'ятої загальної асамблеї та 28 лютого 1924 року надісланий до Ліги Націй. Еглантайн Джебб додала примітку та заявила, про необхідність вимагати певних прав дітей та докладати зусиль для їх загального визнання [18, с. 457].

На підставі проєкту Еглантайн Джебб Генеральна Асамблея Ліги Націй 26 вересня 1924 року прийняла Декларацію прав дитини (далі – Декларація 1924 року) [118, с. 76].

Декларацію 1924 року називають «Хартією прав дитини», а також «Женевською декларацією», за місцем її прийняття [18, с. 457].

Згідно з Декларацією 1924 року, чоловіки та жінки всіх націй, визнаючи, що людство зобов'язане дитині давати найкраще, що воно має, проголошують і приймають це як свій обов'язок який поза межами всіх міркувань раси, національності чи віросповідання: дитині повинні бути надані засоби, необхідні для її нормального розвитку, як матеріального, так і духовного; голодну дитину треба нагодувати; хвора дитина має бути доглянута; дитині, яка відстає у навчанні, необхідно допомогти; поведінка дитини-правопорушника має бути виправлена; а сироту й бездомного треба прихистити й підтримати; дитина має бути першою, хто отримає допомогу під час лиха; дитина має бути налаштована на можливість заробляти на існування і повинна бути захищеною від будь-якої

форми експлуатації; дитину треба виховувати в свідомості, що її таланти повинні бути присвячені служінню ближнім [28].

Декларація 1924 року містила п'ять принципів, які були загальними за своєю суттю. Вони включали фундаментальні потреби дітей, допомогу, захист від будь-якої експлуатації та створення середовища для кращого морального, матеріального та духовного розвитку дітей. Декларація 1924 року встановила моральний обов'язок усіх дорослих виявляти особливу турботу без дискримінації щодо дітей, що вбачається з її преамбули.

Водночас вона сприймає дитину як об'єкт захисту, а не суб'єкт прав. Тобто вона приписує дітям пасивну, а не активну роль у суспільстві. Мета прийняття Декларації 1924 року полягала в тому, щоб сформулювати керівні принципи для добробуту дітей, а не зробити її обов'язковим договором. Вона відображає патерналістський підхід до захисту дитини [18, с. 457].

Незважаючи на те, що зазначений документ не був досконалим з погляду визначення термінів та механізмів реалізації його положень, проте він поклав початок закріпленню прав дітей в міжнародно-правових актах, на його принципах будуються сучасні документи, що охороняють права дітей [118, с. 76].

Декларація 1924 року стала першим інструментом прав людини, прийнятим на міжнародному рівні. Вона випередила Загальну декларацію прав людини на 24 роки [18, с. 457].

Наразі Декларація 1924 року розглядається як документ «м'якого» міжнародного права («soft law»), а преамбула Конвенції ООН про права дитини 1989 року містить посилання на неї [187, с. 44].

Варто додати, що Ліга Націй, яка прийняла Декларацію 1924 року, виникла після Першої світової війни та на міжнародному рівні була першою міжнародною інституційною організацією, яка виявила зацікавленість у захисті та добробуті дітей, особливо тих, хто осиротів або був переміщений під час Першої світової війни. Вона створила спеціальний комітет із захисту дітей, а також прийняла різні відповідні конвенції, наприклад, Міжнародну конвенцію

про боротьбу з торгівлею жінками та дітьми 1921 року та Конвенцію про рабство 1926 року в рамках Ліги Націй [18, с. 457]

Хоча невдача Ліги Націй поклала край очікуванням, покладеним на Декларацію 1924 року, вона заклала основи для майбутнього прав дітей, визнала дітей окремим сегментом, який потребує особливого захисту, і поклала на міжнародне співтовариство обов'язок винести права дітей на передній план [18, с. 457].

Надалі у розширеному та доповненому вигляді текст Декларації 1924 року був прийнятий Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) 20 листопада 1959 року та став основою Конвенції ООН про права дитини 1989 року, яка вважається світовою конституцією для дітей, та з моменту ратифікації Україною 27 вересня 1991 року є частиною національного законодавства [209, с. 73].

Визнаючи важливу роль Ліги Націй у становленні правового захисту прав дитини, врегулювання сучасного міжнародно-правового захисту прав дитини відбулося в рамках ООН, яку було створено у 1945 році для підтримки міжнародного миру й розвитку співпраці у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального й гуманітарного типу.

У 1957 році Комісія ООН з прав людини розпочала роботу над проектом тексту нової Декларації про права дитини, який був розроблений Економічною і соціальною радою ООН за участю низки громадських організацій. Декларація прав дитини (далі – Декларація 1959 року) була ухвалена 20 листопада 1959 року Генеральною Асамблеєю ООН у формі резолюції 1386 (XIV). Слід підкреслити, що вона була прийнята одногolosно. Зважаючи на те, що до того жоден з документів, навіть Загальна декларація прав людини 1948 року, не приймалися одногolosно, цей факт свідчить про значний моральний авторитет Декларації 1959 року і про те велике значення, якого міжнародна спільнота приділяє захисту прав дитини [187, с. 45].

Декларація 1959 року, як вже зазначалося, базується на правах, викладених у Декларації 1924 року. У преамбулі зазначається, що діти потребують

спеціальної охорони і піклування, зокрема належного правового захисту, до і після народження. Вона повторює обіцянку Декларації 1924 року про те, що людство зобов'язане дати дитині найкраще, що воно може дати, і особливо закликає волонтерські організації та місцеву владу прагнути до дотримання прав дитини. Одним із ключових принципів Декларації 1959 року є те, що дитина має користуватися спеціальним захистом, а також їй мають бути надані можливості та сприятливі умови, що дадуть їй змогу розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності. Першочерговим фактором у прийнятті законів є найкращі інтереси дитини – стандарт, який повторюється в усіх правових інструментах щодо прав дитини. Серед інших принципів Декларації 1959 року є те, що дитина має право на ім'я та громадянство; на належне харчування, житло, відпочинок і медичне обслуговування; на освіту; а у разі, якщо дитина є неповносправною фізично, психічно або соціально – їй мають бути забезпечені спеціальні режим, освіта і піклування, необхідні з огляду на її особливий стан. Інші принципи стосуються захисту від недбалого ставлення, жорстокості та експлуатації, торгівлі людьми, залучення до роботи до досягнення належного вікового мінімуму та дискримінації [3, с. 4].

Загалом Декларація 1959 року містить 10 принципів. Порівняно із Декларацією 1924 року вона є більш досконалим і більш широким за обсягом документом. Головна її ідея: «добро – дітям», оскільки дитина, внаслідок фізичної і розумової незрілості, потребує особливої опіки та уваги, включаючи правовий захист, як до, так і після народження. Декларація 1959 року закликає батьків, громадські організації, органи влади на місцевому та національному рівні визнати ці права та забезпечити їх виконання через правову реформу та іншими шляхами. У цьому полягає її горизонтальний ефект. Зазначена декларація торкається не лише життєвих потреб дитини, але й потреби дитини у любові та розумінні; наголошує на необхідності зберігати єдність родини, до та післяпологової допомоги матері і дитині, проголошує право на ім'я і національність дитини. Крім того, Декларація 1959 року передбачає обов'язкову

і безкоштовну початкову освіту, заборону дитячої праці до певного віку, право дитини на гру і творчість [187, с. 46].

Варто зазначити, що згідно з листом Міністерства юстиції України від 19 вересня 2015 року «Щодо надання роз'яснення» Декларація 1959 року є документом «soft law» і з формальною юридичною точки зору не є тим жорстким правом, яке зобов'язує державу діяти у певний спосіб. Разом з тим вона визнається універсальним й ефективним механізмом та інструментом захисту прав дитини у світовому масштабі і діє з дати прийняття Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року [187, с. 46].

Декларація 1924 року та Декларація 1959 року поклали підґрунтя для прийняття Конвенції ООН про права дитини (далі – Конвенція 1989 року).

Конвенція була підписана у Нью-Йорку 20 листопада 1989 року і набрала чинності 2 вересня 1990 року. Для України Конвенція 1989 року набрала чинності 27 вересня 1991 року. Так, у ст. 1 було закріплено базове міжнародно-правове визначення поняття дитини.

Головна ідея Конвенції 1989 року полягала у тому, що діти – це не маленькі дорослі із маленькими правами, а повноправні члени суспільства, які мають, окрім багатьох прав дорослих, і свої особливі права, – право на гру, на сімейне виховання, на спілкування з однолітками. У ній втілено прогресивний погляд, що дитинство – це не лише підготовка до дорослого життя, але й важливий і самоцінний етап життя людини [187, с. 47].

Конвенція 1989 року є найбільш повним документом про права дитини. Базуючись виключно на основних правах, які в ній встановлюються, на відміну від заходів щодо реалізації, це найдовша угода ООН про права людини, яка є чинною, і незвичайна тим, що вона стосується не лише надання та реалізації прав у мирний час, а й в умовах збройного конфлікту. Вона також є важливою, оскільки вперше в міжнародному праві закріплює принципи, на яких ґрунтується усиновлення, враховуючи інтереси дитини [3, с. 5].

В основі Конвенції 1989 року лежать чотири керівні принципи, або загальні вимоги до виконання всіх прав, що закріплені у ній:

– недопущення дискримінації (ст. 2). Стаття про недопущення дискримінації має абсолютний характер: вона не лише забороняє дискримінацію за перерахованими у статті підставами, але й забороняє інші можливі форми дискримінації. Однакові можливості повинні надаватися дівчатам і хлопчикам, працездатним дітям та дітям з інвалідністю, мусульманам, індусам і християнам, багатим і бідним, і т.д.;

– врахування інтересів дитини (ст. 3). Цей принцип визнає дітей повноправними людьми, чиї інтереси мають враховуватися. Він не просто стверджує, що потреби дітей є важливими, а й означає, що врахування інтересів дитини має бути головним чинником під час прийняття рішення щодо реалізації конкретного суб'єктивного права дитини. При цьому немає обов'язку задовольняти усі побажання дитини і з будь-якого приводу, оскільки такі побажання слід оцінювати з огляду на комплексне задоволення прав та інтересів дитини, особливо у їх довгостроковій перспективі;

– право на життя, виживання і розвиток (ст. 6). Цей принцип набагато ширший, ніж здається на перший погляд: він накладає зобов'язання на держави, які підписали Конвенцію 1989 року, контролювати не лише фізичний розвиток дітей, але і їх ментальний, духовний, моральний, психологічний та соціальний розвиток. Уряди повинні створити середовище, яке найкраще підходить для підготовки кожної дитини до самостійного життя у вільному суспільстві;

– повага до поглядів дитини (ст. 12). Держави-учасниці Конвенції 1989 року у своєму звіті, який вони надають Комітету по правах дитини, повинні підкреслити необхідність надання дітям можливості висловлювати свою думку стосовно сімейного, шкільного життя, закладів соціального забезпечення, а також щодо положень про безпритульних [187, с. 47-48].

Структурно Конвенція 1989 року складається із 54 статей, які згруповані у три частини. Перша передбачає права дітей, які можна об'єднати у 4 категорії: керівні принципи (загальні вимоги до всіх прав); права виживання і розвитку (базові права на життя, виживання і розвиток потенціалу дитини); права безпеки (захист від шкоди); права на участь (права активно висловлювати свою позицію).

Друга запроваджує контрольний механізм за її дотриманням. Комітет по правах дитини приймає загальні коментарі, які формально не мають обов'язкової юридичної сили, однак сприймаються учасниками як авторитетні коментарі та рекомендації. Третя містить формальні умови про набрання нею чинності [187, с. 48].

Серед ключових досягнень Конвенції 1989 року можна виділити наступні. Конвенція 1989 року створює нові права для дітей згідно з міжнародним правом, яких раніше не існувало, наприклад, право дитини на збереження своєї особистості (ст. ст. 7, 8), права вразливих дітей, таких як біженці, на особливий захист (ст. ст. 20, 22), і права дітей корінного населення сповідувати свою культуру (ст. ст. 8, 30). У деяких випадках це нововведення набуває форми специфічних для дітей версій існуючих прав, наприклад щодо свободи вираження поглядів (ст. 13) і права на справедливий суд (ст. 40). Крім того, вона закріплює права, які досі зустрічалися лише в прецедентному праві відповідно до регіональних договорів про права людини (наприклад, право дітей бути почутими під час провадження, яке їх стосується) (ст. 12). Документ також замінив необов'язкові рекомендації обов'язковими стандартами (наприклад, гарантії в процедурах усиновлення та щодо прав дітей з інвалідністю) (ст. ст. 21, 23). На держави, які є учасниками, покладаються нові зобов'язання щодо захисту дітей у таких сферах, як заборона завдання шкоди здоров'ю дітей, і надання реабілітаційних заходів для жертв жорстокого поводження, експлуатації та зловживань (ст. 39). Також Конвенція 1989 року встановлює пряму підставу, яка зобов'язує держави не дискримінувати дітей у користуванні правами, що містяться у ній. Стверджується, що право брати участь у судовому розгляді разом із принципами недискримінації в ст. 2 і положенням про найкращі інтереси дитини в ст. 3, формують керівні принципи Конвенції 1989 року, які відображають бачення поваги та автономії, яке розробники хотіли створити для всіх дітей [3, с. 6].

Слід також зазначати, що до Конвенції 1989 року було прийнято три факультативні протоколи:

– факультативний протокол до Конвенції 1989 року щодо участі дітей у збройних конфліктах, прийнятий резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/54/263 від 25 травня 2000 року. Цей Протокол набрав чинності для України 11 серпня 2005 року [198];

– факультативний протокол до Конвенції 1989 року щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, прийнятий резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/54/263 від 25 травня 2000 року. Протокол набрав чинності для України 3 серпня 2003 року [197];

– факультативний протокол до Конвенції 1989 року щодо процедури повідомлень, прийнятий резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/66/138 від 19 грудня 2011 року. Протокол набрав чинності для України 2 грудня 2016 року [196].

Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах підтверджує у своїй преамбулі, що права дітей потребують особливого захисту, зазначає про пагубний і широкомасштабний вплив збройних конфліктів на дітей і засуджує зазіхання на них у таких ситуаціях. У преамбулі також йдеться про включення до Римського статуту МКС як військового злочину дій, пов'язаних з призовом на військову службу чи мобілізацією дітей, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, або з їх активним використанням у військових діях у межах як міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів. Також береться до уваги визначення дитини в ст. 1 Конвенції 1959 року та висловлюється переконання, що підвищення віку можливого найму буде ефективно сприяти реалізації принципу найкращих інтересів дитини як основного міркування в усіх діях, що стосуються дітей [198].

Зазначений протокол розширює вимоги щодо мінімального віку для безпосередньої участі у збройних конфліктах і призову до вісімнадцяти років (ст. ст. 1, 2) і забороняє повстанським або іншим неурядовим збройним силам за будь-яких обставин вербувати або використовувати у бойових діях осіб, які не досягли цього віку (ст. 4). Зазначений протокол вимагає від держав-учасниць

вживати усіх можливих заходів для забезпечення демобілізації або звільнення зі служби дітей, залучених до збройних конфліктів або використаних у військових діях, і, за необхідності, надавати усю належну допомогу для реабілітації та соціальної реінтеграції дітей (ч. ч. 1, 3 ст. 6) [198], [3, с. 6].

Факультативний протокол до Конвенції 1989 року щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії розглядає проблему торгівлі в сексуальних цілях, як одну з багатьох цілей, з якою купують і продають дітей, включаючи, крім того, примусову працю, усиновлення, участь у збройних конфліктах, шлюб і торгівлю органами. У преамбулі йдеться про досягнення цілей Конвенції 1989 року та про необхідність виконання державами-учасницями конкретних положень, серед яких ст. ст. 34, 35 Конвенції 1989 року, про захист прав дитини від торгівлі дітьми, сексуальної експлуатації та насильства. Преамбула також відображає положення щодо захисту дітей від економічної експлуатації та виконання небезпечної чи шкідливої роботи. Крім того, у ній визнається, що низка особливо вразливих груп, у тому числі дівчаток, піддаються більшому ризику сексуальної експлуатації та непропорційно представлені серед сексуально експлуатованих, і висловлює занепокоєння зростаючою доступністю дитячої порнографії в Інтернеті та інших технологіях, що розвиваються. Зазначений протокол визначає та забороняє торгівлю дітьми, дитячу проституцію та дитячу порнографію; зобов'язує держави, які є учасниками, передбачати покарання за певні дії згідно з їхнім кримінальним законодавством; встановлює основи для встановлення юрисдикції над дієвою практикою та посилює їхню здатність домагатися екстрадиції правопорушників. Він також передбачає захист та допомогу потерпілим дітям у кримінальному судочинстві, причому найкращі інтереси дитини є керівним принципом у судовому поводженні з дітьми. З метою запобігання правопорушенням та відшкодування шкоди жертвам необхідно мати доступ до процедур вимагання компенсації збитків від осіб, відповідальних за законом (ч. 4 ст. 9). Зазначений протокол також містить положення про зміцнення міжнародного

співробітництва щодо торгівлі дітьми в сексуальних цілях та про вимоги звітності для держав-учасниць (ст. 12) [197], [3, с. 6-7].

Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо процедури повідомлень дає змогу розглядати повідомлення від осіб або груп осіб, що знаходяться під юрисдикцією держави-учасниці, або від імені таких осіб чи груп осіб, які стверджують, що вони є жертвами порушення цією державою-учасницею будь-якого з прав, передбачених у Конвенції 1989 року, у Факультативному протоколі щодо участі дітей у збройних конфліктах, а також у Факультативному протоколі щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії [196], [187, с. 50].

Окрім Декларації 1924 року, Декларації 1959 року, Конвенції 1989 року та трьох факультативних протоколів до неї, правовий захист прав дітей у міжнародному праві складається з великої кількості міжнародно-правових актів універсального та регіонального характеру, обов'язкової та рекомендаційної юридичної сили. Усі вони, перш за все, спрямовані на забезпечення безпеки дитини [187, с. 50].

Зокрема, Загальна декларація прав людини 1948 року містить дві статті, які прямо стосуються дітей. Так, згідно з ч. 2 ст. 25 материнство та дитинство мають право на особливу турботу та допомогу. Усі діти, народжені у шлюбі чи поза ним, мають користуватися однаковим соціальним захистом. Стаття 26 закликає до права на освіту для всіх і стосується як доступу до освіти, так і її цілей. Отже, освіта має бути безкоштовною, принаймні на початковому та фундаментальному етапах; початкова освіта має бути обов'язковою; освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особистості та на зміцнення поваги до прав людини та основних свобод. Тим не менш, батьки мають першочергове право вибирати вид освіти, яку будуть надавати своїм дітям [66], [3, с. 9].

Отже, Загальна декларація прав людини 1948 року, формулюючи право дитини на особливий догляд і допомогу, безпосередньо захищає права дитини [15].

Варто зупинитися також на Конвенції про мінімальний вік для прийому на роботу 1973 року [92].

Метою зазначеної конвенції є встановлення загального документа щодо мінімального віку прийому на роботу з метою досягнення повного викорінення дитячої праці. Таким чином, кожна держава-учасниця повинна проводити національну політику, спрямовану на забезпечення ефективного скасування дитячої праці та поступового підвищення мінімального віку для прийому на роботу до рівня, який відповідає найбільш повному фізичному та розумовому розвитку підлітків (ст. 1). Держави-учасниці повинні вказати мінімальний вік для прийому на роботу або з урахуванням певних винятків, викладених у Конвенції. Цей мінімум не може бути нижчим за вік завершення обов'язкової шкільної освіти та, у будь-якому випадку, менше п'ятнадцяти років, але спочатку він може бути встановлений на рівні чотирнадцяти років, якщо економіка та освітні можливості держави недостатньо розвинені (ст. 2). Винятки щодо вікових обмежень також можуть бути дозволені для легкої роботи або для таких цілей, як участь у художніх виставах (ст. ст. 7, 8). Якщо робота може становити небезпеку для здоров'я, безпеки чи моралі підлітка, мінімальний вік, як правило, не може бути нижчим за вісімнадцять років (ст. 3) [3, с. 5].

Ведучи мову про Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року варто зауважити наступне [114].

Преамбула до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, оскільки вона визнає неподільність прав людини, також застосовна до прав дитини. Так, у ньому зазначається, що визнання притаманної гідності та рівних і невід'ємних прав усіх членів людської сім'ї є основою свободи, справедливості та миру у світі і що ці права випливають з властивої людській особі гідності. Конкретні посилання на дітей містяться в ст. ст. 10, 12. Згідно зі ст. 10, сім'ї повинні надаватися найширший можливий захист і допомога, особливо щодо її створення та відповідальності за піклування та виховання дітей, які перебувають на утриманні. Крім того, передбачено, що особливі заходи захисту та допомоги повинні вживатися щодо всіх дітей без будь-якої

дискримінації. Вони повинні бути захищені від економічної та соціальної експлуатації. Використання їх на морально чи медично шкідливій або небезпечній роботі або на роботі, яка може перешкодити їхньому нормальному розвитку, має каратися законом. Держави повинні встановити вікові межі, нижче яких використання оплачуваної дитячої праці забороняється та карається законом. Стаття 12 стосується права кожного на користування найвищим досяжним рівнем фізичного та психічного здоров'я, яке має бути повною мірою реалізовано шляхом, серед інших заходів, запровадження державами-учасницями зниження рівня мертвонароджуваності та дитячої смертності та для здорового розвитку дитини. Міжнародний пакт також передбачає право кожного на освіту і визначає, що початкова освіта є обов'язковою та безкоштовною для всіх (ст. 13) [3, с. 9].

Важливо також зупинитися на документах, що спрямовані на забезпечення безпеки дітей в умовах збройного конфлікту.

Так, Женевська конвенція IV 1949 року про захист цивільного населення під час війни [61] і Додатковий протокол I 1977 року до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів [58], застосовуються до захисту дітей у збройних конфліктах. Найважливішими положеннями, щодо забезпечення безпеки дітей є: ст. 24 Женевської конвенції IV (щодо загального захисту населення від певних наслідків війни), ст. 50 Женевської конвенції IV (щодо захисту дітей на окупованих територіях) [61], а також ст. 77 Додаткового протоколу I (щодо заходів для захисту дітей), та ст. 78 Додаткового протоколу I (щодо евакуації дітей) [58].

Отже, право дитини на безпеку є результатом тривалого історичного процесу, який включає зміни в сприйнятті дітей у суспільстві та розвиток правових норм, спрямованих на захист прав дитини. Спочатку діти розглядалися як об'єкти власності, проте поступово, з кінця XIX століття, почало формуватися уявлення про дітей як про окремих осіб зі своїми правами. Знаковими етапами на шляху до сучасного розуміння прав дитини стали прийняття Декларації прав дитини 1924 року Лігою Націй та Декларації прав дитини 1959 року ООН, які

заклали підґрунтя для створення Конвенції ООН про права дитини 1989 року. Ці міжнародні документи відіграли ключову роль у визнанні дітей як суб'єктів прав і забезпеченні їхнього захисту на глобальному рівні. Таким чином, сучасне розуміння права дитини на безпеку базується на багатовіковій еволюції соціальних, правових та моральних підходів до захисту прав дітей.

Висновки до Розділу 1

1. Право дитини на безпеку є одним з ключових елементів її правового статусу, що забезпечує не лише захист від фізичних загроз, але й створює умови для гармонійного фізичного, емоційного, соціального розвитку та її інтеграції у суспільство.

2. Конституція України, хоча прямо не закріплює право дитини на безпеку, але закладає механізми його реалізації через гарантування державою захисту у широкому сенсі через охорону дитинства як стратегічного пріоритету національної політики.

3. Право дитини на безпеку є комплексним правом, що має багатовимірний характер і кореспондується як з негативними, так і позитивними зобов'язаннями держави, що потребують активних дій держави та суспільства, спрямованих на імплементацію принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, зменшення ризиків і створення сприятливих умов для розвитку дитини.

4. Право дитини на безпеку можна визначити як право дитини бути захищеною від фізичних, психологічних, моральних, соціальних, майнових загроз і небезпек, з урахуванням її уразливого становища.

5. Еволюція права дитини на безпеку відображає тривалий історичний процес, який демонструє зміну суспільного сприйняття дітей: від об'єктів власності до суб'єктів із власними правами.

6. Виокремлення етапів становлення і розвитку права дитини на безпеку варто здійснити, спираючись на основні міжнародні документи, як-от Декларація

прав дитини 1924 року, Декларація прав дитини 1959 року, Конвенції ООН про права дитини 1989 року, зокрема:

а) від прийняття Декларації прав дитини Ліги Націй до Декларації прав дитини ООН (1924 – 1959 рр.), на якому закладено основи міжнародного розуміння прав дітей, хоча діти виступають об'єктами, а не суб'єктами прав; принципи безпеки мали загальний характер з зосередженням на захисті від експлуатації без детального регулювання аспектів фізичної та психологічної безпеки;

б) від прийняття Декларації прав дитини ООН до Конвенції ООН про права дитини (1959 – 1989 рр.), на якому діти визнаються окремою вразливою категорією осіб, які потребують особливого захисту, однак відсутні механізми примусового виконання відповідних міжнародних норм; встановлюється, що безпека дітей має охоплювати не лише фізичне, а й психоемоційне здоров'я;

в) від прийняття Конвенції ООН про права дитини дотепер (1989 р. – дотепер), на якому визначено конкретні зобов'язання для держав щодо забезпечення всебічної безпеки дітей, зокрема через запобігання насильству, захист від економічної експлуатації, сексуальних зловживань та інших форм фізичного чи психологічного насильства.

РОЗДІЛ 2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА БЕЗПЕКУ В СІМЕЙНОМУ, ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ТА У МЕЖАХ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

2.1. Забезпечення права дитини на безпеку в сімейному середовищі: протидія домашньому насильству та батьківському кіднепінгу

До небезпек, що загрожують дитині в сімейному середовищі відносять домашнє насильство. Воно може бути вчинене стосовно дитини або дитина може бути свідком такого насильства.

Таке насильство є одним із тих явищ, яке у період емоційної напруги, зумовленої збройною агресією, суттєво загострюється.

Домашнє насильство, яке стосується дітей, є серйозною соціальною проблемою. На тлі загального розвитку суспільства і змін у структурі сім'ї, проблема захисту дітей від домашнього насильства стає особливо актуальною. Насильство, що відбувається всередині домашнього оточення, залишає сліди на психічному, емоційному та фізичному здоров'ї дітей, впливаючи на їхній розвиток.

Без забезпечення безпеки дитини в сімейному середовищі неможливо створити умови для її самореалізації, розвитку паритетної демократії, реалізації принципів рівних прав і можливостей кожного громадянина у майбутньому.

Дитина, позбавлена можливості захистити себе від насильства, опиняється в уразливому положенні, яке може суттєво позначитися на її майбутньому благополуччі.

Домашнє насильство є однією з розповсюджених форм порушення прав людини. У більшості випадків протиправні дії проти когось із членів родини супроводжуються актами агресії, приниження та жорстокої поведінки [109, с. 102].

Спеціальним документом, створеним з метою запобігання та протидії домашньому насильству, є Конвенція Ради Європи про запобігання насильству

стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція), прийнята Комітетом міністрів Ради Європи в 2011 року та ратифікована Законом України від 20 червня 2022 року № 2319-IX.

Насильство по відношенню до жінок та дітей під час збройних конфліктів, у тому числі всі форми сексуального насильства, були засуджені Резолюцією 1888 (2009), ухваленою Радою Безпеки ООН 30 вересня 2009 року [30].

Прийнятий 7 грудня 2017 року Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» № 2229-VIII (далі – Закон України № 2229-VIII) [151] вже заклав багато інструментів протидії насильству в сім'ї, що відповідають європейським стандартам та Стамбульській конвенції [97].

Зокрема, для Національної поліції передбачено повноваження щодо винесення термінового заборонного припису щодо кривдника, ведення профілактичного обліку кривдників, проведення профілактичних заходів, контроль за виконанням кривдником спеціального заходу тощо. В Україні створено різні спеціалізовані служби, що мають на меті надати допомогу потерпілим від домашнього насильства [202, с. 203].

Варто зауважити, що Україна не несе відповідальності за вчинення домашнього насильства на окупованих та непідконтрольних територіях. Водночас виникає питання, щодо статистики його вчинення на українських територіях [202, с. 203].

У 2023 році від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством потерпіло 6787 осіб, з яких 571 – діти (270 – неповнолітні, 301 – малолітні). У тому числі від домашнього насильства – 2731 особа, з яких 66 – діти (35 – неповнолітні, 31 – малолітні). У 2022 році від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством потерпіло 3292 особи, з яких 206 – діти (87 – неповнолітні, 119 – малолітні). У тому числі від домашнього насильства 1449 осіб, з яких 22 – діти (9 – неповнолітні, 13 – малолітні). У 2021 році від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством потерпіла 4751 особа, з яких 419 – діти (192 – неповнолітні, 227 – малолітні). У тому числі від домашнього насильства 2396 осіб, з яких 63 – діти

(28 – неповнолітні, 35 – малолітні). У 2020 році від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством потерпіло 3966 осіб, з яких 199 – діти (80 – неповнолітні, 119 – малолітні). У тому числі від домашнього насильства 2192 осіб, з яких 31 – діти (13 – неповнолітні, 18 – малолітні). У 2019 році від кримінальних правопорушень, пов'язаних з насильством у сім'ї потерпіло 2589 осіб, з яких 188 – діти (49 – неповнолітні, 139 – малолітні). Дані щодо потерпілих осіб за ст. 126-1 Кримінального кодексу України відсутні [152].

Динаміку кількості дітей, які потерпіли від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством та від домашнього насильства упродовж 2019 – 2023 років можна представити у вигляді графіка (Рис. 1).

Рис. 1. Динаміка кількості дітей, які потерпіли від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством та від домашнього насильства упродовж 2019 – 2023 років

Динаміку кількості дітей, які потерпіли від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, у розрізі віку, упродовж 2019 – 2023 років також представимо у вигляді графіка (Рис. 2).

Рис. 1. Динаміка кількості дітей, які потерпіли від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством упродовж 2019 – 2023 років

Статистика свідчить про зменшення кількості потерпілих осіб, у тому числі дітей, у 2022 році. Хоча зазначене нібито свідчить про зменшення кількості випадків домашнього насильства з початком повномасштабного вторгнення РФ в Україну, водночас такі статистичні дані навпаки дозволяють припустити, що люди не звертаються по юридичну допомогу через бар'єри, зумовлені війною [131, с. 487].

Психологічне навантаження спричинене війною, через яке страждає все суспільство, особливо позначається на внутрішньосімейних стосунках, у яких діти є найбільш вразливими [136].

В умовах війни ситуація із домашнім насильством загострюється. Оскільки такі негативні фактори як зниження рівня доходів, втрата житла, безробіття стають причинами конфліктів та насильства, а у випадку, коли родина опиняється у новій громаді, такі випадки ще більше замовчуються [202, с. 203].

Війна не скасовує домашнє насильство, а навпаки, загострює ситуацію. Традиційно домашнє насильство зачіпає вразливі групи населення, які, поміж

іншого, обтяжені вирішенням інших проблем, що виникли через збройний конфлікт у державі [202, с. 204].

Під поняттям домашнього насильства, згідно зі Стамбульською конвенцією, розуміють всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні [97].

Відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства» держава здійснює захист дитини від усіх форм домашнього насильства та інших проявів жорстокого поводження з дитиною, експлуатації, включаючи сексуальне насильство, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють [161].

Відповідно до п. 15 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» домашнє насильство є одним з чинників, які можуть зумовити складні життєві обставини (обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно) [168].

Організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству в Україні, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства визначені Законом України № 2229-VIII [151].

Відповідно до зазначеного закону домашнє насильство – це діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє

насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь. [151].

Домашнє насильство може набувати наступних форм: психологічне, фізичне, економічне, сексуальне [151].

Психологічне насильство є формою домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи [151].

Фізичне насильство є формою домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру [151].

Економічне насильство є формою домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру [151].

Сексуальне насильство є формою домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності [151].

Особливість домашнього насильства полягає у тому, що воно відбувається у колі близьких одне одному людей (родичів, членів сім'ї), які пов'язані між собою тісними зв'язками: шлюбними, інтимними, кровними, емоційними, спільним побутом тощо. Як правило, домашня тиранія відбувається поза сторонніми очима, тому і свідків проявів насильства або немає взагалі, або ними є члени родини, які, як правило, замовчують ці факти [210].

Практично всі дослідники, які порушують проблему домашнього насильства, вказують на високий ступінь його латентності і визначають фактори, які створюють перепони для звернення реальних чи потенційних жертв до структур, що здійснюють заходи із протидії домашньому насильству. Загалом це обґрунтована занепокоєність жертв, що злочинець не буде заарештований, недовіра до правової системи, небажання відкривати свою таємницю суспільству та багато іншого. Також у разі вчинення насильства щодо дитини причиною латентності виступає те, що діти недостатньо знають, як реально захистити себе, куди звернутися за допомогою тощо [175, с. 27].

В Україні дитиною, яка постраждала від домашнього насильства є особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства. Постраждала дитина має всі права постраждалої особи, реалізація яких забезпечується з урахуванням найкращих інтересів дитини, її віку, статі, стану здоров'я, інтелектуального та фізичного розвитку [151].

Отже, дитина, яка бачить насильство стосовно інших, є не свідком, а жертвою.

В контексті зазначеного варто згадати рішення ЄСПЛ «Єремія проти Республіки Молдова», яким встановлено, що в разі, якщо дитина спостерігає систематичне насильство по відношенню до одного зі своїх батьків з боку другого, вона сама є жертвою насильства і має право на захист з боку держави [17].

Діти, які є свідками домашнього насильства, можуть відчувати себе безпорадними та неспроможними вплинути на ситуацію, що в подальшому матиме наслідки в дорослому житті.

Такі діти можуть відчувати сильну апатію, тривогу, їм може бути важко брати відповідальність за своє життя, вони також можуть ставати залежними та потрапляти в нездорові стосунки. Також дитина може взяти собі таку модель поведінки вираження своїх емоцій і в майбутньому сама вчиняти домашнє насильство [137].

Діти не здатні самотійно себе захистити у разі вчинення стосовно них домашнього насильства. Тому ця відповідальна функція покладається на свідомих дорослих поруч [59].

На практиці діти-свідки домашнього насильства не завжди визнаються потерпілими. Визнають їх потерпілими лише в тому випадку, коли фізичне насильство безпосередньо було спрямоване проти дитини [136].

Водночас невжиття заходів щодо ідентифікації дітей як свідків або потерпілих від домашнього насильства суперечить ст. 26 Стамбульської конвенції [136].

Серед причин вчинення жорстокого поводження та домашнього насильства щодо дітей є: особистісні якості батьків (агресивність, авторитарність); відсутність у батьків позитивного прикладу поводження з дітьми; фізичні чи психічні вади батьків (розумова відсталість, психічні захворювання тощо); невміння виховувати дітей, незнання своїх прав та обов'язків щодо дітей, відсутність почуття відповідальності за них, незнання прав та потреб дітей; невміння долати сімейні та життєві кризи, відсутність самореалізації; недостатня соціалізація батьків; нерозуміння цінності дитини; нерозуміння батьками своєрідності особистісного розвитку дитини; неприйняття дорослими дитячої індивідуальності; невідповідність вимог і очікувань батьків можливостям і потребам дітей; невідповідність виховання в різні вікові періоди; непослідовність у взаєминах дорослих і дітей; неузгодженість змісту, цілей і засобів виховання між батьками [65].

Більш узагальнено причини домашнього насильства можна згрупувати наступним чином: соціальні (напруження, конфлікти, пропагування насильства в суспільстві); економічні (матеріальні; відсутність гідних умов життя, умов для працевлаштування; економічна залежність; безробіття); психологічні (стереотипи поведінки); педагогічні (відсутність культури поведінки – правової, моральної, громадянської, естетичної, економічної, трудової); соціально-педагогічні (відсутність усвідомленого батьківства, позитивної моделі сімейного життя на засадах гендерної рівності, сімейного виховання на основі прав дитини); правові (насильство як внутрішньосімейна проблема, а не негативне суспільне явище, недостатня правова свідомість); політичні (недостатній пріоритет проблем сім'ї та гендерної рівності; увага до материнства й дитинства, а не до сім'ї загалом) [65].

Діти дуже часто потерпають від домашнього насильства у різних формах. Ведучи мову про наслідки, розрізняють наближені та віддалені.

До наближених наслідків домашнього насильства відносять фізичні травми, блювоту, головний біль, втрату свідомості, психічні порушення, агресію до інших, втечу, загальмованість, байдужість, страх, тривогу, гнів. До віддалених – порушення фізичного і психічного розвитку; соматичні захворювання; особистісні та емоційні порушення; соціальні наслідки; затримку фізичного і нервово-психічного розвитку; відставання у рості, масі; гігієнічну занедбаність; ожиріння чи, навпаки, різку втрату ваги; заїкання, енурез [65].

Т. Малиновська зазначає, що діти не є повністю сформованими особистостями і основна роль у вихованні, моральному розвитку дитини належить родині.

Специфіка сімейного виховання полягає у тому, що воно більш емоційне за своїм характером, ніж будь-яке інше виховання [109, с. 104].

А. Блага вказує, що підлітки, які зазнали зловживання, не лише не сприймають батьків як референтну групу, але й характеризуються імпульсивністю, підозрілістю і недовірливістю з одночасною ірраціональною вірою в можливість поліпшення внутрішньої родинної ситуації. Вони емоційно

залежні і відчують почуття провини за інциденти насильства, самотність, ізольованість, страх перед майбутнім і впевненість у відсутності перспектив, мають занижену самооцінку [42, с. 113].

Г. Устінова-Бойченко та Є. Близнюк зазначають, що діти, як правило, бачать у своїх батьках зразок для наслідування, тому, коли батьки починають вдаватися до будь-якої форми жорстокого поводження, діти можуть запозичити цю поведінку і застосувати її до когось іншого [194].

О. Беспаль вказує, що діти, які стають свідками сімейних сварок, конфліктів, страждають не менше від тих дітей, які зазнали насильства. Спостереження дітьми за насильством між дорослими членами сім'ї може призвести до того, що такі діти не уявляють іншої моделі поведінки в родині і сприймають її як належне [41, с. 114].

Наслідками домашнього насильства можуть також бути: депресія (дитина може відчувати себе нікчемною, неповноцінною, може гірше навчатися, ставати агресивною у становленні не тільки до своїх однолітків чи до родичів, а й до самих себе). У дітей, які пережили насильство, глибока депресія часто поєднується з саморуйнівною поведінкою в таких формах, як заподіяння каліцтва собі, суїцидальні реакції, втеча з дому тощо. При цьому діти рідко йдуть до родичів чи друзів, найчастіше вони потрапляють на вулицю, де можуть опинитися в кримінальному середовищі. Такі діти нерідко стають жертвами злочинців. Вони залучаються до заняття проституцією, виготовлення дитячої порнографії, потрапляють у руки торговців людьми тощо. Діти, які пережили будь-який вид насильства, відчують труднощі в соціалізації: у них порушені зв'язки з дорослими, немає відповідних навичок спілкування з однолітками, вони не володіють достатніми знаннями та ерудицією, щоб завоювати авторитет у школі, у них низька самооцінка. Варто зазначити, що часто дитина, яка пережила насильство, ставши дорослою, схильна застосовувати насильство і до своїх літніх батьків. Отже, спостерігається безсумнівний зв'язок між наявністю несприятливих факторів у сім'ї і злочинною поведінкою дитини у майбутньому. Таким чином, створюється замкнене коло [109, с. 105].

Чим більше несприятливого досвіду було в дитинстві, тим більша ймовірність затримки розвитку та подальших проблем зі здоров'ям, у тому числі хвороб серця, зловживання психоактивними речовинами та депресії [8, с. 8].

Вразливість дітей до насильства пояснюється їхньою фізичною, психологічною та соціальною незрілістю, а також залежним (підлеглим) становищем стосовно дорослих, незалежно від того, чи є це батьки, чи опікуни [123, с. 18].

До найбільш поширених проявів психологічного насильства над дітьми належать: поводження з дітьми як із підлеглими чи слугами; навіювання страху за допомогою розповідей, дій, поглядів; крики; погрози покинути дитину; погрози розлюбити дитину; загроза суворого покарання поліцією, притулком та психіатричною лікарнею; приниження; постійне підкреслення недоліків; контролювання, обмеження у спілкуванні, стеження; використання дітей у конфліктах між батьками; заборона лягати спати або насильне пробудження; звинувачення дитини у всіх проблемах; ігнорування; критика думок, почуттів, дій [123, с. 19].

Постраждалі від психологічного насильства, як правило, відчують, що кривдник майже повністю їх контролює, розповсюджує свою владу на різні сфери їх життя та позбавляє їх можливості проявити свою волю. Це часто призводить до розвитку депресії, підвищує ризик порушень харчової поведінки, самогубства, зловживання наркотиками та алкоголем. Часто домашнє насильство розпочинається саме з психологічного насильства, до якого пізніше додаються інші форми насильства.

Порівняно з фізичним та сексуальним насильством, ідентифікація психологічного жорстокого поводження може бути складнішою, оскільки немає фізичних доказів його виникнення [181, с. 120].

Н. Семікоп зазначає наступні можливі наочні ознаки дітей, які потерпають від психологічного насильства: уникнення контактів з ровесниками; демонстрація страху перед появою батьків та/або необхідністю йти додому; вживання алкоголю або наркотиків; насильство щодо свійських тварин та,

взагалі, слабших істот; почуття провини за отримання фізичних ушкоджень; неадекватна поведінка: надмірна агресія, істеричний сміх, зухвалість, страх тощо; страх перед фізичним контактом або, навпаки, демонстрація повної відсутності страху, ризикована, зухвала поведінка; самі однолітки уникають спілкування з дитиною [181, с. 120].

Будь-які дії, що вчиняються щодо дитини, яка є постраждалою від домашнього насильства, базуються на принципах, визначених Конвенцією ООН про права дитини, Конвенцією Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, Європейською конвенцією про здійснення прав дітей та законодавчими актами України у сфері захисту прав дитини [151].

Суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, визначені ст. 6 Закону України № 2229-VIII. Серед них: спеціально уповноважені органи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; інші органи та установи, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб; громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах [151].

Спеціально уповноваженими органами у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є:

- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, у тому числі їх структурні підрозділи, до повноважень яких належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

– сільські, селищні, міські, районні у містах (у разі їх створення) ради, їх виконавчі органи, до повноважень яких належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству [151].

До інших органів та установ, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, належать:

- служби у справах дітей;
- уповноважені підрозділи органів Національної поліції України;
- органи управління освітою, навчальні заклади, установи та організації системи освіти;
- органи охорони здоров'я, установи та заклади охорони здоров'я;
- центри з надання безоплатної правничої допомоги;
- суди;
- прокуратура;
- уповноважені органи з питань пробації [151].

До загальних служб підтримки постраждалих осіб належать заклади, які, у тому числі, надають допомогу постраждалим особам:

- центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- притулки для дітей;
- центри соціально-психологічної реабілітації дітей;
- соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка);
- центри соціально-психологічної допомоги;
- територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг);
- інші заклади, установи та організації, які надають соціальні послуги постраждалим особам [151].

До спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб належать притулки для постраждалих осіб, центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги постраждалим особам та особам, які

постраждали від насильства за ознакою статі, а також заклади та установи, призначені виключно для постраждалих осіб та осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі [151].

Суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, відповідно до компетенції забезпечують надання дієвої допомоги та захисту постраждалим особам та взаємодіють між собою на підставі Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 року № 658 [154].

Приймання і розгляд звернень та повідомлень про вчинення домашнього насильства стосовно дітей здійснюється згідно з Порядком забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, затвердженим Кабінетом Міністрів України від 1 червня 2020 року № 585 [150].

Зазначений порядок визначає механізм взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, інших закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, під час виявлення, розгляду звернень та повідомлень про таких дітей, забезпечення їх безпеки, а також надання необхідної допомоги з урахуванням потреб [150].

Задля вирішення проблеми домашнього насильства необхідно застосовувати комплексний підхід.

Статтею 24 Закону України № 2229-VIII передбачено низку спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству: терміновий заборонний припис стосовно кривдника; обмежувальний припис стосовно кривдника; взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи; направлення кривдника на проходження програми для кривдників [150].

Варто також додати, що з метою протидії домашньому насильству у Національній поліції створено спеціалізовані підрозділи протидії домашньому насильству, у складі яких функціонують мобільні групи реагування [44].

Основною метою таких груп є ефективне реагування винятково на факти вчинення домашнього насильства для його припинення та надання допомоги постраждалим особам, здійснення превентивних заходів стосовно кривдників [73, с. 8].

Мобільна група реагування на факти вчинення домашнього насильства складається з поліцейських, які пройшли спеціальну професійну підготовку. Серед них працівники превенції, дільничні офіцери поліції, інспектори ювенальної превенції, патрульні поліцейські.

Основні завдання поліцейських груп – своєчасне реагування на факти домашнього насильства, профілактична робота, надання допомоги постраждалим особам та винесення термінових заборонних приписів [116].

За вчинення домашнього насильства законодавством передбачено цивільно-правову, адміністративну та кримінальну відповідальність. Так, цивільно-правова відповідальність полягає у необхідності відшкодування потерпілому завданої моральної та матеріальної шкоди. Адміністративна та кримінальна відповідальність за вчинення домашнього насильства передбачена, відповідно, ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення [85] та ст. 126-1 Кримінального кодексу України [103]. Водночас дії кримінального характеру, пов'язані з домашнім насильством, можуть бути кваліфіковані за однією із статей Кримінального кодексу України, зокрема нанесення тілесних ушкоджень різного ступеню тяжкості (ст. ст. 121, 122, 125), погроза вбивством (ст. 129), зґвалтування (ст. 152) тощо.

Отже, домашнє насильство, яке посилюється в умовах воєнного стану, є серйозною загрозою для фізичного, емоційного та психологічного благополуччя дітей. Незважаючи на ратифікацію Україною Стамбульської конвенції та прийняття Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», діти досі залишаються вразливими до цього явища. Статистика

демонструє значну кількість дітей, які стали жертвами або свідками домашнього насильства, причому в умовах війни кількість таких випадків може бути ще більшою, ніж офіційні дані, через те, що жертви рідше звертаються за допомогою.

Діти, які стають свідками домашнього насильства, фактично є жертвами. Недостатня підтримка таких дітей, спричинена невизнанням на практиці дітей-свідків потерпілими, сприяє розвитку негативних наслідків, у тому числі довгострокових, для їх психічного та емоційного стану.

Одним з актуальних питань у контексті захисту дитини в сімейному середовищі є батьківський кіднепінг, який особливо загострився в Україні, в умовах війни [136].

Держава стикається з різким зростанням кількості розлучень, що призводить до сплеску домашнього насильства та умов, коли один із батьків намагається забрати дитину в іншого [136].

Українським законодавством не визначено поняття «батьківський кіднепінг», однак зі змісту ст. 162 Сімейного кодексу України, як зазначають О. Юшкевич та М. Бурдін, можна зробити висновок, що це дії одного з батьків дитини щодо самочинної зміни місця проживання дитини, тобто без отримання згоди другого з батьків, з яким відповідно до закону або рішення суду проживає дитина, зокрема шляхом її викрадення, внаслідок чого порушуються права дитини та завдається майнова чи немайнова шкода дитині [208, с. 77].

На відсутність у законодавстві визначення цього поняття звертає увагу і Т. Курило, а також вказує на проблему визначення суб'єктів такого діяння [106, с. 73].

Правовими наслідками протиправної поведінки одного з батьків щодо порушення прав дитини при визначенні її місця проживання, а саме самочинна, без погодження із другим з батьків, з якими проживає дитина, зміна місця проживання дитини, зокрема шляхом її викрадення, відповідно до ст. 162 Сімейного кодексу України, є негайне постановлення судом за позовом

заінтересованої особи рішення про відібрання дитини, а також повернення дитини за попереднім місцем проживання [208, с. 77].

Як слушно вказують О. Юшкевич та М. Бурдін, у справах про викрадення дитини одним із батьків держава не здійснює відповідний контроль, оскільки законодавство не містить положень, які передбачають відповідальність за такі дії. Цю правову прогалину використовують батьки, які рішуче обмежують дитину в повноцінному спілкуванні з другим із батьків (матір'ю чи батьком), переважно задля задоволення власних амбіцій. Завдяки низькому рівню культури цивілізованих розлучень в Україні значна кількість як матерів, так і батьків фактично втрачають можливість взаємодії зі своїми дітьми після розлучення. Вони витрачають роки на боротьбу за можливість проведення часу з дітьми або за право на спільне батьківство і для деяких це схоже на ситуацію викрадення дитини. Отримати право на виховання та опіку над дитиною стає практично неможливо, якщо другий з батьків, з ким фактично проживає дитина, виступає проти цього [208, с. 79].

Вони також, з посиланням на В. Котис та В. Тенешева, зауважують, що згідно із ч. 2 ст. 146 Кримінального кодексу України незаконне викрадення дитини є злочином, за який його суб'єкт повинен нести кримінальну відповідальність. Однак такого поняття, як викрадення другим із батьків дитини, у чинному кримінальному законодавстві взагалі не існує: викрасти дитину може тільки стороння людина, а батьки просто забирають дитину до себе. Отже, батьки дитини за вчинене правопорушення не нестимуть кримінальної або адміністративної відповідальності. На кваліфікацію злочину щодо викрадення дитини не впливає факт проживання батьків у зареєстрованому шлюбі або у стані розлучення [208, с. 79].

Іноді викрадення дитини, вчинене одним із батьків, може кваліфікуватися як домашнє насильство (ст. 126-1 Кримінального кодексу України), як психологічне насильство щодо дитини другим із батьків, з яким мешкала дитина до викрадення, а також як фізичне насильство щодо викраденої дитини в разі наявності на тілі тілесних ушкоджень [208, с. 79].

Упродовж 2022 – 2023 років до Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини надійшло 157 звернень щодо самовільної зміни місця проживання дитини одним із батьків, з яких 41 – стосується переміщення дітей у межах України, 4 – вивезення дітей на тимчасово окуповану територію України, до РФ або Республіки Білорусь, 122 – вивезення дітей в інші країни [136].

Кіднепінг, або викрадення дитини, є серйозним порушенням прав та безпеки малолітніх осіб, що вносить тінь на їхнє благополуччя та психічний стан. Ця загроза стає все більш актуальною в умовах сьогодення, де міжнародна мобільність і зростання комунікаційних можливостей можуть бути використані для незаконного переміщення дітей через кордони або внутрішні межі країн. Протидія кіднепінгу є надзвичайно важливою сферою, для забезпечення безпеки та захисту прав дитини [136].

Сучасне законодавство з питань кіднепінгу має певні прогалини: відсутність ефективних законодавчих механізмів примусового виконання рішень суду про встановлення місця проживання дитини, відібрання дитини, визначення способів участі у вихованні дитини, а також відсутність відповідальності за самовільну зміну місця проживання дитини, зокрема всупереч договору, рішення органу опіки та піклування чи суду [136].

Сьогодні є достатня база міжнародного законодавства, яке дає поштовх для розвитку національного законодавства і точкового врегулювання прогалин. Конвенція ООН про права дитини визначає, що держава має забезпечити, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, а дитина, яка розлучається з одним із батьків, має право підтримувати на регулярній основі особисті взаємини та прямі контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли це суперечить найкращим інтересам дитини. Аналогічні позиції висловлює і ЄСПЛ у своїх рішеннях, зокрема вказуючи, що батьки повинні мати рівні права у спорах про опіку і що найкращі інтереси дитини, залежно від їх характеру та серйозності, інколи можуть переважати над інтересами батьків [136].

Задля вирішення окреслених проблем пропонують внести зміни до Закону України «Про виконавче провадження» і Цивільного процесуального кодексу України, щоб розробити юридичний механізм виконання рішення суду щодо випадків кіднепінгу та прискорити розгляд відповідних цивільних справ, а також передбачити в Кримінальному кодексі України відповідальність за самовільну зміну місця проживання дитини [136].

О. Юшкевич та М. Бурдін пропонують для вирішення цих проблем внести відповідні зміни до чинного законодавства, спрямовані на створення ефективного юридичного механізму виконання судових рішень у справах батьківського кіднепінгу. Також важливо прискорити розгляд цивільних справ у цьому контексті та передбачити відповідальність за неправомірну зміну місця проживання дитини. Під час розроблення механізмів протидії батьківському кіднепінгу слід взяти за основу досвід західних країн, щоб забезпечити оптимальний захист інтересів дитини [208, с. 81].

Отже, поняття «батьківський кіднепінг» можна сформулювати як самочинну зміну місця проживання дитини одним з батьків, або особою, яка його замінює, без згоди іншого.

Водночас важливо враховувати випадки, коли хоча формально ознаки цього діяння присутні, однак вони відповідають найкращим інтересам дитини. Так, в умовах воєнного стану така зміна місця проживання дитини може відбуватися з метою забезпечення її безпеки.

2.2. Забезпечення права дитини на безпеку в освітньому середовищі: протидія булінгу та кібербулінгу

Сучасне суспільство стикається з низкою викликів у забезпеченні безпеки для своїх громадян, особливо дітей, які є найбільш вразливими членами суспільства.

Освітній простір є ключовим середовищем для розвитку особистості та формування майбутнього громадянина. Однак, важливість цього середовища визначається не лише освітніми можливостями, але і забезпеченням безпеки та захисту прав дитини. У кожній освітній установі, повинно бути забезпечено безпечне та підтримуюче середовище, щоб кожна дитина мала можливість розвиватися без загрози фізичного, психологічного чи емоційного тиску.

Дитина, перебуваючи в освітньому середовищі, може стикатися з різними видами небезпек та викликами, які можуть впливати на її фізичне, емоційне та соціальне благополуччя.

Забезпечення безпеки дітей в освітньому середовищі передбачає вжиття заходів для протидії різним видам небезпек, зокрема булінгу, та створення підтримуючого та захищеного середовища.

За своєю суттю булінг спрямований на порушення комплексу конституційних прав людини: право на життя, право на повагу людської гідності, право на особисте та сімейне життя тощо. Це дає підстави стверджувати, що булінг виступає конституційно-правовим деліктом, оскільки посягає на найвищу соціальну цінність в державі – людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку [51, с. 10].

У перекладі з англійської мови булінг (англ. – bullying) означає травлю, залякування, третирування. Булінг як іменник означає задирака, забіяка, причепа, хвалько, хуліган; як дієслово – задирати, чіплятися, залякувати, страхати, мучити, грубо поводитися [75, с. 77].

Вперше назву цьому поняттю дали норвезькі вчені в 1970 році, які вивчали агресію серед учнів. До цього періоду дане поняття звучало як хуліганство. Перші систематичні дослідження булінгу належать скандинавським ученим, серед яких Д. Олвеус, А. Пікас, Є. Роланд, П. Хайнеманн. Д. Олвеус і сьогодні залишається найавторитетнішим дослідником проблеми булінгу. Він визначив дане явище в шкільному колективі як ситуацію, в якій учень неодноразово, тривалий час стає об'єктом негативних дій та нападів з боку одного учня чи кількох учнів. Саме після публікації його праці «Агресія в школах. Булери та

жертви» світова спільнота звернула увагу на існування цієї проблеми. Булінгу притаманний колективний характер, а його підґрунтям виступають соціальні зв'язки. Завдяки Д. Олвеусу поняття «булінг» введено в науковий обіг. Характерною ознакою булінгу є нерівність соціальної влади або фізичної сили. На початку 90-х років ХХ століття він приділяв багато уваги розробці профілактичних заходів в боротьбі з булінгом і антисоціальною поведінкою [51, с. 13].

Насильство серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів – соціальне явище, яке широко поширене у всьому світі. Основними ознаками насильства серед учнів є: соціальні (соціальна) небезпечність, умисність, тривалість та систематичність знущань (на відміну від звичайного конфлікту чи навіть бійки); агресивність та негативність поведінки, які можуть проявлятися в різних формах (фізичне та психологічне насильство); прямий чи опосередкований характер дій; вчинення зазвичай за умови явної фізичної, психічної, або будь-якої іншої переваги переслідувача; настання негативних наслідків різних видів [107, с. 65].

Слід звернути увагу на те, що не є булінгом: випадкові фізичні ушкодження, наприклад, спричинені під час гри чи змагань, необразливі жарти, палкі та гучні суперечки, за умови, що обидві сторони знаходяться в рівних умовах. Однією з особливостей булінгу є повторюваність, тобто поведінка знущань трапляється більше одного разу або потенційно може повторитися більше одного разу. Саме цей фактор відрізняє звичайний конфлікт, тобто тимчасове непорозуміння між людьми через різні погляди стосовно того чи іншого питання від булінгу [51, с. 11].

П. Сміт, з посиланням на Д. Олвеуса, зазначає, що булінг зазвичай визначають як агресивну, навмисну дію чи поведінку, яка здійснюється групою або окремою особою неодноразово та протягом тривалого часу проти жертви, яка не може легко себе захистити [7].

Ведучи мову про булінг, варто відобразити його стан в Україні.

За результатами дослідження, проведеного Фондом ООН ЮНІСЕФ ще у 2017 році, 67% дітей в Україні у віці від 11 до 17 років стикалися з проблемою

булінгу впродовж останніх трьох місяців, а 24% дітей стали жертвами цього явища. Найбільш вразливими до булінгу є сором'язливі, зі зразковою поведінкою діти, а також діти, які, в силу різних життєвих обставин, є замкненими в собі, закритими для спілкування. Найчастіше діти піддаються цькуванню з боку однолітків за свій зовнішній вигляд, переконання чи поведінку [174, с. 4].

З метою виявлення рівня поширеності булінгу серед школярів, його видів і причин, а також змін після початку повномасштабного вторгнення РФ, у листопаді 2023 року – січні 2024 року було проведено дослідження «Булінг та толерантність у закладах освіти після 24 лютого 2022 року», яке охопило 5576 учнів 5 – 9 класів (віком від 10 до 14 років) з усіх регіонів України, крім тимчасово окупованих територій [142].

За результатами дослідження встановлено низку проблем серед яких недостатня реакція вчителів на випадки булінгу, а також потреба учнів у психологічній підтримці.

Так, щодо поширеності булінгу встановлено, що 51,3% опитаних учнів коли-небудь стикалися з булінгом (55,9% дівчат і 46,2% хлопців); 24,7% учнів стали мішенями булінгу з початку повномасштабного вторгнення. Найчастіше булінг траплявся в Києві (33,7% учнів). Загалом це більш поширене явище для міст, зокрема обласних центрів (34,4%). У сільській місцевості 25,3% учнів заявили про булінг. У містах районного значення та інших містах – відповідно 25,8% і 24,1%. Найрідше про випадки булінгу повідомляли учні східних (18%) та південних (22%) областей [142].

Серед різновидів булінгу було виокремлено наступні: заклики товаришувати з певними друзями (25,9%); поширення неправдивих чуток (24%); отримування образливих онлайн-повідомлень (21,4%); зверхні та принизливі відгуки про зовнішність (21,8%); жарти або розповіді анекдотів так, щоб було зрозуміло, що мова йде про мішень булінгу (18,3%).

Серед основних приводів для булінгу названо наступні: зовнішність (28,7%) (дівчата частіше, ніж хлопці заявляли про булінг на цій підставі: 35,2%

проти 26,9%); особливості поведінки – надто активна, сором'язлива чи нерішуча, надто несхожа на інших тощо (22,6%); світогляд, відмінний від думки інших (21,5%); уподобання чи хобі (18,7%); мовна ознака: 8,3% для російської мови та 6,9% для української мови.

Щодо звернення по допомогу зазначено, що 59,4% постраждалих від булінгу зверталися по допомогу. Найчастіше зверталися до батьків і вчителів. Дівчата частіше зверталися по допомогу, ніж хлопці: 62,4% проти 55,8%. Зі збільшенням віку опитаних зменшується частота звернень по допомогу. Серед учнів 5 класів по допомогу зверталися 68,1%, серед 9 класів цей показник скорочується до 47,9%.

Щодо реакції на булінг виявлено, що у 12,4% випадків – до школи викликали батьків і кривдника, і постраждалого; у 14,7% випадків – викликали або батьків кривдника, або батьків постраждалого. Найефективнішим методом виявилось залучення психолога (68,4% випадків припинення або послаблення булінгу). Водночас поєднання різних методів одночасно дало найкращі результати під час роботи з булінгом.

Щодо залученості дорослих до булінгу виявлено, що 19,6% опитаних зазначили, що вчителі або інші дорослі зі школи, які були свідками цькування, не зробили нічого; 14,7% респондентів стикалися з ситуаціями, коли до булінгу були залучені батьки однокласників (наприклад, хтось з батьків публічно висловлюється образливо про дитину або закликав її бойкотувати) [142].

Поряд з поняттям «булінг» існує також «кібербулінг».

Протидія кібербулінгу в Україні є особливо актуальною після переведення навчального процесу в онлайн-площину, внаслідок пандемії коронавірусної хвороби 2019 року, спричиненої SARS-CoV-2, а надалі повномасштабного вторгнення РФ в Україну та введення воєнного стану, з метою гарантування безпеки дітям.

В епоху інформаційних технологій та глобалізації сучасний світ залежить від використання інтернету, що визначає нові виклики та можливості для всіх його користувачів, особливо для дітей. Однак, разом із необхідністю отримання

інформації та розвитку в цифровому середовищі виникають нові аспекти безпеки, які особливо актуальні для дітей, як користувачів мережі.

Дитина в інтернеті може зіткнутися з різноманітними небезпеками, які охоплюють фізичний, емоційний та психологічний аспекти її життя. Серед них і кібербулінг.

Під поняттям «інтернет» (англ. internet від лат. inter – між і англ. net – мережа) розуміють всесвітню систему взаємополучених комп'ютерних мереж, побудовану на використанні протоколу IP і маршрутизації пакетів даних. Вона утворює глобальний інформаційний простір, слугує фізичною основою для всесвітньої павутини (World Wide Web, WWW) і великої кількості інших систем передачі даних [76].

Сучасні дослідники характеризують інтернет як універсальний ресурс для спілкування, навчання, розвитку та розваг.

Від самого початку інтернет розвивався неконтрольовано. Сьогодні у ньому міститься величезний обсяг інформації, серед якої багато небезпечної. У зв'язку з цим, а також тому, що вік, в якому людина починає працювати з інтернетом, стає дедалі меншим, постає проблема інформаційного захисту дітей.

До певного часу поняття «кібербулінг» взагалі не існувало, оскільки не існувало інтернету.

Вважають, що вперше визначення поняттю «кібербулінг» дав у 2004 році Б. Белсі. Так, кібербулінг – це використання інформаційних і комунікаційних технологій для підтримки навмисної, повторюваної та ворожої поведінки особи чи групи, спрямованої на шкоду іншим [38, с. 43].

П. Сміт, Дж. Магдаві під поняттям «кібербулінг» розуміють агресивні, навмисні дії, здійснені групою чи особою, за допомогою електронних форм зв'язку, впродовж певного проміжку часу проти жертви, яка не може легко захистити себе [26, с. 376]. Основними компонентами цього визначення є те, що дія має бути агресивною, навмисною, повторюваною та з дисбалансом сил між кривдником та жертвою [7, с. 183].

Дж. Волак, К. Мітчел зазначають про те, що повторювані акти онлайн-агресії краще розглядати як онлайн-переслідування [33, с. 52].

Дж. Дулі, з посиланням на Д. Олвеуса, зазначає, що кібербулінг зазвичай визначається як булінг з використанням електронного носія [7, с. 183].

У ранніх дослідженнях науковців визначення поняття «кібербулінг» здійснювалося на основі визначення традиційного поняття «булінг», яке було запропоновано Д. Олвеусом у 1993 році. Ці визначення висвітлюють деякі фундаментальні аспекти кібербулінгу: навмисне заподіяння шкоди, повторюваність і дисбаланс сил між жертвою та кривдником.

Водночас А. Носентіні, Х. Калмаестра зазначають, що такі визначення стали предметом суперечок серед експертів і дослідників, адже досі незрозуміло, чи можуть застосовуватися зазначені критерії до кібербулінгу. Крім того, були запропоновані нові критерії, такі як анонімність і публічність [19, с. 130].

Так, через непрямий характер кібербулінгу дуже важко визначити намір поведінки. Також виникає питання про те, чи справді намір є необхідним для заподіяння шкоди, адже ненавмисні дії мають такий самий вплив на жертву. Загальним аргументом проти використання критерію повторення є той факт, що розміщення інформації в інтернеті саме по собі є повторенням, оскільки його можна переглядати та пересилати неодноразово. Крім того, онлайн-вміст часто залишається доступним впродовж багатьох років. Таким чином, один акт кібербулінгу може призвести до численної кількості випадків віктимізації. Нездатність жертви змусити провайдерів видалити шкідливий контент, вищий рівень медіаграмотності злочинця у віртуальній спільноті може тлумачитися як дисбаланс влади. Водночас існує думка, що жертва перебуває у сильнішій позиції, ніж це було б у випадку традиційного булінгу, оскільки має можливість легко припинити негативну взаємодію. Однак це не стосується публікації інформації чи негативних коментарів у загальнодоступних віртуальних місцях. Анонімність, яка виникає, коли жертва не знає особистості хулігана, може посилити почуття розчарування та безсилля і зменшити потребу в дисбалансі

влади як критерії. Публічність, на відміну від приватного обміну між двома сторонами, характеризує дії, у яких задіяна велика аудиторія [19, с. 131].

Наукова література не має сталої термінології та єдності думок щодо поняття «кібербулінг». Деякі вчені розмежовують поняття булінгу та кібербулінгу. Інші вважають, що кібербулінг є підкатегорією або конкретною формою булінгу.

А. Ведернікова зазначає, що визначення кібербулінгу залежить від підходу до розуміння поняття «булінг». Так, у широкому розумінні кібербулінгом є будь-яка агресія, насильницькі дії із застосуванням засобів електронних комунікацій. У вузькому значенні – це підвид булінгу між учасниками освітнього процесу, що здійснюється із використанням електронних засобів зв'язку [46, с. 100]. Вона визначає поняття «кібербулінг» як насильницькі дії учасників освітнього процесу із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно неповнолітньої особи або такою особою, і спричинили втручання у навчальний процес, суттєве недодержання шкільної дисципліни, порушення прав учасників освітнього процесу або завдали їм моральних страждань, фізичної, психічної, матеріальної шкоди [46, с. 101].

І. Лубенець під поняттям кібербулінгу розуміє систематичні умисні дії з боку особи або групи осіб (частіше підлітків), із використанням інформаційно-комунікаційних засобів, спрямовані проти іншої особи (осіб), що характеризуються створенням ворожої, принизливої, образливої обстановки й метою або наслідком яких є залякування, порушення права на безпечне навчання, повагу, честь, гідність, майно, здоров'я і життя, обмеження свободи волевиявлення особи (осіб) тощо [108, с. 170].

Т. Миронюк та А. Запорожець під поняттям «кібербулінг» розуміють новітню форму протиправної поведінки, яка виявляється в агресивних, жорстоких діях з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину, використовуючи інформаційно-комунікаційні засоби: мобільні телефони, електронну пошту, соціальні мережі тощо [113, с. 277].

Л. Найдьонова у методичних рекомендаціях «Кібербулінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини» визначає кібербулінг як новітню форму агресії, що передбачає жорстокі дії з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину з використанням інформаційно-комунікаційних засобів: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж тощо [122, с. 9].

Пізніше, у своїй статті «Кібербулінг у підлітковому рейтингу інтернет-небезпек» вона пропонує розглядати поняття «кібербулінг» в широкому і вузькому значенні. До кібербулінгу в широкому сенсі (метакібербулінгу) Л. Найдьонова відносить всі психологічні небезпеки в інтернет-середовищі, які діють як тиск кіберсередовища, спрямований на персональне ураження людини або групи людей, і відповідають основним критеріям булінгу (навмисність, тривалість, повторюваність і нерівність). У вузькому значенні слова кібербулінг – це знущання, образи і приниження, психологічний терор, що розгортається проти особи або групи осіб у кіберпросторі [121, с. 149].

М. Фадєєва визначає кібербулінг як агресивну поведінку певної особи, частіше підлітка, яка здійснюється проти конкретної дитини (жертви) засобами електронної комунікації (інтернет, мобільні телефони, соціальні мережі) [195].

Варто зазначити, що визначення поняття кібербулінгу в іноземних науковців, не має прив'язки до освітнього середовища чи дітей. Водночас українські науковці іноді дають визначення цьому поняттю як такому, що відбувається в межах освітнього процесу та здійснюється дітьми.

Водночас таке явище як кібербулінг не обов'язково знаходиться в освітній площині, та не завжди вчиняється лише дітьми щодо дітей.

Кібербулінг може відбуватися як в освітньому середовищі, так і поза його межами, так само як і булінг. Він може бути вчинений проти особи, зокрема дитини, не тільки іншими дітьми, але й дорослими.

ЮНІСЕФ поняття «кібербулінг» визначає як булінг із застосуванням цифрових технологій. Він може відбуватися в соціальних мережах, на платформах обміну повідомленнями (у месенджерах), ігрових платформах та через мобільні телефони. Це неодноразова поведінка, спрямована на

злякування, провокування гніву чи приниження тих, проти кого він спрямований [81].

Робоча група Ради Європи з кібербулінгу та інших форм онлайн-насилювання, зокрема щодо жінок і дітей, у дослідженні, проведеному у 2018 році, («Mapping study on cyber violence») визначила поняття кібербулінгу як використання комп'ютерних систем для спричинення, сприяння або загрози насильства проти осіб, що призводить або може призвести до фізичної, сексуальної, психологічної чи економічної шкоди чи страждань [16, с. 5]. Варто зазначити, що таке тлумачення також використав ЄСПЛ у справі «Buturugă v. Romania» [12].

Серед найбільш поширених засобів масової інформації, у яких може відбуватися кібербулінг є: електронна пошта (спосіб обміну цифровими повідомленнями від автора до одного чи кількох одержувачів), миттєвий обмін повідомленнями (тип онлайн-чату, який пропонує передачу текстових повідомлень у реальному часі між двома сторонами), чат (онлайн-взаємодія в режимі реального часу з незнайомцями, які мають спільні інтереси або інші подібні зв'язки), текстове повідомлення (SMS) (акт створення та надсилання короткого електронного повідомлення між двома або більше телефонами), сайт соціальної мережі (платформа для побудови соціальних мереж або соціальних стосунків між людьми, які мають спільні інтереси, діяльність, досвід або зв'язки в реальному житті), вебсайт (платформа, яка надає послуги для особистих, комерційних або державних цілей) [21].

Л. Вотс, Дж. Вагнер виділяють 7 типів кібербулінгу: флеймінг (flaming), онлайн харасмент (online harassment), кіберпереслідування (cyberstalking), наклеп (denigration), маскарадинг (masquerading), ошуканство та аутинг (trickery and outing) та виключення (exclusion) [32], [21].

Про існування таких видів кібербулінгу зазначають також українські та іноземні науковці, зокрема І. Лубенець [108], А. Ведернікова [46], Т. Миронюк та А. Запорожець [113], Л. Вотс [32], К. Єміма [34].

Флеймінг передбачає надсилання гнівних, грубих або вульгарних повідомлень про особу за допомогою текстових чи електронних листів приватно або до онлайн-груп. Харасмент, як і кіберпереслідування, передбачає надсилання погрозливих повідомлень своїй жертві. Наклеп має місце, коли кіберхуліган надсилає іншим неправдиві або образливі повідомлення про людину. Маскарадинг має елементи переслідування та клевету, коли кіберхуліган прикидається кимось іншим і публікує або надсилає погрозу чи шкідливу інформацію про одну особу іншим людям. Ошуканство та аутинг відбуваються, коли кіберхуліган обманом змушує особу надати незручну, конфіденційну чи чутливу інформацію та публікує або надсилає її для перегляду іншим. Виключення – це навмисне видалення окремих осіб із онлайн-груп, що принижує їх [21].

Досить поширеним видом кібербулінгу, який науковці часто ставлять восьмим до зазначених семи, є хепі слепінг (happy slapping). Існує кілька визначень цього поняття: дія, що відбувається коли жертву потай знімають на мобільний телефон; випадок невибіркового насильства, який знімають та поширюють через мобільні телефони в інтернеті; ситуація, у якій на жертву, яка нічого не підозрює, нападають, а співучасник записує напад на відео [2]. Сьогодні будь-які відеозаписи, які містять зображення реальних нападів, називаються «хепі слепінг».

Додатковими видами кібербулінгу є: фрейпінг (fraping) – ситуація, у якій особа отримує доступ до облікового запису жертви в соціальних мережах і видає себе за неї аби зруйнувати її репутацію; діссінг (dissing) – поширення та опублікування жорстокої інформації про жертву в інтернеті, щоб зруйнувати її репутацію або дружбу з іншими; тролінг (trolling) – образа особи в інтернеті, щоб спровокувати її у відповідь; кетфішинг (catfishing) – викрадення особистої інформації особи, щоб повторно відобразити її профілі у соціальних мережах з метою омані; фішинг (phishing) – тактика, яка полягає в ошуканстві, переконанні або маніпулюванні особою, з метою розкриття особистої та/або фінансової інформації про себе та/або близьких; переслідування (stalking) – полягає у

використанні однією особою публічної інформації іншої, яку остання поширює у соціальних мережах. Маючи цю інформацію, сталкери можуть надсилати особисті повідомлення або таємничі подарунки на домашню адресу жертви; шантаж (blackmail) – анонімні електронні листи, телефонні дзвінки та приватні повідомлення, які приховують факти та відомості, що можуть скомпрометувати або зганьбити кого-небудь; поширення фотографій та відео – полягає у погрозі оприлюднення їх, якщо жертва не виконає певну вимогу, або у поширенні їх за допомогою текстових повідомлень чи електронною поштою, щоб жертва не могла контролювати осіб, які бачитимуть зображення, або в опублікуванні фотографій в інтернеті, щоб усі могли їх переглянути; уникнення (shunning) – наполегливе ігнорування особи в соціальних мережах; секстинг (sexting) – надсилання фотографій або повідомлень сексуального характеру [21].

Єдиний підхід до класифікації видів кібербулінгу у науковців відсутній. Деякі з них не виділяють основні та додаткові види, а ставлять їх усі поряд, інші – об'єднують схожі за своєю суттю поняття у групи, або зазначають, що окремі з них впливають з попередніх.

Особливістю кібербулінгу є те, що він може здійснюватися як лише в онлайн-середовищі, так і відбуватися частково офлайн (наприклад, розміщення фото та відео бійок, знуцань, цькувань в інтернеті). Поєднання фізичного та психологічного насильства створює загрозу фізичному, психічному здоров'ю і навіть життю дітей. Технологічні засоби комунікації стали новітньою зброєю для сучасних дітей і суспільства загалом. Іноді кібербулінг може мати більш негативні наслідки, ніж реальне насильство, тому що у віртуального світу немає кордонів – ні просторових, ні часових [108, с. 169].

Варто звернути увагу на наслідки, які спричиняє кібербулінг.

І. Тітов та В. Лавріненко зазначають, що кібербулінг пов'язаний із негативними емоційними станами у дітей, тенденціями до суїцидальної поведінки, негативним самостваренням, труднощами в поведінці (наприклад делінквентною поведінкою), порушеннями соматичного здоров'я. Основою для проявів булінгу виступають перебування підлітка у позиції жертви та знижений

рівень освіти, наявність специфічних установок на агресію та фактів перебування у ситуаціях булінгу в минулому [189, с. 221].

Отже, наслідки кібербулінгу можуть бути довготривалими і мати як психологічний, так і фізичний вплив.

Конвенція ООН про права дитини встановлює, що діти мають право на освіту, спрямовану, серед інших цілей, на повний розвиток особи, талантів, розумових і фізичних здібностей (п. а ч. 1 ст. 29). Діти мають бути захищені від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації (ч. 1 ст. 19) [95]. При тлумаченні цієї статті, Комітет ООН з прав дитини висловив думку, що діти повинні бути захищені від різних форм булінгу та кібербулінгу [11, с. 9]. Заходи щодо захисту повинні включати процедури та соціальні програми для запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, а також, у випадку необхідності, для порушення початку судової процедури (ч. 2 ст. 19) [95].

Комітет ООН з прав дитини у коментарі до ст. 29 Конвенції ООН про права дитини зазначає, що діти не втрачають своїх прав людини, пройшовши через шкільні ворота [10]. Кібербулінг ставить питання щодо ступеня відповідальності шкіл за акти булінгу, які відбуваються онлайн поза межами шкільних приміщень. Зважаючи на це, багато країн покладають на школи спеціальні обов'язки щодо запобігання та боротьби з кібербулінгом, незалежно від місцезнаходження агресора та жертви, коли дії мають наслідки в школі та впливають на нормальний розвиток шкільного життя [5].

З точки зору прав людини, кібербулінг також ставить важливі питання щодо цифрової приватності. Будь-яке втручання у право на приватність і свободу вираження поглядів має бути встановлено в законі, переслідувати законну мету та бути необхідним у демократичному суспільстві [13].

Ризик кібербулінгу не слід використовувати для обмеження доступу дітей до цифрового середовища. Натомість їхню безпеку слід заохочувати за

допомогою цілісних стратегій, які включають цифрову грамотність щодо ризиків в інтернеті та стратегію їхньої безпеки, посилене законодавство та правоохоронні механізми для боротьби із зловживаннями в інтернеті та безкарністю, а також навчання батьків і спеціалістів, які працюють з дітьми [1].

Важливо дослідити українське законодавство щодо протидії булінгу та кібербулінгу.

Загалом під безпечним освітнім середовищем, згідно з Законом України «Про освіту», розуміється сукупність умов у закладі освіти, що унеможлиблюють заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди, зокрема внаслідок недотримання вимог санітарних, протипожежних та/або будівельних норм і правил, законодавства щодо кібербезпеки, захисту персональних даних, безпечності та якості харчових продуктів та/або надання неякісних послуг з харчування, шляхом фізичного та/або психологічного насильства, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації (зокрема шляхом булінгу (цькування), поширення неправдивих відомостей тощо), пропаганди та/або агітації, у тому числі з використанням кіберпростору, а також унеможлиблюють вживання на території та в приміщеннях закладу освіти алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних засобів, психотропних речовин [160].

Українське законодавство не містить визначення поняття «кібербулінг» і тому застосовується в межах поняття «булінг».

Поняття булінгу в Україні закріплене на законодавчому рівні. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18 грудня 2018 року [147] внесено зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України «Про освіту».

Так, відповідно до Закону України «Про освіту» булінг (цькування) – діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються

стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [160].

Отже, коли йде мова про булінг, мають на увазі вчинення його дітьми в освітньому середовищі.

Статтею 15 Закону України «Про повну загальну середню освіту» передбачено, що виховний процес є невід'ємною складовою освітнього процесу у закладах освіти і має ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях, культурних цінностях Українського народу, цінностях громадянського (вільного демократичного) суспільства, принципах верховенства права, дотримання прав і свобод людини і громадянина [162].

Також, згідно зі ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства», кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості та виключають приниження честі і гідності дитини [161].

Окрім цього, здобувачі освіти мають право на захист під час освітнього процесу від приниження честі та гідності, будь-яких форм насильства та експлуатації, булінгу, дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю, відповідно до ст. 53 Закону України «Про освіту» [160].

Наказом Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2019 року № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти», затверджено Порядок реагування на випадки булінгу (цькування) та Порядок застосування заходів виховного впливу [55]. У закладах освіти всіх типів і форм власності, крім тих, які забезпечують здобуття освіти дорослих, у тому числі післядипломної освіти, запроваджено механізм реагування на випадки булінгу (цькування), процедури застосування заходів виховного впливу. До повноважень органів управління освітою, згідно з Законом України № 2657-VIII, віднесено здійснення контролю

за виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти та розгляд скарг про відмову у реагуванні на випадки булінгу (цькування) за відповідними заявами [147].

Булінг, згідно з Законом України «Про освіту», як вже зазначалося, може здійснюватися із застосуванням засобів електронних комунікацій. Таким чином, поняття булінгу включає у себе поняття кібербулінгу. Оскільки булінг, а відповідно й кібербулінг, розглядається лише в контексті освітнього середовища та дітей, то й більшість заходів щодо протидії йому також лежать в освітній площині.

Згідно з внесеними Законом України № 2657-VIII змін до Закону України «Про освіту» на керівника закладу освіти додатково в межах наданих йому повноважень покладено забезпечення створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування), у тому числі: розгляд заяв про випадки булінгу (цькування) здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та видання рішення про проведення розслідування; скликання засідання комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) для прийняття рішення за результатами проведеного розслідування та вжиття відповідних заходів реагування; забезпечення виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування); повідомлення уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти [147].

Водночас кібербулінг може відбуватися між дітьми поза межами закладу освіти. Їхнє знайомство та спілкування сьогодні, коли технології розвиваються досить стрімко, може взагалі не виходити за межі онлайн-простору. Діти мають змогу контактувати з іншими лише віртуально та бути жертвами кібербулінгу від осіб, яких насправді не знають та з якими навіть не перебувають в одному місті. У такому випадку виникає питання можливості віднесення такого насильства до поняття булінгу (кібербулінгу) (спираючись на визначення поняття в Законі України «Про освіту»), адже воно не обумовлене освітнім процесом, а також

ефективності заходів, передбачених для протидії булінгу, для боротьби з кібербулінгом.

Отже, протидія кібербулінгу хоча й частково може відбуватися шляхом застосування заходів протидії булінгу, однак все ж є недостатньо ефективною.

Також в Україні з метою забезпечення належних умов для реалізації права особи на освіту в системі освіти діє освітній омбудсмен. Освітній омбудсмен, відповідно до покладених на нього завдань, серед іншого, має право аналізувати дотримання законодавства стосовно учасників освітнього процесу, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування); за результатами розгляду звернень та/або проведених перевірок надавати рекомендації керівникам та/або засновникам закладів освіти, органам управління освітою, державним органам, органам місцевого самоврядування, вимагати від них припинення порушення та/або відновлення порушених прав чи законних інтересів учасників освітнього процесу, спрямовувати до них подання про проведення службових розслідувань, повідомляти правоохоронні органи щодо виявлених фактів порушення законодавства [160].

МОН України приділяє увагу протидії булінгу, про що свідчить інформування, шляхом розміщення на сайті корисних посилань щодо теми антибулінгу [101], а також інформування про організації, які займаються проблемами булінгу в Україні, до яких, зокрема, належать: ЮНІСЕФ, Благодійний фонд «Kiddo», Громадська організація «Студена», Український інститут дослідження екстремізму, Жіночий консорціум України, Український фонд «Благополуччя дітей», Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна», Docudays UA, StopSexting, Громадська організація «Всеукраїнське об'єднання протидії булінгу! Мої безпечні друзі» «My safety friends», Громадська організація «Безпечний світ» [129].

За вчинення булінгу, у тому числі й кібербулінгу, в Україні до кривдника може застосовуватися цивільна, адміністративна або кримінальна відповідальність.

Адміністративна відповідальність передбачена ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Булінг (цькування) учасників освітнього процесу» [85].

Так, вчинення булінгу тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин. Вчинення булінгу групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення тягне за собою накладення штрафу від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин. Вчинення малолітніми або неповнолітніми особами віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин. Якщо ж булінг вчинений групою малолітніх або неповнолітніх осіб віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років або малолітньою чи неповнолітньою особою повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, то Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачене покарання у вигляді накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин [85].

Неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу учасника освітнього процесу тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до двадцяти процентів заробітку [85].

Іноді булінг може мати ознаки кримінального правопорушення. Наприклад, заподіяння тілесного ушкодження, побоїв і мордувань, знищення майна. Кримінальна відповідальність може наставати у випадку, коли внаслідок булінгу постраждала особа здійснює самогубство чи замах на самогубство (ст. 120 Кримінального кодексу України) [103].

Цивільним кодексом України передбачено відповідальність за поширення неправдивої інформації в інтернеті, зокрема ст. 277 «Спростування недостовірної інформації» та ст. 278 «Заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права». Одночасно із вимогами про захист честі, гідності та ділової репутації, згідно зі ст. 280 «Право фізичної особи, особисте немайнове право якої порушено, на відшкодування шкоди», можна вимагати відшкодування майнової та моральної шкоди [201].

Необхідно звернути увагу також на досвід протидії булінгу в інших країнах. Так, Швеція є однією з перших країн, де цю проблему почали обговорювати на національному та законодавчому рівнях. Тут, окрім законів, що захищають жертв цькування, упроваджено закріплену в законодавстві системну профілактичну роботу, яку здійснюють державні установи та некомерційні організації [87, с. 176].

Доволі дієвим способом протидії цькуванню у Швеції став так званий «Метод Фарста», що полягає у створенні в школах спеціальних «антибулінгових» команд з учнів і вчителів, завданням яких є захист інших учнів – з першого по дев'ятий клас. До подібних команд відбирають школярів із лідерськими якостями, призначають їм по кілька підшефних із молодших класів. Кожен «лідер» повинен хоча б раз за день підходити до ввірених йому учнів, дізнаватися, чи все гаразд, і давати зрозуміти про готовність допомогти у вирішенні проблем зі цькуванням [87, с. 176].

Схожий підхід до протидії булінгу (цькуванню) існує натеper також в іншій скандинавській країні – Норвегії. Так, саме Норвезьку загальнонаціональну антибулінгову програму визнано однією з найефективніших, автором якої є Д. Олвеус. Результати багатолітнього моніторингу роботи програми продемонстрували свою дієвість: вона на 30 – 50% знижує кількість інцидентів, пов'язаних з цькуванням. Водночас знижуються показники антисоціальної поведінки, включаючи пияцтво, крадіжки, вандалізм тощо, а також покращується загальний клімат у школах. Важливим є системний підхід до проблем булінгу. Д. Олвеус вказує на важливість роботи з усім набором

соціальних ролей. Коло булінгу («bullying circle») становлять не лише жертва та агресор, а й прибічники та пасивні спостерігачі. Ця програма засновується на принципах, що передбачають створення теплого й позитивного шкільного (в ідеалі й домашнього) середовища, ставить акцент не на покаранні, а на заохоченні до мирного співіснування з твердими рамками й обмеженнями неприйнятної поведінки [87, с. 176].

Реалізація комплексу інформативно-консультативних, діагностичних, корекційних та організаційних дій передбачає три рівні: загальношкільний, груповий (на рівні класу) й індивідуальний. За рішенням уряду Норвегії програма Д. Олвеуса була включена до реалізації в усіх школах як обов'язкова. У школах Швеції та Норвегії на початку кожного навчального року укладається трьохсторонній договір, який підписує учень (навіть першокласник), батьки та адміністрація школи. Мета цього договору – запобігти неприйнятній та агресивній поведінці в школі [87, с. 176].

Так, кожен школяр попереджається про те, що він не має права погрожувати словом чи ділом іншим учням, завдавати фізичну або психологічну шкоду однокласникам, псувати їхнє майно. В іншому випадку шкільний фахівець і директор школи мають право за першої ж нагоди поставити винного на облік до поліції, а за поведінку малолітніх повністю відповідатимуть їхні батьки. Крім того, батьки зобов'язуються вирішувати проблеми такого роду разом зі шкільними психологами [87, с. 176].

Формування на нормативно-правовому рівні спеціальних програм антибулінгової спрямованості є засобом, яким користуються також і в інших країнах Європи.

Наприклад, у Фінляндії в період з 2006 року до 2009 року створено програму «KiVa», яка досить ефективно функціонує й сьогодні. Програма поширюється на всіх учнів загальноосвітніх шкіл від 5 до 11 років. Її мета – зменшити показники шкільного булінгу й знизити рівень віктимізації серед однолітків. Робота з неповнолітніми є одним із центральних питань фінської програми. Робота із цією категорією осіб, залучених до булінгу, полягає в

покращенні здібності дітей розпізнавати ситуації цькування й уміти протидіяти їм, використовуючи можливості колективу [87, с. 176].

Фінська програма включає в себе як універсальні дії щодо запобігання випадкам булінгу, так і специфічні дії, що полягають у прямому втручанні в ситуації шкільного цькування. До специфічних дій у рамках «KiVa» можна зарахувати використання відеоігор й анімаційних уроків як доповнення до буклетів і спілкування з педагогами. Також у кожній школі команда з трьох учителів (або іншого шкільного персоналу) разом із класним керівником розглядають кожен випадок булінгу. Випадки розглядаються через низку індивідуальних і невеликих групових обговорень із жертвами й ініціаторами, згодом організовуються систематичні зустрічі. Крім того, учитель у класі зустрічається з двома – чотирма однокласниками з високим соціальним статусом, спонукаючи їх підтримати кожен постраждалу дитину. Універсальні дії щодо боротьби зі шкільним цькуванням включають 20 годин уроків для учнів, які проводяться вчителями в класі протягом навчального року. Основними цілями подібних занять є підвищення обізнаності про роль, яку група відіграє в протидії булінгу; посилення почуття емпатії щодо жертв булінгу. Заняття включають обговорення, групову роботу, рольові вправи. По мірі проведення занять клас формує внутрішні правила щодо уникнення булінгу, запобігання йому [87, с. 176].

Отже, освітній простір є не лише місцем отримання знань, але й середовищем, де мають забезпечуватися безпека та захист прав дитини.

Булінг порушує основні права дитини, такі як право на життя, честь, гідність, безпеку та недоторканність. Важливо розуміти його відмінності від одноразової агресії: булінг характеризується повторюваністю дій та дисбалансом сил.

Кібербулінг є новою формою насильства. Українське законодавство не визначає кібербулінг як окреме правопорушення, і розглядає його у межах булінгу в освітньому середовищі, що обмежує ефективність протидії кібербулінгу поза закладом освіти.

Кібербулінг варто розглядати як форму булінгу, однак враховувати специфічні характеристики, зокрема анонімність, публічність та повторюваність.

2.3. Забезпечення права дитини на безпеку у межах ювенальної юстиції: реалізація пілотних проєктів

В Україні щороку все більша увага звертається на забезпечення безпеки дітей в межах ювенальної юстиції, внаслідок чого відбувається впровадження різних пілотних проєктів.

Розглянемо впровадження пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення», а також пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус).

У сучасній міжнародній концепції захисту прав людини існує тенденція до відмови від виключно каральної реакції на злочин, яка не може належним чином забезпечити права осіб, які його вчинили, та потерпілих [50].

Окрім того, каральний підхід до покарання демонструє свою неефективність у питанні профілактики і зниження рівня злочинності, внаслідок чого світова спільнота протягом останніх десятиліть все частіше звертається до понять «відновне правосуддя», «примирення» та «медіація» [110, с. 141].

За інформацією ЮНІСЕФ, до основних проблем у сфері захисту прав дитини в Україні належить, серед інших, правосуддя для дітей. Воно відіграє важливу роль, про що свідчить значна увага країн усього світу до цього питання [71].

Так, у багатьох країнах сформувалися й успішно функціонують різноманітні за формами системи ювенальної юстиції. Вони діють на підставі окремих законодавчих актів, які визначають гарантії дотримання прав та найкращих інтересів неповнолітньої особи під час здійснення правосуддя,

особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх, правове регулювання профілактики правопорушень тощо. Прикладами таких законодавчих актів є Закон Австрії «Про здійснення правосуддя щодо неповнолітніх» 1988 року, Закон Республіки Польщі «Про кримінальне провадження у справах неповнолітніх» 1982 року, Кодекс ювенальної юстиції Грузії 2016 року [69].

Метою ювенальної юстиції є реабілітація та соціальна реінтеграція дитини [68, с. 109]. Серед міжнародних стандартів системи ювенальної юстиції значне місце посідає Конвенція ООН про права дитини 1989 року, відповідно до ч. 1 ст. 40 якої держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поводження, що сприяє розвитку у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві [95].

Однією з форм реалізації ювенальної юстиції є відновне правосуддя. Як свідчить практика, карально-репресивний підхід щодо протидії вчиненню злочинів не є достатньо ефективним, тому сьогодні все частіше застосовуються механізми альтернативних процедур врегулювання конфліктів [77, с. 127].

Практика відновного правосуддя поширена як у Європі, так і далеко за її межами, зокрема, в Австралії, Новій Зеландії, Канаді, США, Південній Африці. Впровадження відновного правосуддя є пріоритетом у світовій політиці, яка спрямована на модернізацію кримінального правосуддя і відображається у законодавстві як новий та сучасний підхід до системи кримінального судочинства [119, с. 289].

Під відновним правосуддям, як правило, розуміють будь-який процес, який дозволяє тим, кому завдана шкода, та тим, хто несе відповідальність за таку шкоду, у випадку їх добровільної згоди, активно брати участь у вирішенні питань, які виникають у зв'язку з вчиненням правопорушення, за

посередництвом спеціально підготовленої та неупередженої третьої сторони [119, с. 289].

Для прикладу, ювенальна юстиція Німеччини засновується на гуманному ставленні до дитини, пріоритеті заходів виховного характеру, застосуванні позбавлення волі лише у виняткових випадках. Закон про ювенальну юстицію 1990 року закріпив багаторічну практику застосування альтернативних форм покарання (переговори між потерпілою стороною і злочинцем, відшкодування шкоди, поєднання різних корекційних процедур) [57, с. 216].

Профілактичні і реабілітаційні програми у Німеччині передбачають психосоціальну підтримку неповнолітнього, надання послуг посередника у рамках відновного правосуддя, контроль соціального працівника спеціальних державних служб, виховні заходи в освітніх установах, спеціальні тренінги і семінари, суспільно корисну діяльність, до якої залучається правопорушник [57, с. 216].

Показовим є і досвід застосування відновного правосуддя у Польщі, де функція посередництва існує уже майже десять років. Її було запроваджено на підставі кримінального та кримінально-процесуального кодексів від 1997 року, які набрали чинності з 1 вересня 1998 року. Спочатку процедура використовувалася у справах, покарання за якими передбачало позбавлення волі, найбільший термін якого не перевищував п'яти років. Нині це можна зробити за всіма категоріями справ [84, с. 117].

Найпоширенішою формою відновного правосуддя є медіація [119, с. 289] – вид альтернативного врегулювання спорів, який відбувається із залученням посередника (медіатора), який допомагає сторонам конфлікту налагодити процес комунікації і проаналізувати конфліктну ситуацію таким чином, щоб вони самостійно змогли обрати той варіант рішення, який би задовольняв інтереси і потреби усіх учасників конфлікту [205, с. 118]

Якщо раніше медіація розглядалася як спосіб вирішення кримінально-правових конфліктів на основі експериментальних програм, то тепер існує

тенденція до інституалізації і нормативного закріплення медіації у кримінальному процесі.

Однією з перших країн, де запроваджено медіацію, стали США. Саме тут на початку 70-х років ХХ століття з'явилися програми примирення винного з потерпілим. В Іспанії медіація застосовується як засіб перевиховання неповнолітніх. Згідно з даними офіційної статистики у 15 – 20% усіх злочинів, вчинених неповнолітніми, застосовуються процедури медіації [77, с. 127].

Досвід зарубіжних країн дозволяє виділити наступні переваги медіації при вирішенні кримінальних справ: медіація сприяє гуманізації правової системи, кримінальної політики; спрощує та прискорює процес вирішення кримінальних справ; знімає соціальну напругу між обвинуваченим та потерпілим; підвищує рівень довіри до судових органів, дає можливість зменшити навантаження на суд; сприяє забезпеченню прав та законних інтересів потерпілого та правопорушника, адже потерпілий має можливість отримати реальну компенсацію завданої шкоди; сприяє реалізації принципу економії процесуальних засобів при вирішенні кримінально-правових конфліктів.

На противагу зазначеним перевагам, противники ідеї запровадження медіації відзначають, що вона суперечить принципу невідворотності покарання за вчинення злочину, принципу вини та захисту прав та інтересів постраждалої сторони. Окрім того, медіація може негативно вплинути на криміногенну ситуацію [77, с. 128].

Однак, сучасний кримінальний процес європейських країн все ж виходить із необхідності застосування відновних процедур як ефективного засобу впливу на учасників кримінального судочинства з метою відновлення порушених кримінально караним діянням прав потерпілого, а також соціальної адаптації особи, яка вчинила кримінальне правопорушення [125, с. 78].

Ювенальна юстиція України перебуває на етапі формування. Практична реалізація відновного правосуддя для неповнолітніх в Україні, як одного з напрямів ювенальної юстиції, розпочалася у 2019 року шляхом запровадження

пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення».

Однак, попри те, що про відновне правосуддя в Україні почали активно говорити протягом останніх декількох років, його концепцію не можна назвати новою для української правової дійсності [79, с. 84]. Перший нормативно-правовий акт, який містив згадку про нього, датується ще 2006 роком, коли Указом Президента України була затверджена «Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» [157]. У ній наголошувалося на необхідності запозичення досвіду інших держав щодо відновного (в Указі – реституційного) правосуддя. У цій частині зазначена концепція мала загальний характер і потребувала подальшого розвитку. Слід враховувати також, що на момент її затвердження чинним був Кримінальний процесуальний кодекс України 1960 року, якому не були відомі угоди про примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим), а правова традиція інституту звільнення від кримінальної відповідальності в Україні складалася таким чином, що його регулювання відбувалося, у першу чергу, на рівні Кримінального кодексу України. Новим етапом для розвитку відновного правосуддя в Україні стало прийняття Кримінального процесуального кодексу України 2012 року [79, с. 85].

Перша загадка про медіацію в українському законодавстві з'явилася у Законі України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 року № 3460-VI [205, с. 119].

Відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 7 зазначеного закону одним з видів послуг з надання безоплатної первинної правової допомоги в Україні є надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації [143].

Початком діяльності з удосконалення правового регулювання у сфері правосуддя, дружнього до дитини, є прийняття Кабінетом Міністрів України постанови «Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх» від 24 травня 2017 року № 357, якою утворено Міжвідомчу координаційну раду з питань правосуддя щодо неповнолітніх, у

рамках якої було розпочато роботу щодо розробки проєкту Закону України «Про юстицію, дружню до дитини», який спрямований на запровадження ефективних правових механізмів у сфері захисту прав дітей [170].

З метою посилення захисту прав неповнолітніх, що вчинили кримінальні правопорушення, а також задля створення умов для організації та ефективного функціонування юстиції, дружньої до дитини, що відповідає вимогам Конвенції ООН про права дитини та іншим міжнародним стандартам, Кабінетом Міністрів України були внесені проєкт Закону України «Про юстицію, дружню до дитини» та супутній до нього проєкт Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо юстиції, дружньої до дитини» [69].

Окрім того, відповідно до кращих європейських та світових практик, з метою застосування належних правових процедур до учасників кримінального провадження щодо неповнолітніх 21 січня 2019 року наказом Генеральної прокуратури України та Міністерства юстиції України № 172/5/10 запроваджено пілотний проєкт «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» (далі – пілотний проєкт (2019) або Програма (2019)) та затверджено порядок його реалізації (далі – Порядок (2019)) на базі системи безоплатної правової допомоги за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні [165].

Розпочавшись у 2019 році у шістьох областях України: Донецькій, Одеській, Львівській, Луганській, Миколаївській та Харківській, вже у 2020 році пілотний проєкт (2019) діяв на всій території України [172].

За підсумками трирічної діяльності пілотного проєкту (2019) станом на 20 січня 2022 року 186 дітей успішно пройшли Програму (2019) та звільнені від кримінальної відповідальності або кримінальні провадження щодо них закрито [191].

Необхідність застосування такого підходу за участю неповнолітніх, які опинилися у контакті з законом, була закріплена у Національній стратегії

реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 року № 1027-р. [169], [70].

Медіація була ключовим інструментом на шляху досягнення мети цього пілотного проекту.

Зокрема, в межах пілотного проекту (2019), медіація застосовувалася для того щоб спробувати врегулювати конфлікт у кримінальному провадженні між потерпілим та неповнолітнім підозрюваним, а також організувати комунікацію між сторонами конфлікту про можливість визначення, обрання та узгодження заходів ресоціалізації неповнолітнього, який бере на себе відповідальність за наслідки вчиненого кримінального правопорушення [70].

Програма (2019) могла бути застосована за наявності чотирьох умов:

- наявності потерпілої сторони – фізичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди;
- вчинення неповнолітнім вперше кримінального проступку або нетяжкого злочину;
- визнання неповнолітнім факту вчинення кримінального правопорушення;
- згоди неповнолітнього і потерпілого на участь у програмі відновлення.

У разі якщо обставини кримінального провадження відповідали зазначеним вище умовам, прокурор інформував неповнолітнього, його законного представника та потерпілого, його законного представника про можливість реалізації Програми (2019) шляхом залучення регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги (далі – регіональний центр) посередника та укладення угоди про застосування Програми (2019), а також роз'яснював, що результати участі у ній враховуватимуться під час прийняття рішення про наявність підстав для звільнення від кримінальної відповідальності або закриття кримінального провадження. У разі отримання згоди сторін

прокурор пропонував заповнити заяву про участь у Програмі (2019) та передавав її, а також інформацію щодо правової кваліфікації кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється неповнолітня особа, до регіонального центру. Надалі регіональний центр приймав рішення про застосування Програми (2019), видавав доручення для проведення медіації посереднику та організовував проведення зустрічі між сторонами та посередником. Пілотний проєкт (2019) визначав, що медіацію проводить посередник з числа адвокатів, які включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, та пройшли навчання з реалізації Програми (2019) [70]. Посередник на зустрічі зі сторонами роз'яснював процедуру Програми (2019), її наслідки, надавав можливість сторонам дійти згоди щодо умов угоди. Для визначення заходів, що могли бути передбачені в угоді, а також отримання консультативної підтримки з питань їх обрання стосовно конкретного неповнолітнього регіональний центр укладав меморандуми про взаємодію з Державною установою «Центр пробації», установами, організаціями, діяльність яких спрямована, зокрема, на розвиток особистості неповнолітніх, їх ресоціалізацію. Після виконання угоди регіональний центр готував інформацію щодо результатів участі неповнолітнього у Програмі (2019) та надсилав її прокурору. Прокурор у разі надходження такої інформації до закінчення досудового розслідування долучав її до кримінального провадження; після закінчення досудового розслідування роз'яснював неповнолітньому, який брав участь у Програмі (2019), та його представнику право надавати її самостійно у судовому засіданні [165].

Поряд з цим, у 2021 році Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про медіацію», яким визначено, що медіацію проводить медіатор. Цим же законом визначено статус та вимоги до медіатора.

Протягом 2022 – 2023 років Координаційним центром з надання правничої допомоги було сформовано Реєстр медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної правничої допомоги (далі – Реєстр медіаторів), визначено порядок підтвердження спеціалізації медіаторів у відновному правосудді за

участю неповнолітніх, сформовано у структурі центрів спеціальні відділи забезпечення проведення медіації. До Реєстру медіаторів увійшли медіатори, що мають різну вищу освіту, є правниками, адвокатами, психологами, педагогами, суддями, нотаріусами [70].

Сторони кримінально-правового конфлікту могли дізнатися про можливість участі у пілотному проєкті на різних стадіях досудового розслідування, зокрема тоді, коли дізнавачами або слідчими вже було подано прокурору на затвердження складений ними обвинувальний акт або клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру [70].

Відповідно, якщо прокурор приймав рішення про закінчення досудового розслідування без врахування результатів участі у пілотному проєкті (2019), зокрема результатів процедури примирення та ресоціалізації, це значно впливало на те, чи будуть мати підозрювані та потерпілі бажання далі брати участь у пілотному проєкті (2019).

Процес ускладнювався і тим, що загальний строк здійснення досудового розслідування щодо кримінальних проступків складає 20 днів, а медіація могла розпочатися наприкінці цього строку. Відповідно в таких випадках матеріали кримінального провадження передавалися до суду без урахування інформації за результатами медіації у межах пілотного проєкту (2019) [70].

Участь у пілотному проєкті (2019) пропонувалася лише неповнолітньому підозрюваному. Можливість участі у Програмі (2019) неповнолітнього у статусі обвинуваченого не була врегульована. Умови участі були обмежені класифікацією кримінального правопорушення (тільки кримінальні проступки і нетяжкі злочини), а також повторністю вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім.

Також не було врегульоване питання можливості адвокату (захиснику, представнику потерпілого) ініціювати участь свого підзахисного у Програмі (2019) [70].

Окрім того, Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 в Україні з 24 лютого 2022 року введено воєнний стан [144].

Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» від 3 березня 2022 року № 2117-ІХ посилено відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень передбачених ст. ст. 185, 186, 187, 189, 191 Кримінального кодексу України в умовах воєнного стану, внаслідок чого кримінальні проступки та нетяжкі злочини кваліфікуються, як тяжкі та особливо тяжкі злочини [148].

Як наслідок, значна кількість неповнолітніх втратили своє право на участь у Програмі (2019).

У зв'язку з цим надалі наказом Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України та Офісу Генерального прокурора від 22 липня 2024 року № 2176/5/501/176 запроваджено пілотний проєкт «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» (далі – пілотний проєкт (2024) або Програма (2024) та затверджено порядок його реалізації (далі – Порядок (2024)) [166].

Водночас наказ Міністерства юстиції України та Генеральної прокуратури України від 21 січня 2019 року № 172/5/10 «Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» визнано таким, що втратив чинність, відповідно до наказу Міністерства юстиції України та Офісу Генерального прокурора від 22 липня 2024 року № 2175/5/175 [145].

Програмою (2024) передбачено низку новел, зокрема:

– включено термінологію, яка відповідає Закону України «Про медіацію», а також актам законодавства, що регулюють питання залучення медіаторів з Реєстру медіаторів;

– визначено терміни «відновне правосуддя у межах Програми (2024)», «ресоціалізація неповнолітнього», «додаткові засоби ресоціалізації та розвитку неповнолітнього», «реінтеграція неповнолітнього та потерпілого у межах Програми (2024)», «угода за результатами медіації у межах Програми (2024)»;

– визначено, що відновне правосуддя за новою Програмою (2024) проводиться саме у формі медіації (за загальною світовою практикою відновне правосуддя може застосовуватися у формі сімейної конференції, посередництва, кола правосуддя, конференції жертв і правопорушників та інше);

– конкретизовано мету та завдання Програми (2024), при цьому, розмежовано виведення неповнолітнього з кримінального процесу та участь у процесі відновного правосуддя; удосконалено підхід надання сторонами конфлікту свідомої згоди на участь у Програмі (2024), шляхом залучення до цього процесу медіатора [70].

Важливим також є те, що Програма (2024) не обмежена строками здійснення досудового розслідування та судового розгляду.

Відтепер Програма (2024) може бути застосована у разі:

- наявності потерпілого;
- наявності неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого;
- визнання неповнолітнім факту наявності події кримінального правопорушення;
- згоди неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого на участь у Програмі (2024) [166].

З метою реалізації Програми (2024) проводиться медіація між потерпілим та неповнолітнім, який є підозрюваним чи обвинуваченим у вчиненні кримінального правопорушення. Домовленості фіксуються укладанням угоди за результатами медіації.

Проведення медіації забезпечують міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги, шляхом залучення медіатора, включеного до відповідного Реєстру [70].

Вона передбачає також можливість:

- брати участь у відновному правосудді не лише неповнолітнім підозрюваним, а й неповнолітнім обвинуваченим;
- застосування медіації щодо всіх видів кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, незалежно від їх тяжкості. Тобто брати участь у

відновному правосудді можуть не лише неповнолітні, які вперше вчинили кримінальні проступки та нетяжкі злочини, а й тяжкі злочини (неповнолітні, які підозрюються, обвинувачуються у вчиненні тяжких злочинів за кваліфікацією ст. ст. 185, 186 Кримінального кодексу України, що найчастіше вчиняються неповнолітніми, зможуть брати участь у Програмі (2024));

– ініціювання застосування механізму відновного правосуддя слідчим, дізнавачем, а прокурором лише якщо ним буде встановлено, що слідчий або дізнавач не поінформували неповнолітнього та його законного представника, потерпілого та його законного представника про можливість участі у Програмі (2024);

– ініціювання застосування механізму відновного правосуддя захисником неповнолітнього, представником потерпілого у кримінальному провадженні;

– залучення до двох медіаторів у разі участі двох або більше неповнолітніх, в тому числі якщо неповнолітньою особою є потерпіла сторона;

– визначення спільного механізму взаємодії між системою безоплатної правничої допомоги та Державною установою «Центр пробації» для досягнення мети Програми (2024);

– залучення для реалізації мети Програми (2024) психологів, за умови їх наявності, в порядку, визначеному Координаційним центром з надання правничої допомоги;

– запровадження порядку проведення моніторингу Програми (2024);

– залучення сторонами самостійно обраного медіатора поза межами пілотного проєкту (2024);

– збільшення кількості кримінальних проваджень, в яких під час досудового розслідування та судового розгляду будуть братися до уваги наслідки застосування відновного правосуддя поряд з дотриманням усіх вимог законодавства України про кримінальну відповідальність [70].

Результати участі неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого у Програмі (2024) можуть бути підставою для укладення з ним угоди, врахування як обставини, що пом'якшує покарання, висловлення прокурором позиції в суді

про призначення йому покарання відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 65, ст. ст. 66, 69, 69-1 Кримінального кодексу України.

Якщо неповнолітнім вчинено кримінальний проступок або нетяжкий злочин та отримано від центру з надання безоплатної правничої допомоги інформацію про успішну участь неповнолітнього у Програмі (2024), позитивні зміни у його поведінці, прокурор при закінченні досудового розслідування чи висловленні позиції під час судового розгляду може вирішити питання про наявність підстав для закриття кримінального провадження на підставі ч. 4 ст. 56, п. 7 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України, звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності чи покарання, застосування до нього примусових заходів виховного характеру відповідно до ст. ст. 45 – 48, 105 Кримінального кодексу України, ст. 497 Кримінального процесуального кодексу України.

Під час висловлення в суді позиції про призначення неповнолітньому покарання із застосуванням положень ст. 69 Кримінального кодексу України за наявності підстав надавати перевагу призначенню більш м'якого виду покарання, не передбаченого санкцією статті.

Враховання результатів участі неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого у Програмі (2024) як обставини, яка пом'якшує покарання, відповідає положенням ч. 2 ст. 66 Кримінального кодексу України.

Загалом Програма (2024) реалізується на базі системи надання безоплатної правничої допомоги [166].

Відновне правосуддя у межах Програми (2024) – це процес, який дозволяє тим, кому була завдана кримінальним правопорушенням шкода, та тим, хто бере відповідальність за завдану шкоду, у випадку їх добровільної згоди та за участю медіатора брати участь у вирішенні питань, що виникають у зв'язку з вчиненим кримінальним правопорушенням з метою примирення, реінтеграції та ресоціалізації учасників кримінально-правового конфлікту, відшкодування завданої шкоди та усунення за можливості наслідків, спричинених кримінальним правопорушенням [166].

Програма (2024) дає можливість застосовувати дві основні переваги для сторін: медіація забезпечує комунікацію між сторонами для можливості дійти згоди щодо відшкодування завданої шкоди; ресоціалізація, а саме вжиття відновних заходів, спрямованих індивідуально на дитину, дає можливість їй усвідомити і виправити ситуацію, яка склалася для потерпілої особи та громади, відшкодувати шкоду. Зазначене сприяє ранньому виведенню дитини з кримінального провадження, а також запобігає вчиненню нею повторних кримінальних правопорушень.

Саме компонент ресоціалізації неповнолітніх у межах Програми (2024) впливає на трансформацію дитини, корекцію її поведінки в майбутньому, а також відрізняє наслідки угоди про застосування Програми (2024) від наслідків угоди про примирення. Водночас вона може бути застосована і у випадку, якщо сторони прийняли рішення укласти угоду про примирення.

Серед позитивних наслідків впровадження пілотних проєктів виокремлюють наступні: зменшення часу спілкування неповнолітнього з правоохоронними органами та судом; участь потерпілого у перевихованні неповнолітнього правопорушника та отримання відшкодування заподіяної шкоди; участь неповнолітнього у суспільно корисній діяльності, що сприятиме виправленню його поведінки, внаслідок залучення громадських організацій та соціальних служб до роботи з ним; скорочення витрат бюджетних коштів на судовий розгляд [171].

Отже, Програма (2024) враховує міжнародні стандарти та принципи захисту прав неповнолітніх і пропонує інноваційний підхід до розв'язання конфліктів, що передбачає реінтеграцію та ресоціалізацію дітей, які скоїли правопорушення. Затвердження нового Порядку (2024) дозволило вдосконалити відновне правосуддя в Україні та розширити застосування, залучивши більше учасників до процесу відновного правосуддя.

Щодо впровадження пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус) зазначимо наступне.

Барнахус (від barna hús – у перекладі з ісландської мови «будинок для дітей») – це місце, де багатопрофільна міжвідомча команда, до якої входять представники правоохоронних органів, кримінального судочинства, служб захисту дітей, а також медичні працівники і працівники сфери захисту психічного здоров'я, співпрацює, щоб забезпечити дітям-потерпілим та свідкам насильства скоординований ефективний захист та правосуддя, дружнє до дітей [117, с. 7].

Першою країною у Європі, яка впровадила модель Барнахус стала Ісландія (1998 рік). Слідом за нею це зробили Швеція (2005 рік), Норвегія (2007 рік), Гренландія (2011 рік) та Данія (2013 рік). [117, с. 7].

Ісландська модель Барнахус взяла за основу модель Національного центру захисту прав дітей, який утворився у 1985 році у Хантсвіллі (штат Алабама, США), як відповідь на сексуальне насильство над дітьми. Національний центр захисту прав дітей наразі налічує близько 1000 центрів у США. Обидві моделі ґрунтуються на розумінні того, що жорстоке поводження з дітьми є складним явищем, яке потребує високоспеціалізованих знань і скоординованих послуг. І модель Барнахус, і Національний центр захисту прав дітей представляють багатопрофільний підхід до дітей, які стали жертвами жорстокого поводження, з подвійною метою – сприяти судовому процесу та гарантувати, що дитина отримує необхідну підтримку та лікування [4, с. 5].

Поступово досвід впровадження моделі Барнахус поширився всією Європою. При цьому в різних європейських країнах були створені різні типи послуг. Досвід міжвідомчої та міждисциплінарної співпраці залежав від соціальних структур держави та професійної сталої практики [117, с. 7].

Для прикладу, окрім дітей, постраждалих від усіх форм насильницьких дій, та дітей, які стали свідками насильства, в різних країнах моделі Барнахус працюють із різними цільовими групами, такими як: діти, щодо яких є підозра щодо сексуального насильства (Ісландія); діти, які підозрюються або стали жертвами насильницьких злочинів (злочини проти життя та здоров'я), зазнали незаконного позбавлення особистої свободи, піддавалися торгівлі людьми,

незаконному примусу, незаконній загрозі, домаганням та іншим злочинам (злочини проти свободи та миру) (Швеція); діти, які стали свідками насильства над родичем (Швеція); жінки, які зазнали каліцтва жіночих статевих органів (Швеція); дорослі з вадами розвитку (Норвегія) [117, с. 7].

І хоча існують деякі відмінності між національними моделями Барнахус, задіяні спеціалісти і установи (поліція, прокуратура, заклади охорони здоров'я та соціального забезпечення), а також загальні цілі та завдання діяльності центрів загалом збігаються. Також спільним для всіх північноєвропейських країн є вбудованість цієї моделі в системи захисту дітей та кримінального правосуддя [117, с. 8].

Модель Барнахус передусім поєднує систему правосуддя та соціальну сферу, які залучені до роботи з випадками насильства й жорстокого поводження з дітьми, та представляє собою змішану форму організації, де поєднуються практика, правила та переконання різних інституцій. Проте безумовними об'єднавчими принципами усіх існуючих моделей Барнахус є доброзичливість і дружнє ставлення до дітей, постраждалих від насильства та жорстокого поводження, та принцип роботи усіх спеціалістів із дитиною «під одним дахом». Ключовою метою моделі Барнахус визначено об'єднання всіх служб та органів, задіяних до реагування на виявлені факти насильства і жорстокого поводження з дітьми, щоб забезпечити скоординовану відповідь. Вважається, що така скоординована реакція зменшить навантаження на дитину під час участі у кримінальному процесі, підвищить якість розслідувань і призведе до зростання числа розкритих справ і винесених злочинцям вироків. Інша не менш важлива мета – забезпечити дітям та їхнім сім'ям необхідну підтримку. Персонал, як правило, складають соціальні працівники або психологи. Фахівці з інших інституцій, зокрема такі як працівники сфери охорони здоров'я та захисту дітей, не працюють на постійній основі, але долучаються до команди центру для роботи з випадками насильства над дітьми та/або для обговорення справ на координаційних зустрічах. Міждисциплінарна та міжвідомча співпраця, яка реалізується шляхом спільного ведення та розгляду справ, дозволяє уникнути

повторної травматизації, забезпечує результати в найкращих інтересах дитини. У «Барнахусі» проводяться мультидисциплінарні та міжвідомчі заходи, організовані в одному приміщенні. Щоб дитині було легше розкривати значущу для кримінального процесу інформацію та не допустити її вторинної віктимізації, приміщення «Барнахусу» спроектовано так, щоб він забезпечував дружню до дітей обстановку [117, с. 8].

Структура діяльності всіх «Барнахусів» передбачає заходи в умовних «чотирьох кімнатах», вбудованих у мультидисциплінарне та міжвідомче середовище: для слідчих дій з дітьми, співпраці та захисту, здійснення медогляду для цілей судової медицини, а також надання терапевтичних психологічних послуг спеціалістів [45].

Україною впроваджуються кращі міжнародні стандарти правосуддя, дружнього до дитини, у кримінальних провадженнях, у яких діти є потерпілими або свідками.

Основоположним міжнародним правовим стандартом для усіх відносин дитини з державними органами є дотримання принципу найкращих інтересів дитини, закріпленого у ст. 3 Конвенції ООН про права дитини [95].

Статтями 31, 35 та 36 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) [98] вказано на обов'язок держави забезпечувати проведення розслідування та кримінального провадження в найкращих інтересах та з повагою до прав дитини, запобігати її повторній віктимізації. Аналогічні підходи закріплено у Директиві 2012/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 року про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів [6].

Втілення моделі Барнахус і процедури, яка в ній використовується, відповідає міжнародним стандартам. Так, відповідно до ст. 19 Конвенції ООН про права дитини держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань,

відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину [95].

В Україні модель Барнахус впроваджується за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх. У липні 2020 року на базі Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх створено робочу групу з впровадження моделі Барнахус в Україні, що започаткувало реалізацію проекту впровадження такої моделі в окремих її регіонах. 20 липня 2020 року було проведене установче засідання утвореної робочої групи з впровадження моделі Барнахус в окремих регіонах України в межах чинного законодавства та визначено, зокрема, такі її завдання: вивчення досвіду та розроблення на його основі змін до законодавства та підзаконних актів, проведення роботи над розробкою порядку взаємодії органів та положення про такий орган та інші [117, с. 22].

До складу робочої групи увійшли представники Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я, Офісу Генерального прокурора, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Координаційного центру з надання правової допомоги, Верховного Суду, Національної поліції України, міжнародних організацій та громадських об'єднань тощо інші [117, с. 22].

За ініціативи зацікавлених сторін та з метою консолідації зусиль, спрямованих на визначення спільного бачення щодо впровадження практик захисту прав дітей, що зазнали жорстокого поводження і є потерпілими або свідками кримінального правопорушення, а також для підтримки та реалізації проекту та подальшого поширення моделі Барнахус в Україні визначено за доцільне укласти Меморандум про взаєморозуміння як основу для подальшого розвитку співробітництва [117, с. 22].

І хоча норми чинного законодавства прямо не передбачають існування відповідних «Барнахусів», щодо можливості діяльності таких центрів в умовах сучасної національної законодавчої бази не заперечувала жодна із зацікавлених сторін [117, с. 22].

Так, 17 серпня 2021 року між Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Уповноваженим Президента України з прав дитини, Верховним Судом, Офісом Генерального прокурора, Міністерством юстиції України, Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством соціальної політики України, Міністерством охорони здоров'я України, Національною поліцією України, Координаційним центром з надання правової допомоги та Представництвом Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні підписано Меморандум про взаєморозуміння з питань сприяння впровадженню моделі Барнахус в Україні (далі – Меморандум). Метою Меморандуму є консолідація зусиль сторін, спрямованих на визначення їх спільного бачення щодо впровадження кращих практик захисту прав дітей, які зазнали жорстокого поводження, і є потерпілими чи свідками кримінального правопорушення, зокрема, на базі новоствореної моделі Барнахус в рамках співробітництва, визначеного Меморандумом. У рамках Меморандуму сторони підтверджують свою згоду на співпрацю через: надання взаємної організаційної та технічної підтримки для забезпечення сталості ініціатив із захисту прав дітей, напрацьованих відповідно до Меморандуму; упровадження кращих практик в організації та проведенні навчальних заходів для спеціалістів, своєчасне надання інформації про будь-які події, що можуть вплинути на реалізацію ініціатив, з метою якомога ефективнішого попередження цих подій; оприлюднення інформації про взаємодію та реалізацію спільних ініціатив, зокрема шляхом її розміщення на офіційних вебсайтах та сторінках у соціальних мережах сторін; проведення спільних заходів: зустрічей, пресконференцій, семінарів, круглих столів, конференцій (у тому числі в онлайн форматі), спрямованих на реалізацію Меморандуму. Комунікація щодо співпраці у межах Меморандуму відбувається

на базі Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх [112].

Міжвідомчою координаційною радою з питань правосуддя щодо неповнолітніх схвалено Порядок реалізації пілотного проєкту щодо захисту та соціально-психологічної підтримки у процесі правосуддя дітей, які постраждали або стали свідками насильства (модель Барнахус) та Положення про Центр захисту та соціально-психологічної підтримки у процесі правосуддя дітей, які постраждали або стали свідками насильства (модель Барнахус). Зазначені документи розроблені залученими експертами у співпраці з членами робочої групи з впровадження моделі Барнахус в Україні та рекомендовані до використання під час впровадження такої моделі в регіонах [117, с. 30].

Надалі спільним наказом Міністерства юстиції України, Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України від 26 липня 2024 року № 2218/5/180/523/352-Н/1306 затверджено Порядок реалізації пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус), який визначає механізм реалізації пілотного проєкту, який впроваджується Міжвідомчою координаційною радою з питань правосуддя щодо неповнолітніх [156].

Метою пілотного проєкту є забезпечення скоординованої взаємодії учасників міждисциплінарної команди, слідчого, дізнавача, прокурора. Він реалізується на базі центрів, які відповідно до потреби можуть утворюватися, реорганізовуватися та ліквідуватися за рішенням місцевої державної адміністрації, органу місцевого самоврядування та діють відповідно до положень, які розробляються на основі Примірного положення про центр захисту дитини (за моделлю Барнахус) (далі – Центр), яке затверджується його засновником відповідно до законодавства. У рамках пілотного проєкту діти за згодою законного представника або з особистої згоди можуть бути доправлені до такого центру органами Національної поліції України, іншими органами, що здійснюють досудове розслідування, місцевими органами виконавчої влади,

органами місцевого самоврядування та іншими особами (за згодою), яким довіряє дитина (члени сім'ї, родичі, знайомі тощо), для проведення слідчої (розшукової) та процесуальної дії в дружньому до дитини середовищі та в умовах, які мінімізують наслідки її травматизації, а також отримання комплексної фахової допомоги. За потреби та у разі наявності можливості в Центрі організується цілодобове перебування дитини та її законного представника. У Центрі проводяться слідчі (розшукові) та процесуальні дії, що повинно відповідати вимогам Кримінального процесуального кодексу України, зокрема допит (процесуальне інтерв'ю) дитини; пред'явлення для впізнання осіб чи речей; слідчий експеримент; освідування, судово-медична, судово-психологічна експертиза [156].

Вперше в Україні пілотний проєкт розпочав роботу у червні 2021 року у Вінницькій області. Зазначеному передувало підписання 15 грудня 2020 року між Представництвом Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, Вінницькою обласною державною адміністрацією та Міжнародним благодійним фондом «Українська фундація громадського здоров'я» Меморандуму про взаєморозуміння щодо створення центру захисту для дітей, які постраждали та/або стали свідками насильства, кримінального правопорушення» (модель Барнахус). Надалі розпорядженням голови Вінницької обласної державної адміністрації від 25 січня 2020 року № 49 було утворено обласну міжвідомчу робочу групу щодо створення міжсекторального центру захисту для дітей, які постраждали та/або стали свідками насильства, кримінального правопорушення (модель Барнахус) та затверджено положення про неї [173].

Станом на липень 2024 року в Україні створено 12 Центрів: на Вінниччині, Житомирщині, у Києві, Кропивницькому, Миколаєві, Одесі, Тернополі, Чернівцях, Полтаві, Сумах, Луцьку, Черкасах [200].

Для порівняння, станом на жовтень 2023 року в Україні функціонувало 7 Центрів: у Вінницькій, Миколаївській, Тернопільській, Чернівецькій, Житомирській, Кіровоградській областях та у місті Києві [140].

Основними законодавчими засадами для впровадження моделі Барнахус в Україні стали: Закон України «Про охорону дитинства», у якому міститься визначення понять «дитина», «право дитини на життя, охорону здоров'я, соціальний захист, розвиток та сім'ю», передбачено основні напрями державної політики у сфері захисту прав дітей, які базуються на найкращих інтересах дитини; Кримінальний кодекс України (в частині злочинів, скоєних проти дітей); Кримінальний процесуальний кодекс України, яким передбачено процедуру участі дітей, потерпілих від злочинів чи свідків злочинів, у кримінальних провадженнях на всіх етапах досудового та судового розслідувань, фіксації й оцінювання свідчень дітей, порядок проведення допиту, забезпечення прав та інтересів дітей; Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротської конвенції)», у якому йдеться про необхідність створення спеціалізованих служб підтримки потерпілих, щоб сприяти опитуванню дітей, які стали жертвами або свідками сексуального насильства; інші закони та підзаконні нормативно-правові акти національного законодавства [117, с. 23].

Центри передбачають створення в одному місці умов з надання комплексної медичної, психологічної, правової допомоги, соціального супроводу кваліфікованими спеціалістами. Вони враховують всі головні міжнародні практики із проведення слідчих дій із запобіганням можливої ретравматизації. Зокрема допити проводяться лише один раз в окремій кімнаті навченими спеціалістами. Вони здійснюють це у такий спосіб, щоб не травмувати їх та водночас юридично правильно зібрати необхідні докази [36]. За діями в іншій кімнаті для прослуховувань слідкують суддя, слідчий, прокурор, адвокати обвинуваченого і дитини [140]. Допит записується на відео та використовується на слуханнях [45].

Такий підхід захищає дитину під час проведення процесуальних дій та звільняє від необхідності участі в подальшому у судовому засіданні [140].

Станом на кінець 2023 року з моменту запровадження в Україні пілотного проекту суди ухвалили вже понад 100 рішень про надання дозволу на допит дитини з приміщень Центрів [167].

Однак, слід зауважити, що час від часу виникають проблеми, які не дають змоги Центрам діяти ефективно.

Так, згідно з ч. 4 ст. 95 Кримінального процесуального кодексу України суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання, або отриманих у порядку, передбаченому ст. 225 Кримінального процесуального кодексу України [104].

Проведення допитів дітей у Центрах відбувається відповідно до ст. 225 Кримінального процесуального кодексу України, якою передбачено, що у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я особи, її тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити її допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона кримінального провадження, представник юридичної особи, стосовно якої здійснюється провадження, мають право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такої особи в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. У цьому випадку допит здійснюється у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворої особи в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду [104].

Водночас Кримінального процесуального кодексу України не містить положення про можливість чи необхідність проведення допитів дітей, які постраждали або стали свідками насильства з Центрів (за моделлю Барнакус). Внаслідок цього слідчі судді не завжди задовольняють клопотання про проведення допиту. Таким чином це створює перешкоди в ефективному застосуванні Центру та нівелює першопричину його створення – уникнення повторної віктимізації дитини через проведення повторних допитів.

Під час збройних конфліктів діти стають однією з найбільш уразливих груп населення, що вимагає особливої уваги з боку правозахисних інститутів. Ювенальна юстиція, яка в мирний час зосереджена на захисті прав неповнолітніх, повинна адаптувати свої підходи та механізми роботи в умовах воєнного стану для забезпечення належного захисту дітей. Саме тому після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну у Центрах допитуються також неповнолітні, які стали свідками воєнних злочинів, як-от обстріли цивільної інфраструктури, або постраждали внаслідок воєнної агресії [36], [192].

Під час збройного конфлікту кількість психологічних травм у дітей значно збільшилася, тому застосування саме цієї методики в судових провадженнях є дуже важливим [167].

Отже, модель Барнахус є прогресивною формою захисту прав дітей, які стали жертвами або свідками насильства, що довела свою ефективність у багатьох європейських країнах. Вона ґрунтується на принципах мультидисциплінарної співпраці між правоохоронними органами, соціальними службами та медичними установами. Основною метою моделі є забезпечення дружнього до дітей підходу під час кримінальних процесів та надання комплексної підтримки дітям у кризових ситуаціях.

Діяльність моделі Барнахус дає можливість проводити допити та інші слідчі дії дітей, які є постраждалими внаслідок збройних конфліктів, або є свідками злочинів, що зменшує негативний психологічний вплив.

Висновки до Розділу 2

1. Дітей, які є свідками домашнього насильства, доцільно визнавати його жертвами через те, що вони зазнають суттєвого психологічного, емоційного та соціального впливу, що прирівнюється до впливу прямого насильства. Закріплення такого статусу забезпечує їм доступ до реабілітаційних програм, соціальної, медичної та правової допомоги, сприятиме притягненню винуватців

до відповідальності, а також матиме превентивний ефект, створюючи безпечні умови для розвитку дитини.

2. Батьківський кіднепінг є самочинною зміною місця проживання дитини одним з батьків, або особою, яка його замінює, без згоди іншого; в умовах воєнного стану з міркувань забезпечення безпеки дитини такі дії одного з батьків або особи, яка його замінює, можуть розглядатися в якості правомірного заходу виняткового характеру.

3. Булінг, який на відміну від одноактної агресивної дії є складним порушенням, характеризується повторюваністю дій, дисбалансом сил і посягає на такі основні права дитини як право на життя, честь, гідність, безпеку та недоторканність.

4. «Кібербулінг» можна визначити як окрему форму булінгу, яка здійснюється з використанням засобів електронних комунікацій, характеризується анонімністю, публічністю і повторюваністю, та може вчинятися як в межах, так і поза межами освітнього процесу.

5. Проєкт «Відновне правосуддя» відповідає вимогам статей 3 та 40 Конвенції ООН про права дитини 1989 р., сприяє виправленню поведінки дітей, розвантаженню судової системи, зниженню витрат на утримання осіб у місцях позбавлення волі, створенню можливостей для відновлення соціальних зв'язків між дитиною та постраждалою особою.

6. Модель Барнахус є прогресивною формою захисту прав дітей, які стали жертвами та свідками насильства, що має на меті забезпечення дружнього до дитини підходу під час кримінального процесу та ґрунтується на принципах мультидисциплінарної співпраці між правоохоронними органами, соціальними службами та медичними установами, а також в умовах воєнного стану створює необхідні умови для проведення слідчих дій щодо дітей, які є жертвами збройного конфлікту або свідками воєнних злочинів

РОЗДІЛ 3. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА БЕЗПЕКУ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

3.1. Захист дитини від фізичного і психологічного впливу під час збройного конфлікту

Дитина, як найбільш вразлива категорія населення, потребує особливого захисту. Питання безпеки дитини досить багатогранне. Кожна сфера життя несе багато відкритих та прихованих небезпек. Однак в умовах збройного конфлікту фокус розгляду питання дитячої безпеки зміщується, адже загрози стають агресивніші. Небезпеки мирного життя досі залишаються, проте ті, які приходять в умовах війни, виходять на передній план.

Для України забезпечення права дитини на безпеку в умовах воєнного стану особливо актуальне. У зв'язку з військовою агресією РФ проти України Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 в Україні з 24 лютого 2022 року введено воєнний стан [144].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [163].

Для моніторингу, запобігання та припинення злочинів проти дітей під час війни Рада Безпеки ООН визначила шість серйозних порушень щодо дітей під час війни: вбивства та каліцтва, викрадення дітей, сексуальне насильство,

вербування окупантами до збройних угруповань, удари по школах і лікарнях, відмова у гуманітарному доступі для дітей [25], [29].

Проведемо аналіз забезпечення права дитини на безпеку, її захист від фізичного і психологічного впливу крізь призму цих порушень.

В умовах збройних конфліктів діти стають однією з найбільш уразливих груп, піддаючись численним загрозам, серед яких найбільш жахливими є вбивства та каліцтва. Ці акти насильства не тільки позбавляють дітей права на життя та здоров'я, але й порушують фундаментальні принципи міжнародного гуманітарного права та прав людини.

Відповідно до ст. 6 Конвенції ООН про права дитини кожна дитина має невід'ємне право на життя і держави повинні забезпечити, наскільки це можливо, виживання та здоровий розвиток дитини [95].

Стаття 3, спільна для чотирьох Женевських конвенцій (далі – ЖК), забороняє насилля над життям і особистістю дитини, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури. МГП зобов'язує сторони збройного конфлікту розрізняти військові та цивільні цілі, а цивільне населення, до якого належать неповнолітні, має бути захищене від наслідків ведення бойових дій. Дані обов'язки мають звичаєвий характер. Вони є основою ключового принципу законів і звичаїв ведення війни – принципу розрізнення [61].

МГП також вимагає, щоб кожна сторона конфлікту вжила всіх можливих запобіжних заходів щодо вибору засобів та методів ведення воєнних дій для уникнення випадкової загибелі або поранення цивільного населення, зокрема дітей [52].

Умисне вбивство є серйозним порушенням МГП, що відображено в міжнародних договорах, ратифікованих Україною (ст. 50 ЖК I; ст. 51 ЖК II; ст. 130 ЖК III; ст. 147 ЖК IV) [63], [64], [62], [61].

Кодифікованим документом, що дозволяє належною мірою тлумачити й застосовувати положення ЖК є Римський статут МКС [40].

Положення, кодифіковані в Римському статуті МКС, переважно відтворюються у багатьох національних системах, коли держави ратифікують Римський статут МКС і включають ці міжнародні положення до свого внутрішнього законодавства [132].

У ст. 5 Римського статуту МКС зазначається, що юрисдикція суду обмежується найбільш тяжкими злочинами, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства. Суд має юрисдикцію стосовно таких злочинів: злочин геноциду; злочини проти людяності; воєнні злочини; злочин агресії [177].

Слід зауважити, що 20 січня 2000 року Україною підписано Римський статут МКС, а 21 серпня 2024 року ратифіковано із заявами та поправками Законом України № 3909-IX [164].

Умисне вбивство класифікується як воєнний злочин у контексті міжнародних збройних конфліктів у статутах кількох міжнародних кримінальних трибуналів, у тому числі у ст. 6(b) Статуту Міжнародного військового трибуналу у Нюрнберзі, ст. 2(a) Статуту МКТЮ, і ст. 8(2)(a)(i) Римського статуту МКС. Воєнний злочин умисного вбивства має однакові елементи як в контексті міжнародного збройного конфлікту, так і в контексті неміжнародного збройного конфлікту, що відображено у ст. 3 Статуту МКТЮ та ст. 8(2)(c)(i) Римського статуту МКС [177].

Умисне вбивство є передбаченим законодавством України воєнним злочином, про що прямо зазначено у ч. 2 ст. 438 Кримінального кодексу України. Його також можна вважати кримінальним правопорушенням згідно з ч. 1 ст. 438 Кримінального кодексу України, оскільки воно охоплюється «іншими порушеннями законів і звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [103].

Умисне вбивство, як воєнний злочин, передбачений ст. 438 Кримінального кодексу України, необхідно відрізнити від умисного вбивства та вбивства з необережності, передбачених ст. ст. 115, 119 Кримінального кодексу України [103].

Вбивство або умисне вбивство як воєнний злочин, передбачений ст. 438 Кримінального кодексу України, кваліфікується лише у випадках, якщо:

– тривав міжнародний збройний конфлікт, і вбивство сталося в контексті та було пов'язане з цим конфліктом;

– загиблий є особою, яка перебувала під захистом ЖК.

На відміну від звичайного злочину вбивства в мирний час, заподіяння смерті не захищеній ЖК особі (наприклад, вона є військовослужбовцем, який не поранений, не хворий або не потрапив під владу ворога) не слід розглядати як воєнний злочин умисного вбивства [124, с. 86].

Заподіяння фізичного каліцтва є порушенням законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, ратифікованими Україною. Фізичне каліцтво є порушенням норм МГП, закріплених у ЖК III, ЖК IV та Додатковому протоколі I 1977 року до Женевських конвенцій що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (далі – ДП I) [58].

Так, заподіяння особам, які перебувають під владою ворожої сторони, фізичного каліцтва або здійснення над ними медичних чи наукових експериментів будь-якого характеру, які не обґрунтовані необхідністю медичного, стоматологічного або лікарняного лікування відповідної особи і здійснюються не в її інтересах та які призводять до смерті або серйозно загрожують здоров'ю такої особи чи осіб є воєнним злочином відповідно до ст. 8(2)(b)(x) Римського статуту МКС [177].

Заподіяння фізичного каліцтва також можна вважати злочином за ст. 438 Кримінального кодексу України, оскільки він охоплюється «порушеннями законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», як це передбачено ч. 1 ст. 438 Кримінального кодексу України [103].

За даними Офісу Генерального прокурора внаслідок повномасштабного вторгнення РФ станом на серпень 2024 року в Україні загинуло 570 дітей, 1522 – отримали поранення різного ступеня тяжкості. Найбільше постраждало дітей у Донецькій (578), Харківській (409), Дніпропетровській (165),

Херсонській (170), Київській (133), Запорізькій (130) областях. Зазначені дані не можна вважати остаточними, оскільки триває робота зі встановлення фактів вчинення злочинів у місцях активних бойових дій, на тимчасово окупованих і деокупованих територіях України. Варто відмітити, що за 14 місяців з початку широкомасштабної збройної агресії проти України загинуло вчетверо більше дітей, ніж за попередні дев'ять років з початку збройної агресії РФ у 2014 році, окупації Кримського півострова та частини територій Донецької та Луганської областей [207].

У грудні 2022 року на деокупованих територіях Миколаївської, Донецької, Херсонської і Харківської областей виявлено тіла 1116 цивільних осіб, з них 31 – діти. На окупованих територіях встановлені випадки свавільних страт цивільних осіб, зокрема і дитини 14 років [52].

На деокупованих територіях Херсонщини також було виявлено 10 катівень, в Херсоні – 4. При цьому в одній з катівень була окрема камера, де тримали дітей. За свідченнями людей, які там перебували, вони знали, що поруч з ними є неповнолітні. Дітям давали воду через день, майже не давали їжі. Використовували психологічний тиск, розказували, що батьки від них відмовилися, що вони вже не повернуться.

Так, за свідченнями 14-річного хлопця, який провів у такій катівні в будівлі Херсонського апеляційного суду 10 днів, він разом зі своїм дядьком хотів подивитися та сфотографувати розбиту техніку окупантів, проте до них підійшло четверо російських військових і, побачивши, що вони роблять фото, звинуватили їх у здачі російських позицій українським військовим. Хлопця разом із дядьком зв'язали та кинули до машини і відвезли до Херсону. Зі слів хлопця, він чотири дні нічого не їв. Їжу приносили, але не йому. На п'ятий день він отримав дві ложки гречки і дві ложки макаронів. Після того його годували один раз на день. Також хлопець розповів про те, що його залякували кримінальною відповідальністю за зроблені фото. Дитина чула звуки і бачила наслідки катувань [52].

За інформацією Міністерства охорони здоров'я України, станом на січень 2023 року із загальної кількості постраждалих дітей 843 отримали мінно-вибухові та вогнепальні травми. Серед постраждалих дітей зафіксовано 28 випадків ампутацій на різних рівнях верхніх та нижніх кінцівок, що становить 3% від загальної кількості постраждалих дітей. Четверо дітей з ампутацією померли, 17 – потребують протезування верхніх та нижніх кінцівок [52].

Важливо також зупинитися, окрім фізичного, на психологічному аспекті безпеки дітей.

Тяжкий психологічний стан учасників освітнього процесу є однією із серйозних проблем, що створює перепони на шляху забезпечення якості освіти. Учні та студенти, які постраждали від військової агресії РФ, потребують значної психологічної підтримки [211].

Під час небезпеки в умовах війни діти тривалий час перебувають в стресовому стані, позбавлені нормальних умов для розвитку та освіти. Відчуття тривоги, напруги, страху, невизначеності ускладнюють процес повноцінної соціалізації. Діти, вимушено переміщені із зони активних бойових дій, зазвичай стикаються з великими проблемами соціальної адаптації [130].

Актуальним для закладів освіти, що приймають дітей із числа внутрішньо переміщених осіб, є перегляд антибулінгових політик, розроблення адаптаційних заходів для таких учнів. Варто застосовувати в освітньому процесі техніки чутливого підходу до вибору текстів для читання, тем обговорення через різний і часто травматичний досвід, який можуть мати діти (обстріли, втрата рідних, загибель батьків, батько на війні), добирати стратегії взаємодії з учнями, зокрема дітьми із посттравматичним стресовим розладом [39], [159].

До загроз, з якими стикаються діти в умовах збройного конфлікту відносять також відмову у доступі до гуманітарної допомоги. Вона є життєво важливою для забезпечення базових потреб дітей. Відмова в доступі до цієї допомоги, а також перешкоджання роботі гуманітарних коридорів, ставить під загрозу не тільки здоров'я та життя дітей, але й їхнє право на безпеку та гідність.

МГП забороняє використовувати примусове голодування цивільного населення як метод ведення війни (ст. 54 ДП I) [58] і зобов'язує кожну сторону, що воює, та держави, котрі не беруть участі у війні, дозволяти та сприяти наданню неупередженої гуманітарної допомоги цивільному населенню, яке потребує ресурсів, необхідних для їхнього виживання. Договірні положення, що регулюють таку гуманітарну допомогу, можна розділити на три окремі обов'язки:

– загальний обов'язок всіх держав та кожної сторони, що воює, дозволити та сприяти вільному пропуску супутніх вантажів, призначених для цивільних осіб в інших державах;

– особливий обов'язок держави-окупанта забезпечити надання необхідних ресурсів цивільному населенню окупованої території;

– обов'язок сторін, що воюють, забезпечити й полегшити надання гуманітарної допомоги іншим територіям, що перебувають під їхнім контролем.

Крім цього, МГП також надає цивільному населенню та окремим цивільним особам право повідомляти про свої потреби державу-покровительку та організації із захисту, а також регулює обов'язки сторін, що воюють, щодо гуманітарного персоналу, який бере участь у таких операціях з надання допомоги.

У ситуаціях міжнародного збройного конфлікту ЖК IV та ДП I встановлюють, що всі сторони, котрі воюють, та держави, що не беруть участь у бойових діях, мають загальний обов'язок дозволяти і сприяти вільному пропуску вантажів гуманітарної допомоги, спрямованих на забезпечення поставок, необхідних для виживання будь-якого цивільного населення за межами своєї території або підконтрольної території (ст. ст. 23, 59, 61 ЖК IV; ст. 70 ДП I) [61], [58]. Поставки гуманітарної допомоги повинні бути захищені від небезпек, що виникають в результаті військових операцій (ст. 59 ЖК IV; ст. 70 ДП I) [61], [58]. Вони повинні бути надіслані якомога швидше і їх відправлення не може бути відкладено або відхилятися від пункту призначення, крім випадків нагальної необхідності в інтересах цивільного населення (ст. 23 ЖК IV; ст. 70 ДП I) [61],

[58]. Однак, кожна держава або сторона конфлікту, що допускає вільний прохід такої допомоги, може перевіряти такі перевезення та вимагати, щоб вони були розподілені на території під керівництвом держави-покровительки (ст. ст. 23, 59 ЖК IV; ст. 70 ДП I) [61], [58]. Вільний доступ до гуманітарної допомоги для цивільних осіб, які потребують допомоги, не може бути скасований на тій підставі, що постачання таких товарів і послуг може використовуватися для підтримки загальної мобілізації всіх сил на оборону держави або економіки супротивника. Така відмова може бути виправдана лише у виняткових обставинах, якщо є серйозні підстави вважати, що ці поставки можуть бути спрямовані на військові цілі, а не розподілятимуться на користь передбачуваних бенефіціарів, або якщо поставки гуманітарної допомоги здійснюватимуться у зону конфлікту у кількості товарів і послуг, які значно перевищують потреби цивільного населення, відтак, позбавляючи таку дію її гуманітарної необхідності та обґрунтування (ст. 23 ЖК IV) [61], [111, с. 282].

Держава-окупант має юридичний обов'язок забезпечити за допомогою всіх існуючих засобів постачання продовольства, медикаментів, одягу, постільної білизни, житла та інших предметів, необхідних для виживання цивільного населення (ст. 55 ЖК IV; ст. 69 ДП I) [61], [58]. Відповідно, якщо на всю або на частину окупованої території постачається недостатньо вказаних матеріалів, держава-окупант повинна або ввезти необхідні товари, або дозволити здійснення операцій з надання гуманітарної допомоги в інтересах цивільного населення іншими державами або незалежними гуманітарними організаціями, такими як МКЧХ (ст. 59 ЖК IV) [61]. Загалом, громадянам держави-покровительки, які перебувають на окупованих територіях, також повинно бути дозволено отримувати індивідуальні посилки з гуманітарною допомогою, призначені для них (ст. 62 ЖК IV) [61]. Проте доставка гуманітарної допомоги іншими державами, організаціями чи приватними особами не звільняє держав-окупантів від будь-якої відповідальності перед населенням окупованої території (ст. 60 ЖК IV) [61]. Після того, як така гуманітарна допомога прибула на окуповану територію, держава-окупант повинна сприяти її швидкому розподілу

(ст. 61 ЖК IV) [61] і не може використовувати її не за призначенням, за винятком випадків нагальної необхідності в інтересах місцевої громади та за згодою держави-покровительки. (ст. 60 ЖК IV) [61]. Розподіл гуманітарної допомоги на окупованій території має здійснюватися спільно й під наглядом держави-покровительки або неупередженої гуманітарної організації, такої як МКЧХ (ст. 61 ЖК IV) [61], [111, с. 283].

Якщо цивільне населення будь-якої, окрім окупованої, території, неналежним чином забезпечене товарами, необхідними для його виживання, договірне МГП прямо не зобов'язує сторону конфлікту, що контролює цю територію, забезпечувати належні поставки товарів та послуг. Проте, на думку МКЧХ, зобов'язання щодо задоволення основних потреб цивільного населення, яке є суттєвим елементом державного суверенітету, можна вивести через тлумачення об'єкта та мети МГП, а також обов'язку сторони конфлікту поводитися з усіма особами, які перебувають під її владою, гуманно. У будь-якому разі, МГП вимагає, щоб такі заходи надання гуманітарної допомоги «здійснювались за згодою між сторонами, зацікавленими в таких операціях з надання допомоги» (ст. 70 ДП I) [58]. МГП зазначає, що будь-яка така допомога повинна бути гуманітарною, неупередженою та недискримінаційною, проте вимагає, щоб під час розподілу партій такої допомоги пріоритетна увага надавалася особливо вразливим особам, таким як діти, вагітні жінки, породіллі та годуючі матері (ст. 70 ДП I) [58]. Потреба у згоді відображає передусім компроміс на користь національного суверенітету. Проте її практичні наслідки не повинні перебільшуватись, оскільки сторона, яка здійснює контроль над територією, незалежно від того, чи це законний уряд, національно-визвольний рух або мультинаціональні сили, призначені мандатом ООН, імовірніше, буде мати великий політичний інтерес або навіть юридичний обов'язок відповідно до національного законодавства щодо забезпечення належного постачання товарів та послуг для цивільного населення. Якщо у цивільного населення бракує забезпечення, необхідного для його виживання, і якщо гуманітарна організація, котра надає об'єктивну та недискримінаційну допомогу, здатна виправити

ситуацію, відповідна держава або сторона, що воює, зобов'язана, за звичаєвим МГП, надавати свою згоду. МГП також передбачає, що пропозиції про об'єктивну гуманітарну допомогу не можна розглядати як втручання в збройний конфлікт або як недружні дії (ст. 70 ДП I) [58], і що вказані держави та кожна сторона, що воює, повинні навіть заохочувати та сприяти ефективній міжнародній координації такої допомоги (ст. 70 ДП I) [58]. Після того, як поставки гуманітарної допомоги прибули в зону конфлікту, сторони, що воюють, повинні захистити їх від небезпек війни та сприяти їх швидкому розподілу (ст. 70 ДП I) [58], [111, с. 285].

Стаття 71 ДП I передбачає, що персонал, який бере участь в операціях з надання допомоги користується повагою й захистом [58]. Хоча ЖК та ДП I конкретно не розглядають питання захисту миротворчих операцій, ст. 7 Конвенції про охорону персоналу ООН та зв'язаного з нею персоналу, ратифікованої Україною, зазначає, що персонал ООН та зв'язаний з нею персонал, їх матеріально-технічні засоби й приміщення не повинні ставати об'єктом нападу або будь-яких діянь, розрахованих на недопущення виконання цим персоналом свого мандата [94].

Умисне спрямування нападів на персонал, об'єкти, матеріали, підрозділи або транспортні засоби, задіяні в наданні гуманітарної допомоги чи в місії з підтримання миру відповідно до Статуту ООН, доки вони мають право на захист, яким користуються цивільні особи або цивільні об'єкти згідно з міжнародним правом збройних конфліктів є воєнним злочином відповідно до ст. 8(2)(b)(iii) Римського статуту МКС [177]. Ці діяння також було визнано воєнним злочином у ст. 4(b) Статуту Спеціального суду для Сьєрра-Леоне.

Зазначене також є злочином за ч. 1 ст. 438 Кримінального кодексу України, оскільки він охоплюється «іншими порушеннями законів і звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [103].

Починаючи з 24 лютого 2022 року російські військові послідовно перешкоджають роботі гуманітарних коридорів, розстрілюють об'єкти з

написом «діти», не погоджуються з евакуацією або порушують режим евакуації цивільного населення, не надають доступ до окупованих територій гуманітарним вантажам (їжа, вода та медикаменти).

Діти на окупованих територіях мають обмежений доступ до медикаментів, а часто і до їжі та питної води, що зумовлено відмовою РФ допускати на ці території гуманітарні конвої. У Маріуполі був зафіксований випадок смерті дитини від зневоднення [67].

Серед задокументованих злочинів військових армії РФ щодо дітей виявлено непоодинокі факти загибелі та поранення дітей під час спроби евакуації, зокрема з Київщини, Харківщини тощо. Російські військові відкривали вогонь по автомобілях, що були позначені написами «діти» та під час евакуації рухались із білими прапорами [52].

В умовах необхідності евакуації РФ не надавала можливості безпечно виїхати з окупованих територій на територію, підконтрольну уряду України. Так, 5 березня 2022 року мала відбутися евакуація мирного населення м. Маріуполя. Однак через те, що російська сторона не дотримала режиму тиші і продовжила обстріл як самого м. Маріуполя, так і його околиць, задля безпеки евакуація населення не відбулася. РФ систематично відмовлялася від організації евакуаційних коридорів з Херсонської і Запорізької областей. В єдиному пункті пропуску з окупованих територій на територію, підконтрольну уряду України, у м. Василівка Запорізької області російська сторона штучно створювала черги, в яких люди, що бажають евакуюватися, змушені були стояти кілька днів, зокрема під обстрілами. Через умови очікування в черзі загинуло чотири людини [52].

Крім цього, 31 серпня 2022 року російські окупанти обстріляли з мінометів евакуаційну колону у м. Василівці Запорізької області. Так, військові РФ пустили людей за маршрутом без перевірки, заховавшись у цей час у безпечне місце. Із січня 2023 року цей пункт пропуску заблокований.

Неможливість евакуюватися з окупованих територій також зумовлена постійними обстрілами цивільних автомобілів та гуманітарних коридорів. Незалежна міжнародна комісія ООН з розслідування порушень в Україні

встановила повторюваність випадків обстрілу цивільних під час спроб виїзду, внаслідок чого загинули діти [52].

Зокрема, в Київській області російські військові обстріляли автомобіль із сім'єю, яка намагалася виїхати з району бойових дій. Мати з батьком, а також 18-річний син подружжя загинули, а 5-річну дівчинку із кульовим пораненням в голову окупанти вивезли до Білорусі [52].

Упродовж 5 – 6 березня 2022 року російські військові розстріляли 10 цивільних автомобілів на Київщині. Місцеві мешканці разом із маленькими дітьми намагалися втекти з Ірпеня. Внаслідок розстрілів 9 людей загинули, ще 12 отримали поранення [52].

Збройні сили РФ 8 квітня 2022 року нанесли ракетні удари по залізничному вокзалу Краматорська. На той момент на вокзалі йшла попередньо оголошена евакуація цивільного населення – вокзал Краматорська був найбільшим евакуаційним пунктом для жителів Донеччини, Луганщини та деяких районів Харківщини. Внаслідок обстрілу вокзалу, де перебували майже 4000 цивільних осіб, серед яких більшість – жінки та діти, 61 людина загинула, 121 – поранено. Серед загиблих 9 дітей [52].

Отже, збройні конфлікти становлять одну з найсерйозніших загроз для життя і здоров'я дітей, перетворюючи їх на одну з найбільш вразливих груп населення.

Вбивства, каліцтва дітей, завдання ударів по школах та лікарнях, відмова від доступу до гуманітарної допомоги, перешкоджання роботі гуманітарних коридорів є серйозними порушенням міжнародного гуманітарного права та воєнними злочинами відповідно до ст. 8 Римського статуту МКС.

Важливим аспектом безпеки є захист освітніх закладів від атак, оскільки вони не лише ставлять під загрозу життя та здоров'я дітей, але й порушують право на освіту, внаслідок чого виникає необхідність у нових підходах до організації освітнього процесу, які відповідатимуть викликам воєнного часу.

Результати дослідження демонструють, що РФ систематично порушує принципи розрізнення військових і цивільних цілей, що призводить до

непропорційного впливу на цивільне населення, зокрема на дітей. Дані свідчать про масові вбивства та поранення дітей, що викликані застосуванням вибухової зброї та невибірковими нападами на цивільну інфраструктуру.

Викрадення в умовах збройного конфлікту має серйозні наслідки, що ставлять під загрозу не лише життя дітей, а й фізичне та психологічне здоров'я. Викрадені діти можуть використовуватися як солдати, або ж ставати жертвами інших форм насильства, зокрема сексуального, що є одним з найжорстокіших порушень прав людини, яке залишає глибокі фізичні та психологічні травми на все життя. Сексуальне насильство знищує довіру до дорослих та підриває основи соціальних зв'язків.

Збройний конфлікт часто призводить до розлуки членів сім'ї, особливо під час невідкладної евакуації чи інших переміщень. Крім того, спілкування між членами сім'ї, які живуть у різних місцях, може бути перерване внаслідок бойових дій, окупації, загального руйнування інфраструктури чи перебою в енергопостачанні. Найбільшу проблему становить у цьому контексті роз'єднання дітей з їхніми сім'ями у зв'язку з їх переховуванням від бойових дій, або тому, що вони були незаконно завербовані, затримані або незаконно всиновлені.

МГП містить численні положення, спрямовані на те, щоб зниклі особи потрапили на облік, особливо у випадку роз'єднання сімей, позбавлення волі або смерті.

Сторони, що воюють, повинні сприяти розшуку членів розділених сімей з метою відновлення сімейних зв'язків та, якщо це можливо, їх возз'єднання. Зокрема, вони повинні підтримувати діяльність міжнародних організацій, що спеціалізуються в цій галузі, для прикладу таких як МКЧХ, згідно зі ст. 26 ЖК IV [61]. Сторони, що воюють, також повинні забезпечити, аби сироти або інші діти без нагляду, які не досягли 15-річного віку, не були залишені напризволяще, щоб всіх дітей віком до 12 років можна було встановити завдяки наданим спеціальним ідентифікаційним медальйонам або якимось інакше, і щоб діти, які були евакуйовані до нейтральних держав на час конфлікту, були

належним чином ідентифіковані, а дані про них були подані до Центральної агенції з розшуку МКЧХ [111, с. 180].

Сторони, що воюють, повинні сприяти евакуації та розміщенню дітей без нагляду віком до 15 років у нейтральній державі на період урегулювання конфлікту. Проте вони не можуть евакуювати дітей, які не є їхніми громадянами, на територію іноземної держави, крім випадку, якщо це необхідно за станом здоров'я, з метою медичного обслуговування та безпеки дітей, але і в такому разі – тимчасово. На окупованій території евакуація має відповідати ст. 49 ЖК IV [61]. Будь-яка така евакуація повинна здійснюватися за згодою батьків, опікуна або іншої відповідальної особи, або без їхньої згоди, якщо тільки таких відповідальних осіб не можна знайти, і в будь-якому випадку під наглядом держави-покровительки та за згодою держави, що здійснює евакуацію, приймаючої держави та держави громадянства дитини. Щоб полегшити повернення евакуйованих дітей до власних сімей, відповідні органи повинні надавати Центральній агенції з розшуку МКЧХ відповідну інформацію щодо кожної дитини. Зазначене передбачено ст. 24 ЖК IV [61] та ст. 78 ДП I [58], [111, с. 257-258].

МГП та МППЛ забороняють викрадення та свавільне позбавлення дітей волі. Незаконна депортація та примусове переміщення цивільного населення, зокрема дітей із окупованої території, є ознаками воєнного злочину та злочину проти людяності згідно зі ст. ст. 7(1)(d), 8(2)(a)(vii), 8(2)(b)(viii) Римського статуту МКС [177], [52].

Визначення того, коли має застосовуватися МГП, вимагає оцінки фактичної ситуації на місці. Внутрішня кваліфікація ситуації сторонами конфлікту та визначення, яке вони їй надають, не впливають на її кваліфікацію за МГП, яка спирається виключно на об'єктивні критерії. Як впливає з поділу *jus ad bellum* і *jus in bello*, той факт, що фактична ситуація є результатом порушення норм Статуту ООН, не впливає на питання застосовності МГП. Міжнародний збройний конфлікт, згідно зі спільною ст. 2 усіх ЖК [61] починається, коли між збройними силами двох або більше держав виникає

збройне насильство. Застосування МГП згідно зі спільною ст. 2 передбачає негайне де юре застосування всіх чотирьох ЖК, ДП I та всіх інших норм МГП, застосованих до таких ситуацій, наявних в інших договорах або деклараціях міжнародного звичаю [74, с. 28].

Беручи повномасштабне вторгнення РФ в Україну зазначимо наступне.

Статтею 32 Закону України «Про охорону дитинства» передбачено, що держава вживає заходів для недопущення незаконного переміщення, вивезення та повернення дітей з-за кордону, їх викрадення, торгівлі дітьми. Держава вживає всіх необхідних та можливих заходів для розшуку та повернення в Україну дітей, які були незаконно вивезені за кордон, у тому числі у зв'язку з обставинами, пов'язаними з воєнними діями і збройними конфліктами [161].

Згідно з даними державного порталу «Діти війни» станом на серпень 2024 року 19546 дітей депортовано та/або примусово переміщено, 388 – вдалося повернути в Україну [56]. Згідно з оприлюдненими РФ даними, на територію РФ було переміщено до 744 тисяч українських дітей. Серед них більшість була вивезена з одним із законних представників, проте частина – сироти, а також діти, позбавлені батьківського піклування або діти без супроводу з інших створених РФ причин (вбивства батьків, розлучення з батьками, відпочинок у таборах, диспансеризація тощо). Перебування дітей було зафіксовано в 57 регіонах РФ, у 16 регіонах – щонайменше 380 дітей стали жертвами насильницького передавання до російських родин. Зафіксовані також випадки викрадення дітей російськими військовими на тимчасово окупованих територіях для залякування, тиску на родичів, збору розвідувальних даних [52].

Оскільки здійснення примусового переселення або депортація осіб, зокрема дітей, з окупованої території є порушенням ст. ст. 49, 50 ЖК IV, одним із ключових завдань є встановлення особи кожної депортованої дитини та повернення її на територію України [61].

Серед проблем, які виникають при поверненні дітей в Україну є відсутність точної інформації про дітей, які перебувають в РФ, зокрема їхніх персональних даних (ПІБ, дати народження), місця розміщення на окупованій території

України чи на території РФ, інформації про стан здоров'я, а також відсутність каналів зв'язку з примусово переміщеними чи депортованими дітьми. Серед головних аспектів в контексті повернення дитини є вчасне інформування батьками або іншими законними представниками органів поліції та інших компетентних органів влади України про факт зникнення чи вивезення дитини. Проте часто страх законних представників бути покараними окупаційною владою стають перепонами для інформування про факт депортації дитини. Окрім того, повернення кожної дитини – це по суті ad hoc механізм, індивідуальний та складний процес, де потрібно враховувати родинні зв'язки дитини, місце походження, ситуацію в родині тощо. Хоча наразі відсутні інструменти для забезпечення системної роботи щодо повернення українських дітей в Україну, напрацьовується певна практика повернення дітей, яких було депортовано на територію РФ або переміщено на тимчасово окуповані території України [139].

Так, в Україну вдалося повернути неповнолітнього К., якого на початку повномасштабного вторгнення депортували на територію РФ та влаштували в прийомну родину. До депортації він проживав поблизу м. Маріуполь. Після захоплення міста окупантами дитину вивезли спочатку в Донецьк, окупований з 2014 року, а згодом до РФ. Родина, до якої був влаштований хлопець, проживала в Московській області. Документи К. було знищено та видано свідоцтво про народження за зразком РФ. Натомість для повернення дитини на територію України було видане повторне свідоцтво про народження українського зразка. Дитині виготовлено та видано паспорт громадянина України. Встановлено статус дитини, яка постраждала від торгівлі людьми [139].

Також відомо про випадки влаштування українських дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування, переміщених до РФ, їх незаконного усиновлення росіянами.

Так, 28 українських дітей у віці від 6 до 17 років згідно з наказом від 20 жовтня 2022 року № 1 окупаційного органу влади «Про евакуацію дітей» були вивезені з м. Олешки Херсонської області на так зване оздоровлення на територію Клінічної психіатричної лікарні № 5, яка розташована на території

тимчасово окупованого Кримського півострова, у с.-щі Строгонівка, неподалік м. Сімферополь [139].

Також російські військові 21 жовтня 2022 року на машинах швидкої допомоги вивезли із Херсонського обласного будинку дитини Херсонської області 46 дітей віком до 5 років на тимчасово окуповану територію до м. Сімферополь [139].

Окрім того, на початку липня 2022 року з Новопетрівської спеціальної школи Миколаївської області, яка опинилась на окупованій території, усіх дітей було переміщено вглиб окупованої території Херсонської області. У школі перебували 15 дітей, з них 13 – дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [139].

Відомо також, що дітей із Новопетрівської спеціальної школи Миколаївської області примусово переміщено до санаторію «Жемчужина Росії» (м. Анапа, РФ). Вихованцям закладу разом із супроводжуючими вдалося залишити територію РФ та виїхати до м. Тбілісі (Грузія) [139].

Особливо складною є ситуація щодо повернення дітей, які не мають документів, що посвідчують їхню особу та належність до громадянства України. Варто звернути увагу, що у травні 2022 року президент РФ підписав указ про спрощений порядок набуття громадянства дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, недієздатним особами, які є громадянами України та перебувають на тимчасово окупованих територіях України [139].

У грудні 2022 року президент РФ підписав ще один указ щодо спрощення порядку набуття російського громадянства українськими громадянами, які досягли 14-річного віку [139].

Водночас законодавством України, зокрема ч. 4 ст. 283 Сімейного кодексу України, встановлено, що а усиновлення дитини іноземцем потрібна згода центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей (Державної служби України у справах дітей) [184].

Указ РФ про спрощений порядок набуття громадянства дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування надає можливість проведення процедури усиновлення українських дітей без урахування згоди країни їх походження, як це передбачено українським та міжнародним законодавством [139].

Подібна практика суперечить вимогам ЖК IV. Відповідно до ст. 50 ЖК IV [61] окупаційна держава повинна вжити всіх необхідних заходів для полегшення процедури встановлення особи дітей та реєстрації їхніх сімейних зв'язків. Вона за будь-яких обставин не повинна змінювати їхнього громадянського статусу або вносити їх до списків підконтрольних їй формувань або організацій [139].

Достовірна кількість фактів усиновлення, дані про імена дітей, а також сім'ї росіян, до яких вони влаштовані, невідомі.

Окремо необхідно звернути увагу на вивезення дітей-громадян України з тимчасово окупованих територій України на так зване таборування на територію РФ.

Після деокупації Харківської області стало відомо про дітей, яких під час тимчасової окупації області вивезли під приводом оздоровлення до РФ.

Щоб повернути примусово вивезених дітей, позбавлених батьківського піклування, Україною було спрощено порядок призначення законного представника, зокрема постановою Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2022 року № 447 [149] внесено зміни до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини [135]. Так, опікуна можна призначити, якщо дитина перебуває за кордоном та без отримання згоди дитини [139].

Указом Президента України від 8 серпня 2022 року № 568/2022 створена Координаційна рада з питань захисту та безпеки дітей, під час проведення засідань якої опрацьовуються питання щодо встановлення, знаходження та повернення дітей, які примусово переміщені з тимчасово окупованих територій України [158], [139].

Лабораторією гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я проведено дослідження та 14 лютого 2023 року сформовано звіт «Російська систематична програма перевиховання та всиновлення дітей з України» [179].

Згідно зі звітом виявлено щонайменше 43 об'єкти, де утримувалися діти з України після вторгнення РФ. Більшість – це оздоровчі табори, куди дітей відвозять на нібито відпочинок, інші – це заклади, які використовуються для розміщення дітей, яких віддали на виховання чи усиновлення в РФ. Так, 41 табір розташований навколо Чорного моря, в окупованому Криму, навколо Москви, Казані та Єкатеринбурга, та за 500 миль від кордону України з РФ. Точна кількість закладів, ймовірно, значно перевищує 43, ідентифіковані в звіті [179, с. 3].

Ці заклади служать цілій низці цілей, серед яких перевиховання, намагання зробити дітей більш проросійськими в їхніх особистих і політичних поглядах. Деякі з цих закладів знаходяться в Сибіру і вздовж далекосхідного тихоокеанського узбережжя РФ [179, с. 2].

Також ідентифіковано два заклади, пов'язані з депортацією дітей-сиріт: психіатричну лікарню та сімейний центр [179, с. 3].

За поданою у звіті інформацією у цій системі фігурують чотири категорії дітей:

- діти, які мають батьків або явну сімейну опіку;
- діти, яких РФ вважає сиротами;
- діти, які перебували під опікою державних установ України до вторгнення в лютому 2022 року (часто через важкі фізичні або психічні вади);
- діти, чия опіка є неявною або невизначеною через обставини воєнного часу, спричинені повномасштабним вторгненням РФ в Україну в лютому 2022 року [179, с. 2].

Організацією з безпеки та співробітництва в Європі 28 квітня 2023 року оприлюднено звіт про порушення та недотримання міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності,

пов'язані з примусовим переміщенням та/або депортацією українських дітей до РФ. Це перший окремий спеціальний міжнародний звіт щодо проблеми незаконного переміщення РФ українських дітей. Його висновки можуть бути використані у межах національних і міжнародних механізмів притягнення до відповідальності причетних до зафіксованих у документі злочинів [126], [74].

Звіт підготовлено Місією, яку 4 квітня 2023 року сформовано Україною у складі трьох експертів.

Мандат Місії полягав у тому, щоб ґрунтуючись на попередніх висновках, встановити факти й обставини щодо можливих порушень відповідних зобов'язань ОБСЄ, порушень і недотримання прав людини, порушень міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, а також можливих випадків воєнних злочинів та злочинів проти людяності, пов'язаних з або скоєних внаслідок примусового переміщення дітей у межах тимчасово контрольованих або окупованих РФ частин території України та/або їх депортації до РФ; а також у зборі, консолідації та аналізі цієї інформації з метою надання рекомендацій; наданні інформації відповідним механізмам підзвітності, а також національним, регіональним або міжнародним судам чи трибуналам, які мають або можуть у майбутньому мати юрисдикцію [74, с. 1].

За результатами проведеного аналізу були сформовані наступні висновки.

Місія встановила, що починаючи з 24 лютого 2022 року і навіть раніше цієї дати, значна кількість українських дітей була переміщена з території України на тимчасово окуповані території та на територію РФ. Хоча точні цифри залишаються невизначеними, факт масштабного переміщення українських дітей не заперечується ані Україною, ані РФ. У звіті основна увага приділяється дітям-сиротам і дітям без супроводу.

Трьома найпоширенішими підставами, якими обґрунтовувалося організоване переміщення дітей є:

- евакуація з міркувань безпеки;
- передача на усиновлення чи під опіку;
- тимчасове перебування у так званих таборах відпочинку [74, с. 1].

Перебуваючи на тимчасово окупованих територіях чи в РФ, українські діти знаходяться в різних закладах або в російських сім'ях. Формами влаштування є усиновлення, яке застосовується переважно до дітей з Криму (принаймні з 2015 року), або піклування, опікунство чи прийомні сім'ї, що, як видається, частіше застосовується до інших українських дітей (переважно з 24 лютого 2022 року). Якою б не була форма влаштування, українські діти піддаються проросійським інформаційним кампаніям, які часто зводяться до цілеспрямованого перевиховання. РФ не робить жодних кроків для активного сприяння поверненню українських дітей. Навпаки, вона створює різні перешкоди для сімей, які прагнуть повернути своїх дітей [74, с. 83].

Виділено категорії українських дітей, які зазнали примусового переміщення та/або депортації.

Перша охоплює дітей-сиріт, тобто дітей, які вже не мають батьків через те, що їхні батьки померли, зникли безвісти, або тому, що вони згідно із законом відмовилися від дитини. Діти можуть залишитися сиротами з причин, не пов'язаних з поточним конфліктом, або через загибель своїх батьків під час цього конфлікту. Діти-сироти часто опиняються в спеціалізованих закладах. Вони також можуть бути передані за рішенням уповноваженого органу під опіку та піклування у прийомні сім'ї або в дитячі будинки сімейного типу. Якщо діти-сироти передаються на усиновлення, вони вже не вважаються сиротами, оскільки між ними та їхніми прийомними батьками встановлюється новий правовий зв'язок.

Друга категорія складається з дітей без супроводу, тобто дітей, які мають батьків (або одного з батьків), але були розлучені з ними з різних причин, які можуть бути, але не обов'язково, пов'язані з поточним конфліктом. Ця категорія дуже різноманітна за своїм складом. Сюди входять діти, влаштовані на термін до 3-х, максимум 6-ти місяців, під патронат над дітьми у ситуації, коли їхні родини перебувають у складних життєвих обставинах, діти, яких батьки залишили з іншими членами сім'ї, а також діти, яких насильно розлучили з батьками в ході поточного конфлікту (наприклад, діти, чий батьки не пройшли через фільтрацію,

або діти, яких батьки відправили у так звані табори відпочинку, але повернення яких затримано) [74, с. 14-15].

Під час примусового переміщення чи депортації українських дітей розміщують або в певних закладах (дитячі будинки, так звані табори відпочинку тощо), або в російських сім'ях (опікунство або усиновлення). Немає точних даних щодо кількості чи частки дітей, які підпадають під ці різні види влаштування. Під час перебування в РФ українських дітей часто неодноразово переміщували з одного місця в інше та з однієї форми влаштування в іншу [74, с. 19].

Місія розглянула повідомлення про евакуацію та примусове переміщення українських дітей російською окупаційною владою у світлі чинного МГП.

У той час як деякі випадки евакуації дітей відповідали зобов'язанням РФ за МГП, інші практики примусової евакуації, перевезення та тривалого переміщення українських дітей є порушенням МГП, а в деяких випадках – серйозними порушеннями ЖК IV [61] і воєнними злочинами, зокрема порушеннями заборони на примусове переміщення або депортацію згідно зі ст. 49 ЖК IV. Місія також виявила, що невиправдане тривале перебування або необґрунтовані логістичні перешкоди порушують зобов'язання сприяти возз'єднанню та суперечать принципам, втіленим у ЖК IV, згідно з якими єдність сім'ї необхідно захищати та поважати [74, с. 84].

Крім того, Місія вважає, що переселення РФ українських дітей на території, підконтрольні РФ, або на російську територію в умовах війни, ігнорує зобов'язання відповідно до ЖК IV [61] щодо встановлення обов'язкових механізмів для відстеження цих дітей, повідомлення їхнього місцезнаходження та сприяння їхній репатріації або возз'єднанню зі своїми сім'ями, і є порушенням ЖК, що посилює тяжкість інших порушень [74, с. 84].

Більше того, Місія приходить до висновку, що передача дітей без супроводу на усиновлення або застосування до них інших подібних заходів асиміляції є несумісним з ЖК IV. Зміна громадянства українських дітей є порушенням ст. 50 ЖК IV [61]. Це також суперечить принципам, втіленим у

ЖК IV, згідно з якими єдність сім'ї необхідно захищати та поважати. Сприяння перевихованню та постійній інтеграції в російські родини є підтвердженням того, що переміщені українські діти дійсно є жертвами депортації в розумінні ст. 49 ЖК IV [74, с. 84].

Російська воююча сторона не має функціонуючого механізму, який би сприяв возз'єднанню сімей тих українських дітей, що перебувають в РФ або на окупованих РФ територіях. Навпаки, Місія бачить ознаки існування послідовної моделі, яка свідчить про те, що зусилля російської влади, спрямовані на переміщення дітей з України до РФ, не передбачають кроків для їх подальшої евакуації до третіх країн або повернення у безпечніші райони України. Нинішній підхід російської влади сприяє постійному перебуванню та потенційно невинуватій затримці репатріації цих дітей, в порушення МГП [74, с. 84].

Місія дійшла висновку, що мали місце численні та повторювані порушення прав дітей, депортованих до РФ. Вона не лише явно неодноразово діяла всупереч найкращим інтересам цих дітей, вона також позбавляла їх права на ідентичність, права на сім'ю, права на об'єднання з родиною, а також порушувала їхні права на освіту, доступ до інформації, відпочинок, дозвілля, ігри, розваги та участь у культурному житті та мистецтві, право на думку, совість і релігію, право на здоров'я та право на свободу та безпеку. Це триваючі порушення ст. ст. 3, 8, 9, 10, 12, 14, 17, 20, 21, 24, 28, 29, 31 і 37 Конвенції ООН про права дитини. Кумулятивні наслідки цих численних порушень також викликають дуже серйозні занепокоєння щодо того, що були порушені права цих дітей бути вільними від тортур і жорстокого поводження та іншого нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання (ст. 37(а) Конвенції ООН про права дитини). Крім того, Місія дійшла висновку, що практика примусового переміщення та/або депортації українських дітей на тимчасово окуповані території та на територію РФ може становити собою злочин проти людяності «депортація або примусове переміщення населення» [74, с. 73].

Місія нагадує, що МГП, МППЛ та МКП покладають на держави різні зобов'язання. Вони охоплюють зобов'язання поважати та забезпечувати

дотримання МГП; зобов'язання поважати, захищати та реалізовувати права людини; і зобов'язання запобігати, припиняти, розслідувати та переслідувати воєнні злочини й злочини проти людяності. Такі зобов'язання застосовуються не лише до сторін конфлікту (МГП) або територіальної держави (МППЛ, МКП), але також, у тій чи іншій формі, до третіх держав. Міжнародне співтовариство в цілому має забезпечити дотримання МГП, МППЛ та МКП [74, с. 84].

За МГП, немає спеціальних механізмів відповідальності. Можна було б задіяти Міжнародну комісію з встановлення фактів, та визначити держав-покровительок, але ці інституції рідко, якщо взагалі, використовувалися в останні десятиліття. Таким чином, за МКЧХ, як заміником держав-покровительок, так і в його автономній ролі, значною мірою залишається вжиття заходів, нехай і конфіденційних, для забезпечення дотримання норм МГП. І навпаки, відповідно до МППЛ існують різні політичні, а також квазісудові та навіть судові органи, які контролюють дотримання державами своїх зобов'язань, що випливають з МППЛ, та/або розглядають індивідуальні чи міждержавні скарги щодо заявлених порушень МППЛ. До таких органів належать Комісія з прав людини, комітети ООН з прав людини або ЄСПЛ. Більшість із цих органів уже активно зайнялися ситуацією в Україні, а деякі навіть розглядали, хоча поки що з обмеженими результатами, питання щодо примусового переміщення та/або депортації українських дітей. Нарешті, відповідно до МКП національні суди в Україні та інших країнах, а також МКС розпочали розслідування звинувачень у воєнних злочинах та/або злочинах проти людяності, включаючи звинувачення, пов'язані з примусовим переміщенням та/або депортацією українських дітей [74, с. 85].

МКС 17 березня 2023 року, на підставі клопотань, поданих Прокуратурою України 22 лютого 2023 року, видав ордери на арешт президента РФ Володимира Володимировича Путіна та Уповноваженої з прав дитини при президенті РФ Марії Олександрівни Львової-Белової. Вони, ймовірно, відповідальні за воєнні злочини – незаконну депортацію населення (дітей) згідно зі ст. 8(2)(a)(vii) Римського статуту МКС та незаконне переміщення населення (дітей) з

окупованих районів України до РФ відповідно до ст. 8(2)(b)(viii) Римського статуту МКС [177], [24].

Варто зазначити, що Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію, яка визнає геноцидом депортацію та насильницьке переміщення українських дітей і дорослих на територію РФ [134].

У резолюції зазначається, що РФ повинна негайно зупинити примусове переміщення та депортацію українських дітей, а також припинити надавати їм громадянство РФ [20].

Крім того, Парламентська асамблея Ради Європи закликає негайно допустити до вже переміщених дітей представників ООН та МКЧХ і забезпечити їх безпечне повернення [133].

Діяння, які можуть супроводжувати викрадення дитини у ході збройного конфлікту, посилюють масштаб порушення. До них можна віднести сексуальне та гендерно обумовлене насильство, вербування та примусову мобілізацію [52].

Спроби формулювання поняття сексуального насильства відбулися ще в ході Першої та Другої мирних конференцій в Гаазі у 1899 та 1907 роках, коли були ухвалені міжнародні конвенції про закони та звичаї війни, що увійшли до комплексу норм МПП. І хоча у відповідних статтях цих документів про становище цивільного населення під час війни прямо не говорилося про захист від сексуального насильства, окремі формулювання акцентували увагу на недоторканості цивільних громадян.

Згвалтування під час збройних конфліктів завжди мало військово-психологічне значення як засіб залякування і деморалізації супротивника. Військові насильства відрізняються від згвалтувань скоєних у мирний час. Сексуальне насильство під час збройного конфлікту може мати різний мотив і часто здійснюється колективно в масовому порядку. Такі акти насильства, на відміну від тих, які відбуваються в повсякденному житті, відбуваються публічно, нерідко навіть з примусовою присутністю інших людей.

Після закінчення війни у Нюрнберзькому процесі графі щодо покарання сексуального насильства не існувало, ігнорувався в правовому вимірі сам акт

сексуального насильства у формі зґвалтування. У той час норми права не передбачали припинення чи засудження таких видів злочинів. На це є щонайменше три причини: недосконалість законодавчих та нормативно-правових актів, глибока правова криза, відсутність скарг та беззаперечних доказів щодо сексуального насильства [182, с. 268].

Сьогодні правові засоби захисту постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом існують на міжнародному рівні в межах МКП, МППЛ та МГП [199, с. 193].

Сексуальне насильство заборонено згідно з різними договорами МППЛ включно з заборонаю дискримінації, катуванням та жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність поводження або покарання. МППЛ зобов'язує держави поважати, захищати та гарантувати дотримання широкого обсягу прав людини і має на меті захищати осіб під юрисдикцією держави від свавілля держави. Це право застосовується і в мирні часи, і під час конфлікту [199, с. 193].

Так, Конвенція ООН про права дитини чітко вимагає від держав вживати усіх необхідних заходів для захисту дітей від усіх форм насильства, експлуатації та жорстокого поводження, включно з сексуальним насильством та збройним конфліктом [178, с. 249].

Згідно з положеннями МКП, яке передбачає кримінальну відповідальність за особливо тяжкі міжнародні злочини, сексуальне насильство також заборонено [132, с. 19].

З огляду на положення міжнародного звичаєвого права зґвалтування та інші форми сексуального насильства визнаються постійно забороненими.

МГП, що застосовується під час збройного конфлікту, містить норми, які забороняють зґвалтування та інші форми сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, і спрямовані на захист певних категорій осіб, які не беруть або більше не беруть участь у військових діях [132, с. 19].

Сторони збройного конфлікту повинні дотримуватися міжнародних стандартів та норм захисту дітей, включно з положеннями ЖК та ДП, де

особливо підкреслюються захист та допомога дітям протягом збройних конфліктів [178, с. 249].

Так, ст. 3, спільна для чотирьох ЖК [61], вимагає гуманного поводження з усіма цивільними особами, зокрема дітьми, забороняючи зґвалтування та сексуальне насильство, а ст. 77 ДП I [58] передбачає, що діти користуються особливою повагою, і їм забезпечується захист від будь-якого роду непристойних посягань. Дана норма має звичаєвий характер [52].

Згідно з Римським Статутом МКС сексуальне та гендерно обумовлене насильство може бути кваліфіковане як геноцид (ст. 6(b)), злочин проти людяності (ст. 7(1)(g)) та воєнний злочин (ст. 8(2)(b)(xxii)), за які винні особи мають нести індивідуальну кримінальну відповідальність за міжнародним правом [177].

Так, відповідно до ст. 6(b) Римського Статуту МКС заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи, яке вчинено з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку, є геноцидом [177].

Згідно з ст. 7(1)(g) Римського Статуту МКС зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства, коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено, є злочинами проти людяності [177].

Відповідно до ст. 8(2)(b)(xxii) Римського Статуту МКС зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, як вона визначена в ст. 7(2)(f), примусова стерилізація чи будь-яка інша форма сексуального насильства, яка також становить грубе порушення ЖК є воєнними злочинами [177].

Варто зауважити, що Римський статут МКС, утім, не є найповнішою розробкою застосовних норм міжнародного кримінального права. Звичаєве міжнародне право в багатьох сенсах є значно ширшим [132].

Спеціальні трибунали застосовували принципи звичаєвого міжнародного права і судова практика, яку створили ці установи, також інформативна та відображає ці загальні принципи. Необхідно мати на увазі важливість спеціальних і змішаних трибуналів як джерела застосованих принципів, зокрема тому, що багато положень Римського статуту МКС ще не застосовувалися, й рішення за ними не приймалися. У цьому випадку судова практика спеціальних і змішаних трибуналів може служити єдиним доступним орієнтиром. Визначення злочинних дій, а також елементів, які їх містять, можуть дещо відрізнятися в залежності від юрисдикції, в якій ведеться розслідування та кримінальне переслідування за скоєння злочину. Хоча багато держав-учасників Римського статуту МКС включили визначення сексуального насильства зі Статуту до національного законодавства, багато інших цього не зробили. Практики, що документують злочини в формі сексуального насильства, повинні бути знайомі з обома елементами злочинів, як це визначено в Римському статуті МКС та в тій правовій базі, в межах якої вони працюють, а також брати до уваги юриспруденцію спеціальних і змішаних трибуналів [115, с. 18].

У справі Акаєсу (Akayesu) Міжнародним кримінальним трибуналом щодо Руанди (МКТР) вперше визначено зґвалтування як акт геноциду та визнано особу винною у геноциді на підставі, зокрема, актів зґвалтування та сексуального насильства. Важливим є те, що трибунал визнав інтерсекційність злочину геноциду зґвалтування. Суд зауважив, що «геноцидне зґвалтування» під час геноциду в Руанді сталося з деякими жінками через їхню етнічну приналежність, особливо з жінками тутсі або жінками хуту, які одружилися з чоловіками тутсі. Трибунал зазначив, що ці жінки стали мішенню як через їхню етнічну приналежність, так і через переконання й думки хуту про жінок тутсі як про жінок.

Суд визнав геноцидом вчинення зґвалтування як, можливо, найбільш ефективний і серйозний спосіб заподіяння каліцтв і шкоди окремим жінкам тутсі, що тим самим сприяв знищенню всієї групи тутсі. Суд фактично підкреслив, що

секс працював на знищення людей і зґвалтування використовувалися як зброя війни.

Що ж стосується зґвалтувань як актів геноциду, які вчинялися в Боснії, то Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії (МКТЮ) встановив, що ці зґвалтування були задумані так, щоб мати ефект запліднення постраждалої, щоб у неї народжувалася дитина від серба і щоб дитина була ідентифікована в етнічній належності гвалтівника, що означало геноцид як дії, розраховані на унеможливлення народження дітей в середовищі групи постраждалих від зґвалтування, та сприяло остракізації жінок та відчуженні їх від своїх громад [132, с. 7].

Отже, судова практика МКТЮ та МКТР сформувала правові орієнтири щодо сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, у міжнародному кримінальному праві.

Щодо рішень трибуналів *ad hoc* МКТР і МКТЮ можна простежити три напрямки розвитку розуміння зґвалтування в міжнародному кримінальному праві [132, с. 22].

Перший напрямок: від справи Акаєсу (МКТР) до справи Челебічі (Celebici) (МКТЮ), де зроблено акцент на концепції насильства та агресії без зосередження на механічному описі предметів і частин тіла. Справа Акаєсу була першим рішенням щодо визначення зґвалтування у міжнародному праві. Суд зазначив, що зґвалтування є формою агресії і основні елементи злочину зґвалтування неможливо знайти у механічному описі предметів та частин тіла. Основна увага була приділена саме примусовості обставин, зазначено, що сексуальне насильство не обмежується фізичним вторгненням у людське тіло і може включати дії, не пов'язані з проникненням або навіть фізичним контактом.

У справі Челебічі МКТЮ погодився з висновками рішення у справі Акаєсу щодо розуміння насильства як центральної причини, згідно з якою міжнародне право забороняє зґвалтування [132, с. 22].

Другий напрямок: від справи Фурунджия (Furundzija) (МКТЮ) до справи Кунарац (Kunarac) (МКТЮ). На відміну від першого напрямку, головний акцент

ставиться на характеристиці акту зґвалтування, а похідним є акцент щодо заборони сексу без згоди з огляду на примусові обставини, які визнаються такими, що шкодять згоді.

У справі Фурунджия суд знову намагався зосередитися на частинах тіла та характеристиці акту зґвалтування, певним чином звужуючи підхід, застосований у рішенні у справі Акаєсу. Однак у справі Кунарац простежується розуміння суду щодо «сексуальної автономії» як «справжньої» мети законів проти зґвалтування, зосереджена увага на сексуальному акті, що включає сексуальне проникнення, на яке постраждала особа не давала згоди або була поставлена в положення «нездатності чинити опір» [132, с. 23].

Третій напрямок: в справах Гакумбіці (Gacumbitsi) (МКТР) – Мухімана (Muhimana) (МКТР) простежується намагання узгодити підходи перших двох напрямків, акцентується увага на відсутності суперечностей між цими напрямками.

Зазначена практика зумовила формування спеціальних правил процедури та доказування у справах про сексуальне насильство.

Однак спеціальні правила процедури та доказування у справах про сексуальне насильство застосовуватимуться лише у випадку кваліфікації діяння як порушення законів і звичаїв війни [132, с. 23].

Досить важливим є питання встановлення кола потерпілих осіб. Так, МКС у своєму рішенні у справі «Прокурор проти Боско Нтаганда» зауважив, що потерпілі можуть бути прямими й непрямими.

До прямих потерпілих належать: потерпілі від нападів (в тому числі від вбивств, замахів на вбивство, жінки та чоловіки, які зазнали сексуального насильства, потерпілі від переслідувань, примусово переміщені особи), діти-солдати, а також діти, які народилися внаслідок зґвалтування та сексуального насильства, сексуального рабства.

До непрямих потерпілих належать: члени сімей прямих потерпілих, зокрема ті, які мали особистісний тісний зв'язок з прямим потерпілим, що може включати: неодружені пари, діти, які народжені поза шлюбом. Крім того, до

непрямих потерпілих належать ті, хто були свідками злочинів, які вчинялися стосовно прямих потерпілих.

МКС також зауважив, що діти, які не народилися внаслідок зґвалтування та сексуального рабства, але є дітьми жінок і дівчат, які стали потерпілими від зґвалтування або сексуального рабства в контексті злочинів, за які Нтаганда був засуджений, можна вважати непрямыми потерпілими від таких злочинів [138, с. 128].

Лише у кількох справах, які розглядалися у міжнародних судах та трибуналах, чітко вказано на дітей, постраждалих від сексуального насильства, і ще менше справ містять свідчення таких дітей.

Так, у справі Чарльза Тейлора Спеціальний суд щодо С'єрра-Леоне включив до розгляду конкретні звинувачення у сексуальному насильстві над дівчатами.

У справі Акаєсу у Міжнародному трибуналі щодо Руанди, свідку було лише 15, коли її зґвалтували, і 17 на момент суду.

Справа Кунарац у Міжнародному трибуналі щодо колишньої Югославії містила свідчення двох постраждалих, яким на момент масових зґвалтувань не було 18. У цьому суді свідки також зізналися у злочинах проти іншої постраждалої дитини, яка була недоступною для отримання свідчень.

Свідки у справі Бемби у МКС також давали свідчення про зґвалтування дітей. Однією зі свідків, які надали свідчення, була дівчина, якій на момент зґвалтування було 12 років. Однак на час суду їй було більше 18 років.

Політика МКС щодо дітей визнає тяжкість злочинів, що зачіпають дітей, а також наявні сучасні проблеми щодо реагування на такі злочини, і вимагає приділення особливої уваги таким. Злочини проти дітей можуть бути визнані рядом способів, наприклад, через прямі свідчення у суді постраждалого чи свідків, або надання інших свідчень, таких як судово-медична експертиза чи вагітність. Подання клопотання про статус постраждалої особи – це ще один спосіб, за допомогою якого суд може визнати у кримінальному провадженні постраждалих дітей та скоєні проти них злочини.

Самих непрямих доказів може бути достатньо для визнання злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством, і обвинувачення можна довести іншими методами, не залучаючи дітей до свідчення. Однак важливо зберігати баланс імперативу «не завдавати шкоди» та право дитини на участь [178, с. 250].

Порядком надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 року № 268 передбачено, що сексуальне насильство, якого зазнала дитина внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів – це перенесені дитиною дії сексуального характеру у період її перебування в зоні воєнних дій та збройних конфліктів, зокрема: демонстрування статевих органів; статевий акт у присутності дитини; статеві зносини чи розпусні дії з дитиною, задоволення статевої пристрасті з дитиною; втягнення дитини в зайняття проституцією або примушування її до зайняття проституцією; примушування до участі у виготовленні зображень, кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм, інших предметів порнографічного характеру, а також інші правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності дитини [155].

Незалежна міжнародна комісія ООН з розслідування порушень в Україні встановила, що сексуальне насильство рівнозначне тортурам та погрози застосування такого насильства були суттєвими аспектами катувань, застосованих російською владою. Членів сім'ї, зокрема дітей, іноді змушували бути свідками цих злочинів, що співмірно тортурам [52].

За інформацією Офісу Генерального прокурора, станом на травень 2023 року зафіксовано факти сексуального насильства стосовно 12 дівчат та 1 хлопця віком від 6 до 17 років, зокрема: спроба зґвалтування хлопця 10 років у Херсонській області, вчинено зґвалтування сімох дівчат віком від 15 до 17 років, однієї дівчини віком 6 років, на території Київської, Миколаївської та Херсонської областей, спроби зґвалтування стосовно трьох дівчат віком від 15 до 17 років на території Донецької та Чернігівської областей. Крім того, двоє дівчат 10 та 16 років стали свідками сексуального насильства на території Київської та Херсонської областей [52].

Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, є найбільш замовчуваним злочином. Станом на квітень 2024 року загалом зафіксовано 290 фактів сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Водночас офіційно зафіксована кількість випадків сексуального насильства не відображає реальних масштабів цього злочину. Після деокупації територій вбачається, що всюди, де стояли російські військові, фіксуються випадки сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом [180].

Дані щодо кількості дітей, постраждалих від сексуального насильства в обставинах конфлікту, важко знайти через ті ж причини, що і для дорослих: відсутність сповіщення (через пов'язану з конфліктом небезпеку або знищення механізмів повідомлення, відсутність довіри до системи правосуддя, сором, ризик таврування чи удару у відповідь, відсутність безпечних та конфіденційних служб підтримки чи доступу до наявних послуг тощо) та відсутність координованого збору даних [178, с. 245].

Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом на національному рівні має кваліфікуватися за ст. 438 Кримінального кодексу України – порушення законів та звичаїв війни [103], [132, с. 7].

Необхідно зазначити, що процедури доказування у кримінальних провадженнях про сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, мають свої особливості, що викликане необхідністю захисту потерпілих і свідків. Тому було створено правила та механізми з метою такого захисту. Зазначені правила та механізми напрацьовані МКС, іншими міжнародними трибуналами та судами [22].

Залучення дітей до документування сексуального насильства може бути корисним як для покращення дотримання їх прав, так і для забезпечення доступу до правосуддя. Однак документування слід проводити з належною турботою та увагою, щоб не завдати додаткової шкоди [178, с. 245].

Дослідники та документувачі часто вагаються щодо інтерв'ювання дітей чи їх підтримки як свідків злочинів, боячись нашкодити дитині та ставлячи під сумнів точність інформації, яку можна від них отримати. Побоювання щодо

добробуту дитини обґрунтовані. Однак діти можуть бути надійними свідками, і якщо інтерв'ю проведено коректно, воно може надати важливу перспективу щодо сексуального насильства під час конфлікту, відмінну від дорослих, а також може сприяти їх праву на участь та доступ до правосуддя [178, с. 251].

Коли приймається рішення про інтерв'ювання дітей щодо їх досвіду сексуального насильства, важливо дотриматись балансу між обов'язком не завдавати шкоди та необхідністю отримання інформації і право дитини на участь (якщо вона її обирає). Коли ризик завдати шкоду перевищує потребу в інформації чи вигоду, яку самі діти можуть отримати від участі, слід шукати альтернативні джерела інформації про правопорушення. Проте неправильно автоматично припускати, що інтерв'ювання дітей небезпечно та не відповідає їх найкращим інтересам. Слід оцінювати кожний окремий випадок [178, с. 252].

Під час оцінювання загроз для дітей потерпілих/свідків важливо звернути увагу на: особисті характеристики дитини (вік, стадія розвитку, зрілість, освіта, інвалідність, гендер, приналежність до меншин тощо); соціальний та культурний контекст (безпека та ситуація в оточенні, у якому живе дитина, відповідальний опікун, відносини дитини з сім'єю/ опікунами тощо); особливі вразливі місця (такі як переселення, захворювання, що передаються статевим шляхом, батьківство або перебування головою сім'ї) [178, с. 252].

Ведучи мову про наслідки сексуального насильства для дітей, то варто зазначити наступне.

Діти, які переживають сексуальне насильство, зіштовхуються з фізичними, психічними та соціально-економічними наслідками, подібно до дорослих, їх вік, фізичні розміри, стадія розвитку та соціальне оточення також призводять до значних наслідків, серед яких можна виділити фізичні, психічні та соціально-економічні.

Фізична шкода полягає у тому, що через те, що їхні тіла не повністю розвинені, дівчата-підлітки, які народжують, а також їх діти опиняються під більшою загрозою складнощів зі здоров'ям та смерті. На найбільший ризик наражаються дівчата віком до 16 років [178, с. 247].

Психічна шкода полягає у тому, що діти часто відчують вину та ніяковіють через те, що з ними сталося. Вони починають краще розуміти свої тіла та сексуальність, коли дорослішають. Сексуальне насильство має негативний вплив на здатність дитини довіряти іншим (особливо дорослим, якщо правопорушник був дорослим) та розвивати здорове відношення до сексуальності. Молодшим дітям може бути дуже складно зрозуміти та описати, що з ними сталося. Як і дорослі, постраждалі діти можуть відчувати посттравматичний стрес, який може включати будь-що з перерахованого: нав'язливі спогади про насильство, флешбеки, емоційне заціпеніння, посилена збуджуваність та нічні жахи. У постраждалих дітей та дітей, які народилися від зґвалтування, також можуть відмічатися завдання собі шкоди, суїцидальні думки та самогубство.

Соціально-економічні наслідки полягають у тому, що у результаті фізичної та психічної шкоди, пов'язаної з сексуальним насильством, діти можуть відмовитися від соціального оточення у спільноті (особливо школі). Почуття сорому та провини може ініціювати сама дитина (і зменшувати повагу до себе), але частіше вони приходять від однолітків та суспільства (коли потерпілих дітей вважають «брудними», такими, що приносять зневагу родині, мають «поганий вплив» тощо). Дівчину, яка завагітніла, можуть примусити піти зі школи. Наслідки виключення зі школи є негайними, дитина втрачає друзів та можливість залучатися до звичайних видів діяльності. Недостатність освітніх можливостей також має довготривалі економічні наслідки. Сексуальне насильство проти дітей сприяє розвитку циклів бідності, насильства та безпритульності; діти лишаються з фізичними та емоційними труднощами, які перешкоджають їм розвивати свій потенціал [178, с. 247].

3.2. Захист дитини від вербування до збройних сил та використання у бойових діях

Серед діянь, які можуть супроводжувати викрадення дітей, як вже зазначалося, є також вербування до збройних сил супротивника і використання у бойових діях.

Діти, які стають солдатами, змушені брати участь у бойових діях, часто переживають важкі психологічні та фізичні травми, що впливають на їхнє подальше життя. Такі дії супротивників порушують міжнародне право та підривають основи гуманності, оскільки діти повинні бути захищені від усіх форм насильства, особливо у контексті збройних конфліктів.

Уперше на міжнародному рівні серйозну увагу на проблему використання дітей у бойових діях звернено в 1996 році у доповіді експерта Генерального секретаря ООН пані Граси Машел «Наслідки збройних конфліктів для дітей», у якій проаналізовано масштаби й наслідки вербування та використання дітей збройними угрупованнями у військових конфліктах і терористичній діяльності [82, с. 15].

Діти, завербовані й експлуатовані терористичними та екстремістськими угрупованнями, стають жертвами насилля відразу на декількох рівнях. Під час приєднання до групи вони часто піддаються негативним соціальним впливам, крайніми формами яких є нелюдські методи вербування – рабство, сексуальна експлуатація, постійне залякування, ідеологічна обробка й психологічний тиск. Нерідко вони отримують поранення або гинуть у ході бойових дій. Водночас унаслідок свого віку й мобільного стану підліткової психіки діти можуть стати особливо небезпечними інструментами війни в руках дорослих, котрі їх завербували та використовують або для скоєння кримінальних злочинів, у тому числі терористичних актів, або військових злочинів, або злочинів проти людяності. Незалежно від різних форм цього явища, згідно з міжнародним правом, вербування й експлуатацію дітей розглядають як серйозну форму насилля стосовно дітей, хоча його характер і ступінь тяжкості можуть бути

різними, залежно від ситуацій. Залучення до бойових дій супроводжується серйозними коротко- й довгостроковими впливами як на особистість дитини, так і на подальший розвиток суспільства в цілому, через неминучу згубність наслідків. Це не лише демографічні втрати, але й важкі фізичні та емоційні травми. Крім того, участь таких дітей у військових угрупованнях спричиняє стигматизацію та підвищує ймовірність застосування до них насильства з боку правоохоронних органів, збройних сил та інших осіб, після їх повернення, демобілізації або арешту [82, с. 15].

Статтею 51 ЖК IV передбачено, що окупаційна держава не може примушувати осіб, що перебувають під захистом, служити в її збройних чи допоміжних силах. Забороняється будь-який тиск чи пропаганда, спрямовані на забезпечення добровільного вступу на військову службу [61].

Дітям, яких залучено до збройних сил або збройних груп, особливо загрожує насильство та інші небезпеки війни. Як комбатанти або цивільні особи, які беруть безпосередню участь у бойових діях, вони навіть можуть стати законними військовими цілями. Тому сторони, що воюють, повинні вжити всіх практично можливих заходів, щоб не допустити безпосередню участь у бойових діях дітей у віці до 15 років, і в жодному разі не вербувати їх до своїх збройних сил. Під час вербування осіб віком від 15 до 18 років сторони конфлікту повинні намагатись надавати перевагу особам більш старшого віку. Хоча Конвенція ООН про права дитини 1989 року [95] у ст. 38 спочатку закріпила аналогічні зобов'язання, її Факультативний протокол від 25 травня 2000 року [198] у ст. ст. 2 – 4 підвищив вікове обмеження, заборонивши обов'язкову військову службу солдатів до 18 років та закликавши держави підвищити мінімальний вік для добровільного призову осіб передбачив, що недержавні збройні групи за жодних обставин не повинні вербувати чи використовувати у бойових діях дітей віком до 18 років. Якщо діти потрапляють під владу протилежної сторони після безпосередньої участі у бойових діях, вони продовжують користуватися особливим захистом, що надається дітям, незалежно від того, чи є вони військовополоненими. Зазначене передбачено ст. 77 ДП I [58], [111, с. 257].

МГП зобов'язує держави здійснювати моніторинг порушення прав дитини в умовах збройних конфліктів і розслідувати випадки незаконного залучення дітей до участі у воєнних діях, адже діти, яких визнано винними у вчиненні воєнних злочинів, повинні розглядатися не тільки як злочинці, але й як жертви міжнародного правопорушення. Також держави зобов'язані надавати дітям, звільненим із військових формувань, і дітям, стосовно яких є загроза їх вербування чи використання у збройному конфлікті, притулок і статус біженців (Конвенція про статус біженців 1951 року) [96], [37, с. 39].

Отже, міжнародне право категорично забороняє вербувати або використовувати дітей віком до 15 років як солдатів або допускати їх до участі у бойових діях. Дана норма має звичаєвий характер. Призов на військову службу та мобілізація дітей, які не досягли 15-річного віку, або їх використання для ведення бойових дій є воєнним злочином відповідно до ст. 8(2)(b)(xxvi) Римського статуту МКС [177], [52].

Варто також зазначити, що МКС має сформовану практику з притягнення до відповідальності за вчинення такого воєнного злочину. Найбільш відомою у цій категорії є справа проти Томаса Лубанги Д'іло, засудженого у 2012 році до 14 років позбавлення волі за вербування дітей віком до 15 років до «Патріотичних сил за визволення Конго» та використання їх для активної участі у бойових діях. Він також був засуджений за використання не тільки хлопчиків на лінії зіткнення, але й дівчат, залучених до виконання різних допоміжних робіт і функцій [14], [83, с. 26].

У п. 20 Резолюції Ради Безпеки ООН від 7 липня 2018 року № 2427 акцентується увага на тому, що до дітей, які завербовані збройними силами або збройними групами на порушення застосування норм міжнародного права та звинувачуються у вчиненні злочинів під час збройних конфліктів, необхідно ставитись передусім як до жертв порушення норм міжнародного права [31].

Як Україна, так і РФ, ратифікувавши Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, взяли на себе зобов'язання вжити всіх можливих заходів для забезпечення того,

щоб особи, які не досягли 18-річного віку, не брали прямої участі у збройному конфлікті [52].

Згідно з Законом України «Про охорону дитинства» вербування, серед іншого, визначається як жорстоке поводження з дитиною [161]. Зазначене відображено також і у Порядку забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 року № 585 [150].

Відповідно до ст. 21 Закону України «Про охорону дитинства» вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах належить до найгірших форм дитячої праці. Також цим законом визначено, що до категорії дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, належать діти, які залучалися до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалися, у тому числі в полоні [161].

Стаття 30 цього закону забороняє участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах. Так, участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, включаючи вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання дітей з метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, залучення та/або втягування дітей до не передбачених законами України воєнізованих чи збройних формувань, пропаганда війни забороняються. Держава вживає всіх можливих заходів для запобігання вербуванню та використанню дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, виявлення завербованих дітей та звільнення їх від військової служби [161].

Застосування засобів війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, передбачають кримінальну відповідальність за ст. 438 Кримінального кодексу України [103].

В. Барчук зауважує, що законодавство не містить норми, яка би прямо вказувала на відповідальність у випадку залучення неповнолітніх до військових дій у складі законних військових формувань країни. Проте Кримінальний кодекс України визначає відповідальність неповнолітніх осіб, які досягли 16-річного віку, за вчинення ряду кримінальних правопорушень, наприклад диверсії [37, с. 40].

З початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України реєструються кримінальні провадження, у яких розслідуються факти використання неповнолітніх у збройному конфлікті через залучення до збору інформації про переміщення або розміщення Збройних Сил України, а також до забезпечення життєдіяльності військовослужбовців РФ та облаштування споруд військового призначення, факти примусової видачі паспортів РФ незаконно переміщеним з Херсонської області до АР Крим неповнолітнім та залучення їх до військових навчань.

РФ залучає неповнолітніх до участі в збройному конфлікті у ролі шпигунів та корегувальників обстрілів, а також до кампанії примусової мобілізації українських громадян на тимчасово окупованих територіях. Для вербування дітей використовується низка інструментів: від відеоігор до мілітаризації освіти та відпочинку у воєнно-патріотичних таборах [52].

Варто розглядати два аспекти вербування дітей. Один – прямо, на окупованих РФ територіях України, інший – дистанційно, із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, на території України.

Сучасні технології використовуються як для проведення інформаційно-психологічних операцій (ІПСО), так і для вербування третіх осіб для вчинення протиправних дій, в тому числі дітей. Ворог обирає неповнолітніх, як найбільш вразливу категорію людей, які легше піддаються впливу. Діти не до кінця можуть спрогнозувати наслідки своїх вчинків та відповідальність за такі дії, тому і стають жертвами маніпуляцій ворога [48].

Згідно з інформацією Національної поліції України, спецслужби РФ з метою дестабілізації ситуації в Україні заохочують в соціальних мережах неповнолітніх за гроші до підпалів автомобілів військовослужбовців ЗСУ.

Для прикладу, в м. Одесі двоє хлопців 13 та 16 років, вчинили підпал двох автомобілів, що належали військовослужбовцям [47]. На Миколаївщині двоє підлітків, 16 та 17 років, облили легкозаймистою рідиною і підпалили дві автівки військовослужбовців на Одещині. Ще одним прикладом є затримання чотирьох мешканців Дніпропетровщини віком від 17 до 21 року, які підпалили військовий мікроавтобус у м. Дніпрі [49].

Зазначені злочини можуть бути кваліфіковані відповідно до низки статей Кримінального кодексу України, зокрема, ст. 111 (Державна зрада), ст. 113 (Диверсія, вчинена в умовах воєнного стану), ч. 2 ст. 194 (Умисне знищення або пошкодження майна) [103].

Як вже зазначалося, під час перебування на тимчасово окупованих територіях чи в РФ, українські діти перебувають в спеціалізованих установах або в російських сім'ях. Формами розміщення є усиновлення, яке застосовується переважно до дітей з Криму (принаймні з 2015 року), або опіка, піклування чи прийомні сім'ї, що застосовується більш широко до інших українських дітей (переважно після 24 лютого 2022 року). Якою б не була форма розміщення, українські діти опиняються в суцільно російському середовищі, включаючи мову, звичаї та релігію, і піддаються проросійській інформаційній кампанії, яка часто зводиться до цілеспрямованого перевиховання та залучення до військової освіти [74, с. 83].

Освіта, яку надають українським дітям, нав'язує їм погляди російської воюючої сторони на війну, нехтуючи вимогами МГП [74, с. 46].

Дітей зазвичай залучають до отримання військової освіти, яка відбувається у вільний час в рамках загальної освіти та/або позашкільних заходів, які мають ознаки обов'язкових або примусових ігор, як це визначено у Конвенції ООН про права дитини. Крім того, є дані про те, що діти зобов'язані вступати до

молодіжних організацій, таких як військово-патріотичні клуби різних міст та «Козацький кадетський корпус» [74, с. 70].

Табори спрямовані на патріотичне виховання молоді, розвиток комунікативних навичок, збереження російської культурної спадщини. Що стосується положення про участь у культурному житті, його обсяг обмежений культурним життям РФ, а не «культурним і мистецьким життям їхньої сім'ї, громади та суспільства», як того вимагає ст. 31 Конвенції ООН про права дитини. Не виявлено жодного випадку, коли бодай один елемент української культури був би дозволений російською владою. Отже, права дітей за ст. 31 Конвенції ООН про права дитини порушені [74, с. 70].

Стаття 29(1)(с) Конвенції ООН про права дитини вимагає, щоб освіта дитини була спрямована на розвиток поваги до батьків дитини, її власної культурної ідентичності, мови та цінностей, національних цінностей держави, в якій живе дитина, країни, з якої вона може походити, і до цивілізацій, відмінних від її власної. Отже, обов'язок держави щодо освіти дитини не обмежується наданням освіти, а поширюється на якість освіти, яка, у свою чергу, має глибокий вплив на формування ідентичності дитини [95].

Водночас РФ здійснює незаконну депортацію українських дітей та забезпечує їх освітою. Проблема в аспекті ст. ст. 28 і 29 Конвенції ООН про права дитини виникає, однак, щодо змісту такої освіти. Діти підпадають під російський стандарт освіти, вживаються заходи для забезпечення патріотичного щодо РФ виховання українських дітей. Отже, підхід російської влади до освіти українських дітей порушує право цих дітей на освіту, викладене у ст. ст. 28 і 29 Конвенції ООН про права дитини [95], [74].

На тимчасово окупованих територіях засновуються регіональні відділення всеросійського дитячо-юнацького військово-патріотичного руху «Юнармія», який був створений у 2016 році в рамках державної програми «Російський рух школярів», тим самим відбувається налаштування українських дітей проти України та підготовка до вступу до добровольчих батальйонів [193].

Мілітаризація освіти та російська пропаганда, на окупованих територіях направлена на українських дітей. Їх вчать розбирати зброю, стріляти, носити камуфляжну форму, ходити строєм і не любити Батьківщину. Під час навчання за російською програмою насамперед відбувається спотворення історії та яскраво висвітлюється роль важливості цієї війни і нібито порятунку тих самих дітей від України.

Воєнізований формат виховання має згубний тиск на свідомість дітей, котрі й так постраждали внаслідок збройної агресії та окупації РФ [193].

Мілітаризація освіти на тимчасово окупованих територіях України є воєнним злочином РФ, відповідно до норм міжнародного права. Такими діями РФ порушує ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права, ст. 5 Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти та ст. 29 Конвенції ООН про права дитини, згідно з якими освіта дитини повинна бути спрямована на виховання поваги до прав людини та основних свобод, а також принципів, проголошених у Статуті ООН, про підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості [127].

В. Барчук зазначає, що такі дії окупаційними військами та владою є «узаконеними», оскільки до законодавства РФ було включено наказ міністра оборони РФ «Про організацію залучення членів військово-патріотичного громадського руху «Юнармія» до проведення спеціальної операції на території країни», положення якого передбачають підготовку осіб 17 – 18 років для залучення до бойових дій у складі російських збройних сил. Залучення дітей до участі у збройних конфліктах призводить до загибелі дітей, завдання фізичної шкоди (каліцтва, травм, втрати кінцівок, опіків, вибухових травм), психічних травм (тривалих емоційних проблем, посттравматичного синдрому), розлучення з родиною, соціального сирітства, відчуження від суспільства (втрати особистих документів, обмеження доступу до базових соціальних послуг і виплат), втрати можливості отримати освіту, впливу радикальних ідеологій на світогляд дитини, сексуального насильства та жорстокого поводження, примусової дитячої праці та дитячої криміналізації тощо [37, с. 39].

О. Клименко зазначає, що процедура вербування дітей терористичними та воєвничими екстремістськими групами загалом відбувається за допомогою залучення складних методів, які застосовуються комплексно, можуть бути різними залежно від ситуації та об'єднаними в одну технологію. Зазвичай, дітей вербують спеціально, у жодному разі не пов'язуючи ці заходи з наймом дорослих, оскільки залучення неповнолітніх приносить значно більше зиску, ніж дорослих бійців.

По-перше, діти-солдати переживають один із ключових етапів соціалізації в умовах війни, де первинними агентами стають військові, через що втрачають усвідомлення цінності людського життя та стають ефективними й дисциплінованими виконавцями всіх, без винятку, наказів.

По-друге, діти живуть в умовах збройної боротьби й нічого іншого, як воювати, вони просто не вміють, а тому серед наявних практик вирішення конфлікту засвоюють лише одну – силову, тому не йдуть на компроміс із противником та не беруть у полон, а знищують ворога.

По-третє, дитяча психіка легше пристосовується до умов війни, оскільки в цьому віці людина ще не відрізняє гру від реальних бойових дій. Така адаптація призводить до серйозних психологічних проблем та порушень процесів соціалізації, через звичку вбивати взагалі втрачається цінність людського життя, формуються надмірна жорстокість та агресивність.

По-четверте, діти-солдати – економічно вигідні найманці, оскільки будуть задоволені мінімальними коштами й скромним харчуванням і не вимагатимуть збільшення плати [82, с. 17].

О. Клименко також зазначає про існування шести стратегій вербування дітей до військових угруповань: пропаганда, очікування громадськості, економічний тиск, «мережа», «воронка», «зараження».

Пропаганда – терористичні та екстремістські угруповання відкрито привертають до себе увагу, створюючи яскравий образ бійця за справедливість. Для цього активно залучається образ дитини, яка бере участь у вчиненні актів насильства. Зазвичай, такі сюжети шокують широку громадськість, однак на

неповнолітніх справляють зворотнє враження – демонструють привабливість сили й жорстокості [82, с. 17].

Очікування громадськості – існують обставини, за яких озброєні групи, уключаючи терористичні та екстремістські, сприймаються певними територіальними спільнотами як захисники від загрози насильства з боку іншої групи або держави. Подібні ситуації виникають за обставин, коли свідомістю пересічних громадян маніпулюють, формують певний образ ворога, удало використовуючи громадську думку. За таких умов, цілком можливо, що в сім'ях, де в батьків високий рівень соціальної тривожності та відсутнє усвідомлення соціальної відповідальності за дитину, виникає ситуація коли неповнолітнього підштовхують до вступу в лави певних збройних формувань, провокуючи на конкретні дії – захист свого дому [82, с. 17].

Економічний тиск – групи, які прагнуть захопити контроль над певною територією, можуть ставитися до використання дітей як до «інвестиції в майбутнє покоління», сприяючи не лише військовій, але й повзучій експансії. Населення регіонів, де довгий час тривають збройні конфлікти та затяжною є економічна криза, а як її наслідок – хронічне скрутне матеріальне становище, активно шукає альтернативних джерел фінансування. У багатьох випадках єдиним способом заробити гроші стає шлях військового найманця. За умов хронічної бідності діти не бачать для себе інших варіантів отримати кошти, аби не вмерти з голоду, окрім як стати солдатом [82, с. 17].

«Мережа» – зацікавлені у вербуванні дітей екстремістські та терористичні групи поширюють універсальну пропаганду, як вірус, мережевим шляхом. Достатньо переглянути відеокліп або електронне послання одному підлітку, як воно миттєво приходить до всієї групи його контактів. Пропаганда призначена для конкретної цільової аудиторії, яка є однорідною за віковими та соціальними характеристиками. Вона спрямована на миттєве формування героїчного образу, а сюжет спонукає до активних дій. Працює за принципом максимального охоплення представників конкретної соціально-демографічної групи на певній території. [82, с. 18].

«Воронка» – метод передбачає поетапний підхід, спрямований на конкретних осіб, які умовно вважаються готовими до вербування, уже визначились і мають чітке прагнення приєднатися до збройних угруповань як найманці. Для такої категорії використовують методи психологічного впливу з метою закріплення рішучості та відданості. Навіть у тих дітей із цільової аудиторії, які не готові до повного вербування, може скластися позитивне сприйняття діяльності групи. [82, с. 18].

«Зараження» – використовується метод у тих випадках, коли важко дістатися до цільової аудиторії, тоді залучають профільного «агента» для здійснення вербування зсередини, із використанням прямого й особистого впливу. Соціальні зв'язки між вербувальником та об'єктами вербування можна зміцнити, використовуючи їхнє невдоволення економічним становищем, маргіналізацією або соціальною занедбаністю, дієвим також є шантаж. Основними наслідками залучення дітей у ролі солдатів до збройних формувань є не просто сам факт їх перебування в кризовому стані, а й висока смертність серед них, випадки голоду, психічне та фізичне виснаження, порушення процесів соціалізації виникнення крайніх форм асоціальної поведінки [82, с. 18].

Отже, викрадення дітей не лише ставить під загрозу життя, фізичне та психологічне здоров'я, але й може створювати підґрунтя для вчинення інших злочинів, серед яких вербування та сексуальне насильство. Використання дітей у військових діях не лише порушує їхні права, але й негативно впливає на суспільство в цілому, сприяючи демографічним втратам, а також підвищує ймовірність стигматизації та насильства проти них після демобілізації. Сексуальне насильство під час збройних конфліктів є одними з найжорстокіших порушень прав людини, що залишає глибокі фізичні та психологічні травми. Мотив сексуального насильства під час війни відрізняється від того, що існує у мирний час, та може здійснюватися колективно та публічно.

3.3. Забезпечення безпеки освітнього процесу під час збройного конфлікту

Вбивства та каліцтва дітей тісно пов'язані зі здійсненням обстрілів цивільної інфраструктури.

МГП передбачено, що напади повинні суворо обмежуватися воєнними об'єктами, та що цивільні об'єкти не повинні бути об'єктом нападу чи репресалій [61]. Водночас цивільні об'єкти визначаються як об'єкти, які не є воєнними. Під воєнними об'єктами розуміють об'єкти, які через свій характер, розміщення, призначення або використання вносять ефективний вклад у воєнні дії і повне або часткове руйнування, захоплення чи нейтралізація яких за існуючих у певний момент обставин дає явну воєнну перевагу. Якщо виникають сумніви щодо того, чи об'єкт, який зазвичай використовується для цивільних цілей, наприклад, місце відправлення культу, житловий будинок чи інші житлові будови або школа, використовується для ефективної підтримки воєнних дій, передбачається, що такий об'єкт використовується для цивільних цілей. Зазначене передбачено ст. 52 ДП I [58] та ст. 33 ЖК IV [61], [111, с. 103].

Ті, хто планує або приймає рішення про здійснення нападу, повинні зробити все можливе, щоб переконатися в тому, що обрані цілі є воєнними цілями, і що МГП не забороняє здійснення нападів на них з якихось інших причин, що передбачено ст. 57 ДП I. За замовчуванням МГП надає цивільний статус всім об'єктам, які не можуть оцінюватися як воєнні цілі, або особам, які не є учасниками збройних сил або учасниками масового повстання. У разі виникнення сумнівів, тобто за відсутності достатніх доказів протилежного, ці особи повинні вважатися цивільними, а об'єкти, що зазвичай призначені для цивільних цілей, такі як житлові будинки чи школи, повинні вважатися цивільними об'єктам. Зазначене передбачено ст. ст. 50, 52 ДП I [111, с. 116].

Отже, школи та лікарні є цивільними об'єктами, які піклуються про потреби дітей і можуть надавати притулок. Навмисні атаки на освітні та медичні установи вважаються воєнним злочином.

Так, умисне спрямування нападів на будівлі, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових чи благодійних цілей, на історичні пам'ятники, госпіталі та місця зосередження хворих і поранених за умови, що вони не є військовими цілями є воєнним злочином відповідно до ст. 8(2)(b)(ix) Римського статуту МКС [177].

З початку військової агресії РФ ворожій атаці було піддано соціально-економічній устрій України, значних руйнувань та пошкоджень завдано інфраструктурним об'єктам, будівлям суспільно-соціального призначення, серед яких досить багато закладів освіти та лікарень [130, с. 36].

Так, пошкоджень зазнали 1218 об'єктів медичних закладів, з яких 173 знищені повністю. Найбільше знищених та пошкоджених установ на території Харківської, Донецької, Миколаївської та Київської областей. Майже 70% усіх атак на заклади охорони здоров'я у світі у 2022 році припали на Україну. У 10 областях 48 лікарень були обстріляні кілька разів, що підкреслює не лише невибірковий характер атак, а й можливість того, що удари мали навмисний характер. Наприклад, Северодонецька міська багатoproфільна лікарня в Луганській області зазнала щонайменше 10 атак з березня до травня 2022 року. В одну з лікарень Харківської області влучили п'ять разів, в іншу – чотири. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, майже половина медичних закладів на сході та півдні України в Донецькій, Запорізькій, Миколаївській та Харківській областях частково або повністю не функціонують [52].

РФ 9 березня 2022 року напала на пологовий будинок та дитячу лікарню у Маріуполі. Внаслідок атаки заклад зазнав суттєвих руйнувань, поранення отримали 17 людей – породіль та медичних працівників. Троє осіб загинули, серед них була й дитина. Враховуючи очевидні ознаки того, що медичний заклад діяв та виконував свою основну функцію, а також публічні заяви представників РФ щодо нападу, обстріл пологового будинку та дитячої лікарні в Маріуполі є воєнним злочином [35].

Також 8 липня 2024 року РФ було завдано удар по приміщенню Національної дитячої спеціалізованої лікарні «Охматдит» Міністерства охорони

здоров'я України. Внаслідок удару загинуло двоє цивільних людей. Щонайменше 34 людини, серед яких 9 дітей, були травмовані. Загалом під час удару в приміщенні лікарні перебували понад 600 дітей. Руйнувань зазнали приміщення лікарні. Було знищено цінне медичне обладнання, необхідне для лікування дітей [89].

Крім цього, ударів зазнають освітні установи, що порушує не лише право дитини на безпеку, але й на освіту.

Право на освіту є одним із основоположних прав, яке забезпечується та регламентується державами.

Так, згідно з ч. 1 ст. 26 Загальної декларації прав людини кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безплатною, хоча б початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного [66]. Відповідно до ч. 1 ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права держави визнають право кожної людини на освіту [114]. Згідно з ч. 1 ст. 28 Конвенції ООН про права дитини держави-учасниці визнають право дитини на освіту, і з метою поступового досягнення здійснення цього права на підставі рівних можливостей вони, зокрема: вводять безплатну й обов'язкову початкову освіту; сприяють розвитку різних форм середньої освіти, як загальної, так і професійної, забезпечують її доступність для всіх дітей та вживають таких заходів, як введення безплатної освіти та надання у випадку необхідності фінансової допомоги; забезпечують доступність вищої освіти для всіх на підставі здібностей кожного за допомогою всіх необхідних засобів; забезпечують доступність інформації і матеріалів у галузі освіти й професійної підготовки для всіх дітей; вживають заходів для сприяння регулярному відвіданню шкіл і зниженню кількості учнів, які залишили школу [95].

Відповідно до ст. 53 Конституції України кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної,

вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам [100].

Юридичні гарантії права дитини на освіту знайшли закріплення, зокрема, у Законі України «Про охорону дитинства». Згідно зі ст. 19 цього закону кожна дитина має право на освіту. Держава гарантує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти в державних і комунальних закладах освіти [161].

Водночас РФ в умовах війни проти України чинить непропорційні та невибіркові напади, обстріли цивільної критичної інфраструктури, захищених об'єктів, серед яких освітні заклади, від чого здебільшого страждає цивільне населення і що стає причиною загибелі та каліцтва дітей.

За даними Офісу Генерального прокурора, станом на кінець першого півріччя 2024 року завдано шкоду 2868 об'єктам освітнього призначення. З них: 297 – зруйновано, 2571 – зазнали різного виду пошкодження (вбиті вікна й двері, пробиті стіни та дах, понівечено або викрадено майно тощо) [141].

Згідно з інформацією МОН України найбільше зруйнованих та пошкоджених закладів освіти на території Донецької, Харківської, Миколаївської, Київської та Луганської областей. Також зазнали пошкоджень і руйнувань будівлі закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (центри соціально-психологічної реабілітації дітей, центри соціальної підтримки дітей та сімей, дитячі будинки-інтернати, будинки дитини тощо) [52].

Необхідність забезпечення права дитини на безпеку та освіту у сукупності поставила перед сферою освіти наступні виклики:

– загроза життю та здоров'ю учасників освітнього процесу, обмеження доступу до базових потреб людини;

– масштабні руйнування освітньої інфраструктури: пошкодження приміщень закладів освіти, навчальної матеріально-технічної бази, навчально-виробничих баз практики;

– вимушене масштабне переміщення учасників освітнього процесу в межах України та за кордон, що призвело до значних втрат контингенту здобувачів освіти, педагогічного й викладацького складу;

– загострення проблеми забезпечення доступу до освіти українським школярам та студентам, порушення безперервності освітнього процесу;

– втрата управлінського освітнього контролю на територіях, що потрапили під тимчасову окупацію або перебувають у зоні активних військових дій. Насильницька переорієнтація українських здобувачів освіти на російські навчальні програми, підручники, примусовий перехід на російську мову навчання [130, с. 12].

Порушене війною гарантоване міжнародними актами та Конституцією України право на освіту спричинило необхідність якісно нового науково-прикладного переосмислення процесу освіти, пошуку нових інноваційних рішень, вчасному та релевантному реагуванню на виклики, спричинені трансформацією відносин та зв'язків між усіма учасниками освітнього процесу [53, с. 24].

Внаслідок цього Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану» від 15 березня 2022 року № 2126-IX [146] доповнено Закон України «Про освіту» ст. 57-1, якою передбачено державні гарантії в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану. Здобувачам освіти, у тому числі тим, які в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану в Україні чи окремих її місцевостях, оголошених у встановленому порядку (особливий період) були вимушені змінити місце проживання (перебування), залишити місце навчання, незалежно від місця їх проживання (перебування) на час особливого періоду

гарантується організація освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників [160].

Варто зазначити, що основними формами здобуття освіти є: інституційна (очна (денна, вечірня), заочна, дистанційна, мережева); індивідуальна (екстернатна, сімейна (домашня), педагогічний патронаж, на робочому місці (на виробництві); дуальна, згідно зі ст. 9 Закону України «Про освіту». Особа має право здобувати освіту в різних формах або поєднуючи їх [160].

Повна загальна середня освіта може здобуватися заочною (денною), дистанційною, мережевою, екстернатною, сімейною (домашньою) формами чи формою педагогічного патронажу, а також заочною (вечірньою), заочною формами (на рівнях базової та профільної середньої освіти). Профільна середня освіта професійного спрямування може здобуватися за дуальною формою здобуття освіти, відповідно до ч. 3 ст. 4 Закону України «Про повну загальну середню освіту» [162].

На початку війни, для забезпечення безпекової ситуації, у закладах загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО) було на короткий час призупинено освітній процес та оголошено канікули. Надалі освітній процес продовжився з використанням усіх доступних форм: онлайн (із застосуванням ІТ-технологій і дистанційного доступу на територіях, близьких до місць бойових дій), офлайн (на територіях, віддалених від місць боїв), у змішаному режимі [211].

В Україні учням усіх категорій у 2021 – 2022 навчальному році забезпечено доступ до освітнього процесу в різних формах. Учні, які були вимушені змінити місце навчання та/або проживання чи перебували на тимчасово захоплених територіях, мали можливість продовжити навчання дистанційно або екстерном у ЗЗСО, розташованих на території, де не ведуться бойові дії. Доступ здобувачів освіти до навчальних матеріалів забезпечувався через діючі сайти ЗЗСО, месенджери, електронну пошту тощо.

Водночас робота щодо забезпечення учасників освітнього процесу необхідною кількістю місць в укриттях на випадок повітряної тривоги триває. В

умовах воєнного стану очний освітній процес здійснюється у приміщеннях навчальних закладів виключно за погодженням з органами влади [130, с. 65].

Враховуючи загрозу обстрілів закладів освіти, навчальний процес переривається через необхідність прямувати до укриттів під час оголошення повітряної тривоги. Альтернативний спосіб ведення навчального процесу дистанційно має недоліки: відсутність у частини дітей доступу до технологій, підключення до інтернету та електроенергії внаслідок обстрілів енергетичної інфраструктури або ж внутрішнього переміщення і неможливості обладнати простір для навчання в новому місці проживання. Зазначене свідчить, що багато учнів не мають доступу до освіти. Через цілеспрямований напад на об'єкти енергетичної інфраструктури неможливо гарантувати повною мірою право на освіту для мільйонів дітей.

Крім цього, початок широкомасштабного вторгнення РФ виявив незадовільний стан захисних споруд цивільного захисту [52].

У цьому контексті важливим залишається питання наявності придатних до використання захисних споруд цивільного захисту.

Захисні споруди цивільного захисту (сховища та протирадіаційні укриття), споруди подвійного призначення та найпростіші укриття складають фонд захисних споруд цивільного захисту і належать до засобів колективного захисту.

На сьогодні вимоги щодо створення, утримання, експлуатації та ведення обліку фонду захисних споруд цивільного захисту встановлено Кодексом цивільного захисту України [86], Порядком створення, утримання фонду захисних споруд цивільного захисту та ведення його обліку, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 10 березня 2017 року № 138 [54], наказом Міністерства внутрішніх справ України від 9 липня 2018 року № 579 «Про затвердження вимог з питань використання та обліку фонду захисних споруд цивільного захисту» [153].

Відповідно до вимог Кодексу цивільного захисту України та Порядку створення фонду захисних споруд у закладах освіти може здійснюватися шляхом:

– проектування та будівництва захисних споруд та споруд подвійного призначення (реалізації положень розділів інженерно-технічних заходів цивільного захисту проектної та містобудівної документації відповідного рівня) – здійснюється під час будівництва закладів освіти (нового будівництва, проведення реконструкції або капітального ремонту), потребує значних капітальних вкладень та часу;

– взяття на облік як споруд подвійного призначення та найпростіших укриттів об'єктів іншого призначення, що експлуатуються, зокрема підземних і наземних будівель і споруд, а також інших об'єктів – здійснюється шляхом проведення заходів організаційного характеру, коштів не потребує або потребує виділення незначних коштів (порівняно з будівництвом);

– створення фортифікаційних споруд як найпростіших укриттів – здійснюється без процесу будівництва шляхом зведення тимчасових споруд з бетонних та залізобетонних будівельних конструкцій (можливо тих, що були у використанні), габіонів та мішків з ґрунтом (піском), створення перекритих щілин у ґрунті, потребує наявності відповідних конструкцій, матеріалів та часу.

Також відповідно до вимог цього кодексу заклади освіти можуть використовувати для укриття своїх працівників та дітей (учнів, студентів) на договірних засадах об'єкти фонду захисних споруд інших суб'єктів господарювання [176, с. 2].

Працівники та діти (учні, студенти) закладів дошкільної, загальноосвітньої та професійно-технічної освіти, а також переважної частини закладів вищої освіти (за винятком тих, що в установленому законодавством порядку віднесено до відповідних категорій цивільного захисту та розташовано у населених пунктах, віднесених до відповідних груп цивільного захисту) підлягають укриттю у такому виді захисних споруд як протирадіаційні укриття або у спорудах подвійного призначення із захисними властивостями протирадіаційних укриттів [176, с. 2].

Згідно з нормами Кодексу цивільного захисту України та Порядку забезпечення працівників та дітей (учнів, студентів) закладів освіти засобами

колективного захисту (об'єктами фонду захисних споруд) належить до повноважень керівників таких закладів. В особливий період нарощування фонду захисних споруд здійснюється шляхом будівництва швидкосторуджуваних захисних споруд або облаштування найпростіших укриттів [86], [176, с. 2].

Водночас облаштування та постановка на облік в особливий період найпростіших укриттів не означає повне виконання вимог законодавства щодо забезпечення працівників та дітей (учнів, студентів) засобами колективного захисту і не звільняє керівників закладів освіти від необхідності у подальшому, в мирний час, вжити заходів щодо створення захисних споруд або споруд подвійного призначення з відповідними захисними властивостями [176, с. 5].

Варто зазначити, що Державною службою України з надзвичайних ситуацій на виконання доручення Прем'єр-міністра України від 10 червня 2022 року № 14529/0/1-22 про створення безпечних умов перебування у закладах освіти дітей, учнів, студентів і працівників з урахуванням збройної агресії РФ розроблено Рекомендації щодо організації укриття в об'єктах фонду захисних споруд цивільного захисту персоналу та дітей (учнів, студентів) закладів освіти [176].

Висновки до Розділу 3

1. Вбивства та каліцтва дітей під час збройного конфлікту є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права, зокрема ст. 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій 1949 р. та ст. 75 Додаткового протоколу I 1977 р. до них. До цього такий фізичний вплив на дітей може складати як об'єктивну сторону самостійного злочину, так і бути наслідком скоєння іншого виду злочину, зокрема, умисного спрямування нападів на цивільну інфраструктуру, застосування заборонених засобів ведення війни, відмови у доступі до гуманітарної допомоги через перешкоджання роботи гуманітарних коридорів тощо.

2. Завдання ударів по освітніх закладах не лише порушує право дитини на безпеку, ставить під загрозу її право на життя, а й порушує право на освіту, внаслідок чого виникає необхідність у нових підходах до організації освітнього процесу, з метою забезпечення його безпеки і безперервності.

3. В умовах збройного конфлікту сексуальне насильство стосовно дітей набуває масового характеру, зберігаючи свою латентність.

4. Злочин викрадення дітей не лише ставить під загрозу життя, фізичне та психологічне здоров'я, але й може створювати підґрунтя для вчинення інших злочинів, серед яких вербування та сексуальне насильство.

5. Примусовому переміщенню та/або депортації під час збройного конфлікту може піддаватися дві категорії дітей: а) діти-сироти, які вже не мають батьків через те, що їхні батьки померли, зникли безвісти, або тому, що вони згідно із законом відмовилися від дитини; б) діти без супроводу, які мають батьків (або одного з батьків), але були розлучені з ними з різних причин, які не обов'язково, пов'язані з поточним конфліктом.

6. Вербування дітей до збройних формувань, що може здійснюватися як безпосередньо, так і дистанційно (із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій) та використання їх у бойових діях несе не тільки загрозу безпосередньо їхньому життю, здоров'ю та розвитку, а й негативно впливає на стан і сталий розвиток суспільства в цілому, через майбутні демографічні втрати, підвищення ймовірності стигматизації та насильства, погіршення ментального здоров'я населення.

7. З метою підвищення рівня захисту прав дітей, відповідно до міжнародних стандартів, вимог гуманітарного права, а також підвищення ефективності боротьби з воєнними злочинами виникає необхідність передбачити кримінальну відповідальність за порушення законів та звичаї війни окремо стосовно дітей.

ВИСНОВКИ

1. Запропоновано визначити поняття «право дитини на безпеку» як право дитини бути захищеною від фізичних, психологічних, моральних, соціальних, майнових загроз і небезпек, з урахуванням її уразливого становища. Задля імплементації принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, створення правової основи для посилення механізмів захисту дітей від усіх форм насильства, зловживань та експлуатації пропонується закріпити дане право у статті 52 Конституції України.

2. Виокремлені три етапи становлення та розвитку права дитини на безпеку: 1) від прийняття Декларації прав дитини Ліги Націй до Декларації прав дитини ООН (1924 – 1959 рр.): закладено основи міжнародного розуміння прав дітей; діти розглядаються в якості об'єктів, а не суб'єктів прав; принципи безпеки мають загальний характер зі зосередженням на захисті від експлуатації без детального регулювання аспектів фізичної та психологічної безпеки; 2) від прийняття Декларації прав дитини ООН до Конвенції ООН про права дитини (1959 – 1989 рр.): діти визнаються окремою вразливою категорією осіб, які потребують особливого захисту, однак механізми примусового виконання відповідних міжнародних норм відсутні; визнається, що безпека дітей має охоплювати не лише фізичне, а й психоемоційне здоров'я; 3) від прийняття Конвенції ООН про права дитини дотепер (1989 р. – дотепер): визначено конкретні зобов'язання для держав щодо забезпечення всебічної безпеки дітей, зокрема через запобігання насильству, захист від економічної експлуатації, сексуальних зловживань та інших форм фізичного чи психологічного насильства.

3. Додатково обґрунтована необхідність визнання дітей, які стали свідками домашнього насильства, його жертвами через суттєвий психологічний, емоційний та соціальний вплив, що дорівнюється до впливу прямого насильства.

4. Уточнено поняття «батьківський кіднепінг» як самочинної зміни місця проживання дитини одним з батьків, або особою, яка його замінює, без згоди

іншого, та додатково обґрунтовано, що в умовах воєнного стану з міркувань забезпечення безпеки дитини такі дії можуть розглядатися в якості правомірного заходу виняткового характеру.

5. Доведено, що булінг, який на відміну від одноактної агресивної дії є складним порушенням, характеризується повторюваністю дій, дисбалансом сил і посягає на такі основні права дитини як право на життя, честь, гідність, безпеку та недоторканність.

6. Уточнено поняття кібербулінгу як самостійної форми булінгу, яка здійснюється з використанням засобів електронних комунікацій, характеризується анонімністю, публічністю і повторюваністю, та може вчинятися як в межах, так і поза межами освітнього процесу.

7. Доведено, що відновне правосуддя, спрямовуючи зусилля на реінтеграцію дитини в суспільство та попередження скоєння нею повторних правопорушень, відповідає вимогам Конвенції ООН про права дитини, яка передбачає, що під час розгляду справ, пов'язаних із дітьми, необхідно забезпечити їх найкращий інтерес (ст. 3) та особливий підхід до дітей, які перебувають у конфлікті із законом (ст. 40); сприяє виправленню поведінки дітей, розвантаженню судової системи, зниженню витрат на утримання осіб у місцях позбавлення волі, створенню можливостей для відновлення соціальних зв'язків між дитиною та постраждалою особою.

8. Визначено, що модель Барнахус є формою захисту прав дітей, які стали жертвами та свідками насильства, що має на меті забезпечення дружнього до дитини підходу під час кримінального процесу та ґрунтується на принципах мультидисциплінарної співпраці між правоохоронними органами, соціальними службами та медичними установами, а також в умовах воєнного стану створює необхідні умови для проведення слідчих дій щодо дітей, які є жертвами збройного конфлікту або свідками воєнних злочинів.

9. Обґрунтовано, що фізичний вплив на дітей (вбивства, каліцтва, тілесні ушкодження тощо) під час збройного конфлікту може складати об'єктивну сторону самостійного злочину, так і бути наслідком скоєння іншого виду

злочину, зокрема, умисного спрямування нападів на цивільну інфраструктуру, застосування заборонених засобів ведення війни, відмови у доступі до гуманітарної допомоги через перешкоджання роботи гуманітарних коридорів тощо.

10. Встановлено, що завдання ударів по освітніх закладах не лише порушує право дитини на безпеку, ставить під загрозу її право на життя, а й порушує право на освіту, внаслідок чого виникає необхідність у нових підходах до організації освітнього процесу, з метою забезпечення його безпеки і безперервності.

11. Виділені особливості механізму повернення дітей, які зазнали примусового переміщення та/або депортації відповідно до віднесення їх або до дітей-сиріт, які не мають батьків через те, що їхні батьки померли, зникли безвісти, або тому, що вони згідно із законом відмовилися від дитини; або до дітей без супроводу, які мають батьків (або одного з батьків), але були розлучені з ними з різних причин, які не обов'язково пов'язані з поточним конфліктом.

12. Додатково аргументовано, що в умовах збройного конфлікту сексуальне насильство стосовно дітей набуває масового характеру, зберігаючи свою латентність.

13. Обґрунтовано, що з метою підвищення рівня захисту прав дітей, відповідно до міжнародних стандартів, вимог гуманітарного права, а також підвищення ефективності боротьби з воєнними злочинами виникає необхідність передбачити кримінальну відповідальність за порушення законів та звичаїв війни окремо стосовно дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Casla K. School Bullying Among Peers, Human Rights and the State's Duty to Protect : The Case of Spain. *The International Journal of Children's Rights*. 2020. № 28. P. 778–804 URL : https://brill.com/view/journals/chil/28/4/article-p778_778.xml?ebody=pdf-117260
2. Chan S., Khader M., Ang J. Understanding «happy slapping». *International Journal of Police Science & Management*. 2012. Vol. 14. № 1. P. 42–57. DOI : <https://journals.sagepub.com/doi/10.1350/ijps.2012.14.1.252>
3. Children's Rights : legal reports (Publications of the Law Library of Congress). 2007. 182 p. URL : <https://tile.loc.gov/storage-services/service/l1/lglrd/2018298966/2018298966.pdf>
4. Collaborating Against Child Abuse. Exploring the Nordic Barnahus model / edited by Johansson S., Stefansen K., Bakketeig E., Kaldal A. Cham, Switzerland : Palgrave Macmillan, 2017. 402 p. DOI : <https://doi.org/10.1007/978-3-319-58388-4>
5. Cyberbullying among young people. *European Union*. URL : <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ca178e3b-7ef4-11e6-b076-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-129352382>
6. Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA. *European Union*. URL : <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2012/29>
7. Dooley J., Pyzalski J., Cross D. Cyberbullying Versus Face-to-Face Bullying : A Theoretical and Conceptual Review. *Journal of Psychology*. 2009. Vol. 217 (4). P. 182–188. URL : https://www.academia.edu/4355269/Cyberbullying_Versus_Face_to_Face_Bullying_A_Theoretical_and_Conceptual_Review

8. Ending violence against children : six strategies for action. New York, 2014. 66 p. URL : <https://www.unicef.org/media/66906/file/Ending-Violence-Against-Children-Six-strategies-For-Action.pdf>
9. Garabeyli T. Historical overview of the concept of children's rights. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 2022. P. 1121–1167. DOI : <https://doi.org/10.33717/deuhfd.1182550>.
10. General Comment № 1: The Aims of Education (article 29) (2001). *United Nations*. URL : <https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/general-comment-no-1-aims-education-article-29-2001>
11. General comment № 13 (2011). The right of the child to freedom from all forms of violence. *Committee on the Rights of the Child*. URL : https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/CRC.C.GC.13_en.pdf
12. Judgment of The European Court of Human Rights in the case of Buturugă v. Romania, 11 February 2020. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:\[%22ENG%22\],%22appno%22:\[%2256867/15%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-201342%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:[%22ENG%22],%22appno%22:[%2256867/15%22],%22documentcollectionid%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-201342%22]})
13. Judgment of The European Court of Human Rights in the case of Szabó and Vissy v. Hungary, 12 January 2016. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-160020>
14. Lubanga Case. *International Criminal Court*. URL : <https://www.icc-cpi.int/drc/lubanga>
15. MacDonald J. The weight of memory – Children's rights in a changing world. The 28th Conference of the Association of Lawyers for Children on 24 November 2017. London, 2017. URL : <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2017/11/macdonald-j-childrens-rights-in-a-changing-world-alc-conference-20171127.pdf>
16. Mapping study on cyberviolence with recommendations adopted by the T-CY on 9 July 2018. *Cybercrime Convention Committee*. URL : <https://rm.coe.int/t-cy-mapping-study-on-cyberviolence-final/1680a1307c>

17. More support for victims after mother and daughters win domestic violence case. *Council of Europe*. URL : <https://www.coe.int/en/web/impact-convention-human-rights/-/more-support-for-victims-after-mother-and-daughters-win-domestic-violence-case>
18. Muhammad M. From "objects of protection" to "subjects of rights": a journey of children rights from Declaration of 1924 to Convention of 1989. *Pakistan Journal of Social Sciences*. 2021. Vol. 41. № 2. P. 455–467. URL : <https://pjss.bzu.edu.pk/index.php/pjss/article/view/1003/905>
19. Nocentini A., Calmaestra J., Schultze-Krumbholz A. Cyberbullying: Labels, Behaviours and Definition in Three European Countries. *Australian Journal of Guidance & Counselling*. 2010. Vol. 20. № 2. P. 129–142. URL : https://www.academia.edu/57134319/Definitions_of_cyberbullying
20. Parliamentary Assembly Council of Europe Resolution 2495 (2023). URL : <https://pace.coe.int/en/files/31776/html>
21. Peled Y. Cyberbullying and its influence on academic, social, and emotional development of undergraduate students. *Heliyon*. 2019. Vol. 5 (3). DOI : <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2019.e01393>
22. Rules of Procedure and Evidence. URL : https://legal.un.org/icc/asp/1stsession/report/english/part_ii_a_e.pdf
23. Scott Sh. From major to minor: an historical overview of children's rights and benefits. *Journal of Law and Social Policy*. 1993. Vol. 9. P. 222–257. DOI : <https://doi.org/10.60082/0829-3929.1119>
24. Situation in Ukraine : ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. *International Criminal Court*. URL : https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and?fbclid=IwAR0nGUmKFEJFyz1yebHaDKXOBtR3vQjinjCpn_e2GNnN9AdwGmhm2IE8YxU

25. Six grave violations against children in times of war. *UNICEF*. URL : <https://www.unicef.org/children-under-attack/six-grave-violations-against-children>
26. Smith P., Mahdavi J., Carvalho M. Cyberbullying : Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 2008. P. 376–385. URL : https://www.academia.edu/64992834/Cyberbullying_Its_nature_and_impact_in_secondary_school_pupils
27. The Covenant of the League of Nations. *The United Nations*. URL : <https://www.ungeneva.org/en/about/league-of-nations/covenant>
28. Tribute to the Memory of Eglantyne Jebb. *International review*. URL : <https://international-review.icrc.org/articles/tribute-memory-eglantyne-jebb>
29. United Nations Security Council Resolution 1261 (1999). URL : <http://unscr.com/en/resolutions/doc/1261>
30. United Nations Security Council Resolution 1888 (2009). URL : [https://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/securitycouncil/S-RES-1888-\(2009\)-English.pdf](https://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/securitycouncil/S-RES-1888-(2009)-English.pdf)
31. United Nations Security Council Resolution 2427 (2018). URL : <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n18/216/81/pdf/n1821681.pdf>
32. Watts L., Wagner J., Velasquez B. Cyberbullying in higher education : A literature review. *Computers in Human Behavior*. 2017. Vol. 69. P. 268–274. DOI : <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.12.038>
33. Wolak J., Mitchell K., Finkelhor D. Does Online Harassment Constitute Bullying? An Exploration of Online Harassment by Known Peers and Online-Only Contacts. *Journal of Adolescent Health*. 2007. P. 51–58. URL : https://www.academia.edu/8605414/Does_Online_Harassment_Constitute_Bullying_An_Exploration_of_Online_Harassment_by_Known_Peers_and_Online_Only_Contacts
34. Yemima C. The Forms of Cyberbullying Behavior among Teenage Students: A Systematic Literature Review. *Jurnal Bimbingan dan Konseling Terapan*. 2023.

https://www.academia.edu/109467360/The_Forms_of_Cyberbullying_Behavior_among_Teenage_Students_A_Systematic_Literature_Review

- 35.Авіаналіт на Маріуполь – армія рф розбомбила пологовий будинок і дитячу лікарню. *Донецька обласна прокуратура*. URL : https://don.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=315041&fp=1091
- 36.Барнахус : як працює безпечний простір для дітей, які пережили насильство. *UNICEF*. URL : <https://www.unicef.org/ukraine/stories/safe-space-at-barnahus>
- 37.Барчук В. О. Кримінально-правова відповідальність за залучення дітей до участі у збройних конфліктах. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2024. Вип. 2. С. 37–41. DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2024-2-7>
- 38.Бедан В. Б. Проблема кібербулінгу у молодіжному середовищі: теоретичний аналіз. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 1. С. 42–47. DOI : <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.1.6>
- 39.Безпечне освітнє середовище в умовах воєнного стану : на що звернути увагу директору школи. *Державна служба якості освіти в Україні*. URL : <https://sqe.gov.ua/bezpechne-osvitnie-seredovishhe-v-umovakh/>
- 40.Берднік І. В. До питання кваліфікації сексуального насильства в умовах міжнародного збройного конфлікту. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Ужгород, 2022. № 6. С. 373–378. DOI : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.69>
- 41.Беспаль О. Л. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти життя та здоров'я дітей, що вчиняються в сім'ї : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2019. 294 с. URL : <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/832b8380-69c8-4376-9f9a-b18e12ac4599/content>

- 42.Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія. Харків : Макаренко, 2014. 360 с.
43. Боднар О. Б. Поняття та зміст права людини на безпеку та його співвідношення з суміжними правами. *Форум права*. 2011. № 1. С. 88–93.
URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=FP_index.htm_2011_1_18
- 44.В Нацполіції працюють 54 спеціалізовані підрозділи протидії домашньому насильству. *Урядовий портал*. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/v-natspolitsii-pratsiuiut-54-spetsializovani-pidrozdily-protydii-domashnomu-nasylstvu>
- 45.В Україні запрацює перший центр Барнахус по роботі з дітьми-потерпілими та свідками злочинів – підписано Меморандум. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/v-ukrayini-zapracuyuje-persii-centr-barnaxus-po-roboti-z-ditmi-poterpilimi-ta-svidkami-zlociniv-pidpisano-memorandum-foto>
- 46.Ведернікова А. О. Кримінологічна характеристика кібербулінгу та його видів. *Інформація і право*. 2021. № 3(38). С. 99–108. URL : <http://il.ippi.org.ua/article/view/243813>
- 47.Вербували підлітків для вчинення диверсій : Нацполіція спільно з СБУ викрила схему російських спецслужб. *Національна поліція України*. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/verbuvaly-pidlitkiv-dlia-vchynennia-dyversii-natspolitsiia-spilno-z-sbu-vykryla-skhemu-rosiiskykh-spetssluzhb>
- 48.Вербування дітей через соціальні мережі : як протидіяти ворожій пропаганді і убезпечити підлітків. *Садівська громада*. URL : <https://sadvivska-gromada.gov.ua/news/1721196958/>
- 49.Вербування підлітків ворогом для скоєння диверсій : кіберполіція попереджає про небезпеку в інтернеті. *Кіберполіція України*. URL : <https://cyberpolice.gov.ua/article/verbuvannya-pidlitkiv-vorogom-dlya->

[skoynnya-dyversij-kiberpolicziya-poperedzhaye-pro-nebezpeku-v-interneti-2116/](#)

50. Відновне правосуддя для неповнолітніх : як це працює. *Міністерство юстиції України*. URL : <https://minjust.gov.ua/news/ministry/vidnovne-pravosuddya-dlya-nepovnolitnih-yak-tse-pratsyue>
51. Гришко В. І. Історико-правова характеристика поняття «булінг». *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 3. С 9–17. URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/35621/1/%d0%86%d0%a1%d0%a2%d0%9e%d0%a0%d0%98%d0%9a%d0%9e-%d0%9f%d0%a0%d0%90%d0%92%d0%9e%d0%92%d0%90%20%d0%a5%d0%90%d0%a0%d0%90%d0%9a%d0%a2%d0%95%d0%a0%d0%98%d0%a1%d0%a2%d0%98%d0%9a%d0%90%20%d0%9f%d0%9e%d0%9d%d0%af%d0%a2%d0%a2%d0%af.pdf>
52. Грубі порушення прав людини внаслідок збройної агресії проти України : загальний огляд. *Омбудсмен України*. URL : <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/hrubi-porushennia-prav-dytny-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-proty-ukrainy-zahalnyi-ohliad>
53. Губанова Т. О. Функціонування закладів вищої освіти в умовах воєнного стану : сучасний стан та перспективи. *Київський юридичний журнал*. 2023. Вип. 3. С. 23–31. DOI : <https://doi.org/10.32782/klj-2023-3.03>
54. Деякі питання використання об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.03.2017 р. № 138. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/138-2017-%D0%BF#Text>
55. Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 р. № 1646. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text>
56. Діти війни. URL : <https://childrenofwar.gov.ua/>

57. Дмитришина Т. Ювенальна юстиція : міжнародний досвід та перспективи його впровадження в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2021 № 1. С. 210–219 DOI : <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.37>
58. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
59. Домашнє насильство стосовно дитини : як захиститися та куди звертатися. *Омбудсмен України*. URL : https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/domashnye-nasilstvo-stosovno-ditini-yak-zahistitisya-ta-kudi-zvertatisya
60. Європейська конвенція про громадянство від 06.11.1997 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004#Text
61. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
62. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
63. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1949 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text
64. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12.08.1949 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text
65. Жорстоке поводження з дитиною, визначення, причини, прояви, наслідки, відповідальність, основні терміни щодо жорстокого поводження та насильства відносно дитини. *Гаряча лінія з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей 1547*. URL : <https://1547.ukc.gov.ua/dovidkova-informatsiya/protydiya-nasylstvu-stosovno-ditej/zhorstoke-povodzhennya-z-dytynoyu-vyznachennya-prychyny-proyavy->

[D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%D1%96%D0%B2%20%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81%D1%83%20%C2%AB%D0%97%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82%20%D1%82%D0%B0%20%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%20%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%B9%20%D1%82%D0%B0%20%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%96%20%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%BF%20%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D0%BA%D1%83%C2%BB.pdf](https://media-www.npu.gov.ua/npu-pre-prod/sites/1/Docs/Dialnist/Richni_zvity/Zvit_NPU_2021_.pdf)

- 73.Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2021 році. *Національна поліція України*. URL : https://media-www.npu.gov.ua/npu-pre-prod/sites/1/Docs/Dialnist/Richni_zvity/Zvit_NPU_2021_.pdf
- 74.Звіт про порушення та недотримання міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, пов'язані з примусовим переміщенням та/або депортацією українських дітей до російської федерації від 28.04.2023 р. *Організація з безпеки та співробітництва в Європі*. URL : https://www.osce.org/files/f/documents/0/1/546560_0.pdf
- 75.Зубков М., Мюллер В. Сучасний англо-український та українсько-англійський словник. Харків : Школа, 2007. 268 с.
- 76.Інтернет. *Словник іношомовних слів*. URL : <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%B2%ED%F2%E5%F0%ED%E5%F2>
- 77.Іщенко О. М. Медіація в кримінальному процесі : зарубіжний досвід та перспективи України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 39. Том 2. С. 126–129. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_39%282%29_30
- 78.Калашнікова Л. В. Особливості вивчення безпеки життєдіяльності як соціального явища. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2017. С. 73–79. URL : <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/9848/9371>

79. Кармазіна К. Ю., Храпицька М. О. До питання про стан відновного правосуддя в Україні на сучасному етапі. *Правова держава*. 2021. № 41. С. 83–95. URL : <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/30584/1/83-95.pdf>
80. Китайка О. В. Конституційні права дитини як основний елемент конституційно-правового статусу дитини. *Правове життя сучасної України* : матеріали наук.-практ. конф., м. Одеса, 17 трав. 2019 р. Одеса, 2019. Т. 1. С. 336–338. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/21084/%D0%9A%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%B9%D0%BA%D0%B0%20%D0%9E.%20%D0%92.%20%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%20%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8%20%D1%8F%D0%BA%20%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B5%D0%B%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%81%D1%83%20%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
81. Кібербулінг – що це та як це зупинити? ЮНІСЕФ. URL : <https://www.unicef.org/ukraine/cyberbullying>
82. Клименко О. Залучення дітей до участі в збройних конфліктах : моделі та методи вербування (український досвід). *Соціологічні студії*. 2019. № 2 (15). С. 13–20. DOI : <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2019-02-13-20>
83. Коваленко О. О. Вербування і використання росією дітей у війні як найгірша форма дитячої праці : правові виклики сучасності. *Правові виклики сучасності* : матеріали круглого столу, м. Харків, 20 груд. 2022 р.

- Харків, 2022. С. 23–27. URL : https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/23740/1/mater_kr_stil_22-25-29.pdf
- 84.Коваль О. М. Форми відновного правосуддя : практика застосування та Європейський досвід. *Держава та регіони*. 2017. № 1 (55). С. 115–119. URL : https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/9405/1/20180517_302.pdf
- 85.Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
- 86.Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>
- 87.Козін А. О. Щодо проблеми застосування в Україні зарубіжного досвіду організації протидії булінгу (цькуванню). *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 1. С. 174–178. DOI : <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.1.31>
- 88.Козьяков І. Законодавче визначення державної безпеки : проблеми теорії та практики. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 160–164. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/9/27.pdf>
- 89.Командувачу військово-повітряними силами рф повідомлено про підозру в організації удару по дитячій лікарні «Охматдит». *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/komanduvacu-viiskovo-povitryanimi-silami-rf-povidomleno-pro-pidozru-v-organizaciyi-udaru-po-dityacii-likarni-oxmatdit>
- 90.Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці N 182 від 17.06.1999 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text
- 91.Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
- 92.Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_054#Text

93. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення від 28.06.1952 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011#Text
94. Конвенція про охорону персоналу Організації Об'єднаних Націй та зв'язаного з нею персоналу. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_025#Text
95. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
96. Конвенція про статус біженців. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text
97. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11.05.2011 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text
98. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25.10.2007 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text
99. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text
100. Конституція України від 28.06.1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
101. Корисні посилання щодо теми антибулінгу. *Міністерство освіти і науки України*. URL : <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/protidiya-bulingu/korisni-posilannya-shchodo-temi-antibulingu>
102. Крижевський А. В., Дерій О. О. Становлення та розвиток міжнародних стандартів щодо правового регулювання праці. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 154–161. DOI : <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2019.25>
103. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

104. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
105. Кузьомко В. М. Економічна безпека як наукова категорія. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*. 2010. Вип. 9. С. 29–34. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2010_9_6
106. Курило Т. В. Кіднепінг – впровадження новітнього законодавства в Україні. *International scientific conference : the materials of International scientific conference, Riga, Latvia, December 28–29, 2021*. Riga, 2021. С. 72–75. DOI : <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-179-4-18>
107. Лесько Н. Захист дітей від насильства в освітньому середовищі України. *National Law Journal : Theory and practice*. 2017. С. 65–68. URL : https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/65_68_Zahist%20d%D1%96tej%20v%D1%96d%20nasil%27stvav%20osv%D1%96tn%27omu%20seredovis%20hh%D1%96%20Ukra%D1%97ni.pdf
108. Лубенець І. Кібернасильство (кібербулінг) серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів. *Національний юридичний журнал : теорія і практика*. 2016. С. 169–173. URL : https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/169_173_KIbernasilstvo%20%28%20KIberbulIng%29%20sered%20uchnIv%20zagalnoosvItnIh%20navchalnih%20OzakladIv.pdf
109. Малиновська Т. М. До проблеми захисту дітей, що потерпіли від домашнього насильства. *Наше право*. 2021. № 1. С. 102–107. DOI : <https://doi.org/10.32782/NP.2021.1.16>
110. Матвеева Л. Г. Відновний підхід до здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. Ювенальна юстиція : український дискурс : монографія. Одеса, 2021. С. 141–159. URL : <http://194.54.162.203/bitstream/123456789/2973/1/%d0%9a%d0%9e%d0%9b%d0%95%d0%9a%d0%a2%d0%98%d0%92%d0%9d%d0%90 %d0%9c%d0>

[%9e%d0%9d%d0%9e%d0%93%d0%a0%d0%90%d0%a4I%d0%af_2021_14_1.pdf](#)

111. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс : навч. посіб. Київ : Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2020. 398 с. URL : <https://nsj.gov.ua/files/16606515823.%d0%9c%d1%96%d0%b6%d0%bd%d0%b0%d1%80%d0%be%d0%b4%d0%bd%d0%b5%20%d0%b3%d1%83%d0%bc%d0%b0%d0%bd%d1%96%d1%82%d0%b0%d1%80%d0%bd%d0%b5%20%d0%bf%d1%80%d0%b0%d0%b2%d0%be.%d0%97%d0%b0%d0%b3%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d0%b8%d0%b9%20%d0%ba%d1%83%d1%80%d1%81%20%d0%9d%d1%96%d0%bb%d1%8c%d1%81%d0%b0%20%d0%9c%d0%b5%d0%bb%d1%8c%d1%86%d0%b5%d1%80%d0%b0.pdf>
112. Меморандум про взаєморозуміння між Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Уповноваженим Президента України з прав дитини, Верховним Судом, Офісом Генерального прокурора, Міністерством юстиції України, Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством соціальної політики України, Міністерством охорони здоров'я України, Національною поліцією України, Координаційним центром з надання правової допомоги та Представництвом Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні від 17.08.2021 р. URL : <https://www.legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/bagatostoronnij-memorandum-barnahus.pdf>
113. Миронюк Т. В., Запорожець А. К. Кібербулінг в Україні – соціально небезпечне явище чи злочин : визначення та протидія. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (16). С. 275–284. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2018_2_25
114. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

115. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту. 2014. URL : https://www.wicc.net.ua/media/int_protokol.pdf
116. Мобільні групи реагування на факти вчинення домашнього насильства запрацювали ще в чотирьох містах Дніпропетровської області. *Міністерство внутрішніх справ України*. URL : <https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/mobilni-grupi-reaguvannya-na-fakti-vcinennya-domasnyogo-nasilstva-zapracuyovali-shhe-v-cotiryox-mistax-dnipropetrovskoyi-oblasti>
117. Модель «Барнахус» : загальна характеристика і впровадження в Україні. *UNICEF*. URL : <https://www.unicef.org/ukraine/documents/model-barnahus-implementation-ukraine>
118. Мудрий Я. С. Захист прав дитини як соціально-педагогічна проблема. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2023 № 86. С. 75–79 DOI : <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2023.86.13>
119. Мурзановська А. В. Відновне правосуддя : окремі методологічні аспекти досліджень правового регулювання та практики застосування в Україні. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 21 трав. 2021 р., Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 288–291. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/15281/%d0%9c%d1%83%d1%80%d0%b7%d0%b0%d0%bd%d0%be%d0%b2%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%b0%20%d0%90.%d0%92..pdf?sequence=1&isAllowed=y>
120. Назарова Г. В., Дем'яненко А. А. Теоретичні аспекти визначення сутності поняття «безпека». *Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 31 трав. – 1 черв. 2018 р. Харків, 2018. С. 109–110. URL :

http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/19136/1/%d1%82%d0%b5%d0%b7%d0%b8_2018%20%282%29.pdf

121. Найдьонова Л. А. Кібербулінг у підлітковому рейтингу інтернет-небезпек. *Психологічні науки : проблеми і здобутки*. 2018. Вип. 1. С. 141–159. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pnpz_2018_1_11
122. Найдьонова Л. А. Кібербулінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини : методичні рекомендації. Київ, 2014. 80 с. URL : <https://mediaosvita.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/KIBERBULLING-ABO-AGRESIYA-V-INTERNETI-SPOSOBY-ROZPIZNANNYA-I-ZAHYST-DYTYNY-.pdf>
123. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навч.-метод. посіб. до спец. курсу. Київ, 2012. 248 с. URL : <https://www.osce.org/files/f/documents/8/1/93319.pdf>
124. Настільна книга судді: матеріали для розгляду справ про міжнародні злочини. 840 с. URL : <https://nsj.gov.ua/files/1687510022%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D0%97%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8%20%D0%9D%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%20%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%B4%D1%96.pdf>
125. Неледва Н. В. Процедури відновного правосуддя щодо неповнолітніх як специфічні складники формування сучасної ювенальної юстиції в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021 № 52. С. 76–80. DOI : <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.52.17>
126. ОБСЄ оприлюднила звіт про злочини росії проти українських дітей. *Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України*. URL : <https://minre.gov.ua/2023/05/09/obsye-oprylyudnyla-zvit-pro-zlochyny-rosiyi-proty-ukrayinskyh-ditej/>

127. Омбудсман Дмитро Лубінець : Росія продовжує цілеспрямовану політику перевиховання українських дітей у тимчасово окупованому Криму. *Омбудсмен України*. URL : https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/ombudsman-dmitro-lubinec-rosiya-prodovzhuye-cilespryamovanu-politiku-perevihovannya-ukrayinskih-ditej-u-timchasovo-okupovanomu-krimu
128. Опольська Н. М. Права дитини в Україні : монографія, 2-ге видання, перероблене та доповнене. Вінниця : ВНАУ, 2019. 289 с. URL : <http://repository.vsau.org/getfile.php/22618.pdf>
129. Організації, які займаються проблемами булінгу в Україні. *Міністерство освіти і науки України*. URL : <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/protidiya-bulingu/organizatsii-yaki-zaymayutsya-problemami-bulingu-v-ukraini>
130. Освіта України в умовах воєнного стану : інформ.-аналіт. збірн. Київ, 2022. 358 с. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serpn.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analitic.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf>
131. Павленко Т. А., Корабель М. Г. Домашнє насильство щодо дітей в умовах війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023 № 10. С. 486–488. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/118>
132. Пам'ятка щодо кваліфікації випадків сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК). URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/Pamiatka_SNPk.pdf
133. ПАРЄ визнала геноцидом депортацію українських дітей до росії. *Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України*. URL : <https://minre.gov.ua/2023/04/28/parye-vyznala-genocydom-deportacziyu-ukrayinskyh-ditej-do-rosiyi/>

134. ПАРЄ визнала геноцидом депортацію українських дітей до росії. *Міністерство національної єдності України*. URL : <https://unity.gov.ua/2023/04/28/parye-vyznala-genoczydom-deportacziyu-ukrayinskyh-ditej-do-rosiyi/>
135. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#n15>
136. Питання щодо захисту дітей від домашнього насильства особливо актуальне під час війни. *Верховний Суд*. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1496637/>
137. Поняття «Дитина-Свідок» у національному законодавстві. *Дрогобицька районна військова адміністрація*. URL : <https://drohobych-rda.gov.ua/news/ponyattya-dytyna-svidok-u-natsionalnomu-zakonodavstvi.html>
138. Попов Г. В. Особливості досудового розслідування злочинів проти статевої недоторканості дітей, що вчинені в умовах збройного конфлікту. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Ужгород, 2023. Вип. 75 (2). С. 125–129. DOI : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.2.20>
139. Права громадян, які постраждали внаслідок збройної агресії проти України. *Омбудсмен України*. URL : <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/porazhdali-vid-zbroinoi-ahresii-roziiskoi-federatsii>
140. Права дитини – найвища цінність : основні цифри та факти про роботу Офісу Генпрокурора у сфері захисту прав і свобод дітей. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/prava-ditini-naivishha-cinnist-osnovni-cifri-ta-fakti-pro-robotu-ofisu-genprokurora-u-sferi-zaxistu-prav-i-svobod-ditei>
141. Правовий захист дітей : Офіс Генпрокурора у судовому порядку повернув навчальні приміщення столичному коледжу. *Офіс Генерального*

прокурора. URL : <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/pravovii-zaxist-ditei-ofis-genprokurora-u-sudovomu-poryadku-povernuv-navcalni-primishhennya-stolicnomu-koledzu>

142. Причини булінгу : результати масштабного дослідження в українських школах. *Міністерство освіти і науки України*. URL : <https://mon.gov.ua/news/prychyny-bulinhu-rezultaty-masshtabnoho-doslidzhennia-v-ukrainskykh-shkolakh>
143. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>
144. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
145. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України від 21 січня 2019 року № 172/5/10 : Наказ Міністерства юстиції України, Офісу Генерального прокурора від 22.07.2024 р. № 2175/5/175. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1117-24#n2>
146. Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2126-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20#Text>
147. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18.12.2018 р. № 2657-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text>
148. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство : Закон України від 03.03.2022 р. № 2117-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#Text>
149. Про внесення змін до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова

- Кабінету Міністрів України від 15.04.2022 р. № 447. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447-2022-%D0%BF#Text>
150. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 р. № 585. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text>
151. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
152. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
153. Про затвердження вимог з питань використання та обліку фонду захисних споруд цивільного захисту : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.07.2018 р. № 579. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0879-18#Text>
154. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 р. № 658. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF>
155. Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 р. № 268. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text>
156. Про затвердження Порядку реалізації пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус) : Наказ Міністерства юстиції України, Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства соціальної політики

України, Міністерства охорони здоров'я України від 26.07.2024 р.
№ 2218/5/180/523/352-Н/1306. URL :

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1151-24#Text>

157. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006. URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006>

158. Про Координаційну раду з питань захисту та безпеки дітей : Указ Президента України від 08.08.2022 р. № 568/2022. URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/568/2022#Text>

159. Про оптимізацію виконання заходів з підготовки закладів освіти до нового навчального року та опалювального сезону в умовах воєнного стану : Лист Міністерства освіти і науки України від 26.07.2022 р. № 1/8462-22. URL : <https://mon.gov.ua/npa/pro-pidgotovku-zakladiv-osviti-do-novogo-navchalnogo-roku-ta-opalyuvalnogo-sezonu-v-umovah-voennogo-stanu>

160. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

161. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

162. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 р. № 463-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

163. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

164. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21 серп. 2024 р. № 3909-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text>

165. Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального

- правопорушення» : Наказ Міністерства юстиції, Офісу Генерального прокурора від 21.01.2019 р. № 172/5/10. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>
166. Про реалізацію пілотного проєкту «програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» : Наказ Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора від 22.07.2024 р. № 2176/5/501/176. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#n3>
167. Про результати впровадження моделі «Барнахус» в Україні розповіла суддя ВС Надія Стефанів. *Верховний Суд*. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1521986/>
168. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
169. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1027-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text>
170. Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 р. № 357. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2017-%D0%BF#Text>
171. Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину. *Безоплатна правнича допомога*. URL : <https://legalaid.gov.ua/novyny/programa-vidnovlennya-dlya-nepovnolitnih-yaki-ye-pidozryuvanymy-u-vchynenni-zlochynu/>
172. Програмі відновлення для неповнолітніх – три роки. *Урядовий кур'єр*. URL : <https://ukurier.gov.ua/uk/news/programi-vidnovlennya-dlya-nepovnolitnih-tri-roki/>

173. Проект «Барнахус» запрацював на Вінниччині. *Міністерство юстиції України*. URL : <https://minjust.gov.ua/news/ministry/proekt-barnahus-zapratsyuvav-na-vinnichchini>
174. Протидія булінгу в закладі освіти : системний підхід : методич. посіб. / Андрєєнкова В. Л. та ін. Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 132 с. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/protidia-bulingu/2019-11-25-protydiy-bulliny.pdf>
175. Проць О. Є., Носилевська Т. В. Проблеми правового захисту дітей в Україні від домашнього насильства. *Право і суспільство*. 2022 № 1. С. 23–29. DOI : <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.1.4>
176. Рекомендації щодо організації укриття в об'єктах фонду захисних споруд цивільного захисту персоналу та дітей (учнів, студентів) закладів освіти. *Державна служба України з надзвичайних ситуацій*. URL : <https://dsns.gov.ua/upload/6/1/7/3/8/8/V664V79YQEyPpn5fJXZ5mInpYzp56m7ARpM1nAWJ.pdf>
177. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
178. Рібейро С. Ф. і Данає ван дер С. П. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. 2017. 328 с. URL : https://nmc-vfpo.com/wp-content/uploads/2022/05/mizhnarodnyj-protokol-iz-dokumentuvannya-ta-rozsliduvannya-seksualnogo-nasylstva-v-konflikti-2017_compressed.pdf
179. Російська систематична програма перевиховання та всиновлення дітей з України. *Лабораторія гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я*. Нью-Гейвен, 2023. 8 с. URL : <https://hub.conflictobservatory.org/portal/sharing/rest/content/items/b375d161d062486fb2267ad7522f3441/data>
180. Сексуальне насильство як зброя війни : стратегія ворога залякати цивільне населення. *Омбудсмен України*. URL :

https://www.ombudsman.gov.ua/index.php/uk/news_details/seksualne-nasilstvo-yak-zbroya-vijni-strategiya-voroga-zalyakati-civilne-naselennya

181. Семікоп Н. Проблемні питання притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення психологічного насильства щодо дітей. *Юридичний вісник*. 2023. № 5. С. 119–126. DOI : <https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2023.16>
182. Сердюк О. В. Сексуальне насильство під час Другої світової війни в сучасному морально-правовому вимірі. *Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному суспільстві* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків : Друкарня Мадрид, 22 трав. 2020 р. Харків, 2020. С. 266–269
URL : https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/69312861/%D0%A1%D1%83%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96_%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D1%96%D1%96_%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%96_%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0_%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F22_%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D1%8F_2020_%D1%80._%D0%BC.%D0%A5%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%B2-libre.pdf?1631284828=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3D69312861.pdf&Expires=1737308822&Signature=bez-Rq1VPsmyTEL~IIGWNgs8sIdStrww0Qz2gX0Q7P2d2RyMpsnGP70Kpc7nsh9Gv6iinNsy42O1yhrFhBcnRgeoAEUG9Zlgspzog0nxtlMvrKFkfbxHFwg4rL9U6KA-sFhoOQvIkV5CbwzUGbPj-8ESkRL2n2h0jv538HjVLIaM2eR5ri0uuTxAwOZ2s~KJqk6ww-bUOYAnwmU0SDVAp~9-BVB4EOa4aNuxvV8xT-

[lbHzSBep5jXOSCrPsO5uA0REBaDvldeBCKqRW7GkYZ3lvv0MFSJJKgOZvEhNjJunEYH60M8E6AL3P4GbrL0fCzWzk50VGf8V146bqmJPYi4tQ_&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA#page=267](http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/4402/1/2018-sydorchuk_mon.pdf)

183. Сидорчук О. Г. Соціальна безпека : державне регулювання та організаційно-економічне забезпечення : монографія. Львів : ЛПІДУ НАДУ, 2018. 492 с. URL : http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/4402/1/2018-sydorchuk_mon.pdf
184. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
185. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с. URL : <http://politics.ellib.org.ua/pages-1606.html>
186. Статут Ради Європи від 05.05.2949 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text
187. Стешенко В. М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір : навч. посіб. 2-ге вид., змін. Харків : Право, 2019. 392 с. URL : https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_7_copy.pdf
188. Тихий В. П. Поняття безпеки людини і її правове забезпечення. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 1 (6). С. 21–40. URL : https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11075/1/Tihiy_21-40.pdf
189. Тітов І. Г., Лавріненко В. А. Чинники прояву кібербулінгу в підлітковому середовищі : теоретичний огляд. *Психологія і особистість*. 2022. № 2 (22). С. 211–224. URL : <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/19200/1/4.pdf>
190. Толкачова Г. В. Еволюція правового забезпечення гарантій захисту прав і свобод дитини. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 72–76. URL : http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Chkup_2014_1_18

191. Три роки реалізації Програми відновного правосуддя для неповнолітніх : результати та висновки. *Міністерство юстиції України*. URL : <https://minjust.gov.ua/news/ministry/tri-roki-realizatsii-programi-vidnovnogo-pravosuddya-dlya-nepovnolitnih-rezultati-ta-visnovki>
192. У Вінницькій області покращують модель «Барнахус». *Вінницька обласна військова адміністрація*. URL : <https://www.vin.gov.ua/news/ostanni-novyny/63639-u-vinnytskii-oblasti-pokrashchuiut-model-barnakhus>
193. Уповноважений про мілітаризацію росіянами українських дітей на тимчасово окупованих територіях : Такі дії є проявом геноциду та порушенням Конвенції про права дитини. *Омбудсмен України*. URL : https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-pro-militarizaciyu-ukrayinskih-ditej-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyah-taki-diyi-ye-proyavom-genocidu-ta-porushennyam-konvenciyi-pro-prava-ditini
194. Устінова-Бойченко Г. М., Близнюк Є. О. Проблематика домашнього насильства над дітьми. *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. м. Одеса., 25 лют. 2022 р. Одеса, 2022. С. 178–180 URL : <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1844d716-672e-489b-b928-a30990e8f833/content#page=178>
195. Фадєєва М. В. Структура психологічної готовності вчителя до надання психологічної допомоги дитині – жертві кібербулінгу. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 39 (1). С. 21–26. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspo_2013_39%281%29_6
196. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень від 19.12.2011 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_160#Text
197. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 25.05.2000 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text

198. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 25.05.2000 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text
199. Харитонova О. В. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, у війні рф проти України : правові аспекти. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф. м. Харків, 5 трав. 2022 р. Харків, 2022. С. 189–202. URL : https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023/06/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84_%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D1%96_%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%96_%D0%9F%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_2022.pdf#page=189
200. Центри підтримки дітей «Барнахус» планують відкрити у Дніпрі та Львові. *Укрінформ*. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3892895-centri-pidtrimki-ditej-barnahus-planuut-vidkriti-u-dnipri-ta-lvovi.html>
201. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
202. Чорномаз О. Домашнє насильство на фоні подій сьогодення. *Політика та право в умовах дії воєнного стану : пошук рішень* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Київ : вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 23 квіт. 2024 р. Київ, 2024. С. 202–205. URL : <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/44822/Polityka%20ta%20pravo%20v%20umovakh%20dii%20voiennoho%20stanu.pdf?sequence=1&isAllowed=y&fbc#page=202>
203. Шароватова О. П. Сфера безпекознавства : особливості підготовки фахівців. *INFOS-2017* : матеріали Міжнародного форуму з безпеки, м. Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 25–27 трав. 2017 р. Черкаси,

2017. С. 202–204. URL : <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/3235/1/Sharovatova%20Olena%20INFOS-2017.pdf>
204. Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія. Київ : «Українська енциклопедія», 1998. 672 с. URL : <https://leksika.com.ua/12530426/legal/bezpeka>
205. Шмаленко Ю. Особливості правового регулювання медіації в Україні. *Людина має право: соціально-гуманітарний дискурс у контексті реформаційних процесів в Україні* : матеріали круглого столу, м. Одеса : ОДУВС, 19 лист. 2020 р. Одеса, 2020. С. 118–123 URL : http://eprints.library.odku.edu.ua/id/eprint/9293/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D1%82%D0%B5%D0%B7_%D0%9B%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%BC%D0%B0%D1%94_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE_19_11_2020.pdf#page=118
206. Шутий М. В. Аспекти визначення поняття «безпека» та його значення для забезпечення особистої безпеки працівників органів внутрішніх справ України. *Зовнішня торгівля : економіка, фінанси, право*. 2014. № 3 (74). С. 173–178. URL : [http://zt.knute.edu.ua/files/2014/3\(74\)/uazt_2014_3_19.pdf](http://zt.knute.edu.ua/files/2014/3(74)/uazt_2014_3_19.pdf)
207. Ювенальні прокурори : 570 дітей загинуло в Україні внаслідок збройної агресії РФ. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-570-ditei-zaginulo-v-ukrayini-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf>
208. Юшкевич О. Г., Бурдін М. Ю. Батьківський кіднепінг як форма зловживання батьківськими правами. *Вісник ХНУВС*. 2024. № 2 (105) С. 74–83 DOI : <https://doi.org/10.32631/v.2024.2.07>
209. Юшкевич Ю. Г. Женевська декларація прав дитини 1924 року. *Приватно-правові та публічно-правові відносини : проблеми теорії та практики* : матеріали Міжнародної конференції, м. Маріуполь, 24 верес.

2021 р. Маріуполь, 2021. С. 71–73. URL :
<https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/723395e6-a244-46eb-9076-31bbb890239f/content>

210. Як захистити дитину від домашнього насильства? *Володимирська міська рада*. URL : <https://volodymyrrada.gov.ua/informatsiya-vid-ustanov/volodymyr-volynskij-tsentri-nadannya-bezoplatnoyi-vtorynnoyi-pravovoyi-dopomogy/yak-zahystyty-dytynu-vid-domashnogo-nasylstva/>
211. Як контролювати емоційний стан під час воєнного стану? – поради психологів. *Міністерство освіти і науки України*. URL : <https://mon.gov.ua/news/yak-kontrolyuvati-emotsiyniy-stand-pid-chas-voennogo-stanu-poradi-psikhologiv>

ПРОЄКТ
ЗАКОНУ УКРАЇНИ
Про внесення змін до Конституції України

I. Внести зміни до *Конституції України* (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141):

1. Частину 2 статті 52 Конституції України викласти в такій редакції:
«Кожна дитина має право на безпеку. Насильство над дитиною у будь-якій формі, її експлуатація, порушення її прав та зловживання ними переслідуються за законом».

II. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

Голова
Верховної Ради України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до проєкту Закону України «Про внесення змін до Конституції України»

1. Обґрунтування необхідності прийняття законопроєкту

Згідно Декларації прав дитини «дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, зокрема належного правового захисту, до і після народження» як найбільш вразлива категорія населення, тому дитина за будь-яких обставин має бути серед тих, які першими одержують захист і допомогу.

Держава має своїм обов'язком забезпечити дитині фізичну, емоційну та соціальну захищеність, надати можливості та сприятливі умови, що дадуть їй змогу розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності. Тобто дитина має бути наділена правом на безпеку, що має бути закріплено на законодавчому рівні з дотриманням принципу забезпечення найкращих інтересів дитини. Забезпечення такого права передбачає не тільки виявлення та усунення різноманітних загроз, які можуть ставити під сумнів благополуччя та розвиток дитини, але і включає в себе створення сприятливого середовища для формування та всебічного її розвитку як свободної особистості. Дитина має бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості та експлуатації, вона не повинна бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі.

Особливого значення право дитини на безпеку набуває в умовах збройного конфлікту, під час якого дитина піддається численним ризикам, серед яких прями загрози для життя через обстріли, мінування, насильство з боку воюючих сторін, психоемоційні травми, порушення доступу до освіти, медицини та соціальних послуг, а також загроза стати жертвою експлуатації. Особливо вразливими є діти, які проживають в районах бойових дій або на тимчасово окупованих територіях, а також переміщені особи, які вимушені залишати свої домівки, часто без належної підтримки з боку держави чи міжнародних організацій. Порушення права дитини на безпеку в умовах збройного конфлікту, на жаль, стає звичайним розповсюдженим явищем. У таких умовах держава зобов'язана вжити всіх можливих заходів для захисту прав дітей, що передбачає як законодавче забезпечення, так і практичну реалізацію цих норм через ефективні механізми державного контролю, соціальних служб та міжнародного співробітництва.

Отже, право дитини на безпеку як право дитини бути захищеною від фізичних, психологічних, моральних, соціальних, майнових загроз і небезпек, з урахуванням її уразливого становища, є основою для її нормального розвитку, відноситься до основних прав і свобод дитини і людини в цілому, тому має бути закріплено на рівні Основного Закону держави, зокрема, із внесенням відповідних змін до частини 2 статті 52 Конституції України.

Проєкт Закону України «Про внесення змін до Конституції України» розроблено задля вдосконалення механізму захисту прав та інтересів дитини, затвердження та посилення принципу людиноцентризму як засади сучасного конституціоналізму, сприяння формуванню і розвитку дитини як свободної,

гідної, гармонійної особистості шляхом закріплення права дитини на безпеку і розширенням переліку дій, які порушують безпечні умови існування дитини і переслідуються за законом.

2. Мета і завдання прийняття законопроекту

Метою запропонованих змін є імплементація принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, сприяння формуванню і розвитку дитини як свободної особистості, створення правової основи для посилення механізмів захисту дітей від усіх форм насильства, зловживань та експлуатації.

3. Загальна характеристика та основні положення законопроекту

Законопроектом пропонується внести зміни до частини 2 статті 52 Конституції України і закріпити окреме самостійне право дитини – право на безпеку, що створить передумови комплексного його захисту та охорони. Поява нового конституційного права не протирічить основним положенням Конституції України, адже у статті 22 Основного Закону міститься положення щодо невичерпаності прав і свобод людини і громадянина.

Розширення переліку дій, які посягають на безпечні умови існування та розвитку дитини у суспільстві або порушують їх і переслідуються за законом, надає можливості для підвищення ефективності захисту прав та інтересів дитини, розробці та реалізації державою заходів щодо попередження таких правопорушень.

4. Стан нормативно-правової бази у зазначеній сфері правового регулювання

Основу нормативно-правової бази у даній сфері становить Конституція України, Конвенція ООН про права дитини, Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства» та інші нормативно-правові акти.

5. Фінансово-економічне обґрунтування

Реалізація законопроекту не потребує додаткових витрат з Державного бюджету України.

6. Прогноз соціально – економічних та інших наслідків прийняття законопроекту

Прийняття запропонованого законопроекту сприятиме забезпеченню верховенства права та Конституції, підвищенню ефективності захисту прав та інтересів дитини, створенню державою сприятливих умов для зменшення ризиків і всебічного розвитку дитини як свободної особистості.

Прокуратура України
ВІННИЦЬКА ОБЛАСНА ПРОКУРАТУРА

вул. Монастирська, 33, м. Вінниця, 21050 факс: (0432) 53-04-71

e-mail: sekretariat@vin.gp.gov.ua, web: vin.gp.gov.ua

Код ЄДРПОУ 02909909

22.01.2025 № 24-82ВХ-25

На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертації
Пилипишиної Ірини Ігорівни
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»
«Забезпечення права дитини на безпеку в умовах воєнного стану»**

У дисертації Пилипишиної Ірини Ігорівни проведено комплексне дослідження забезпечення права дитини на безпеку в умовах воєнного стану, зокрема досліджено зміст і природу права дитини на безпеку, його генезис і розвиток, забезпечення цього права в сімейному, освітньому середовищі, у межах ювенальної юстиції, а також під час збройного конфлікту та розроблені рекомендації щодо вдосконалення національного законодавства і правозастосовчої практики для ефективного захисту прав дітей.

Результати дослідження Пилипишиної Ірини Ігорівни використовуються під час організації та проведення навчань, семінарів для ювенальних прокурорів органів Вінницької обласної прокуратури, слідчих (дізнавачів) Головного управління Національної поліції у Вінницькій області та його територіальних підрозділів, а також під час проведення інформаційних та просвітницьких кампаній для молоді, спрямованих на запобігання та протидію насильству.

**Начальник відділу
захисту інтересів дітей
та протидії домашньому насильству
обласної прокуратури**

Вікторія ГУНЬКО

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з наукової роботи

Сергій РАДІО

січня 2025 р.

АКТ № 04-25/20-24

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
ПИЛИПИШИНОЇ Ірини Ігорівни
«Забезпечення права дитини на безпеку в умовах воєнного стану»
(спеціальність 081 Право) у навчальний процес Донецького національного
університету
імені Василя Стуса**

1. Комісія у складі:

Голова: Олена АРТЕМЕНКОВА, в.о. завідувача науковою частиною НДЧ

Члени комісії: Світлана КНИЩ, завідувач навчального відділу;
Ганна ПЕТРЕНКО, завідувач відділу аспірантури та докторантури «Докторська школа».

у період з 26.12.2024 р. по 10.01.2025 р. розглянула матеріали впровадження результатів зазначеної дисертаційної роботи у навчальний процес.

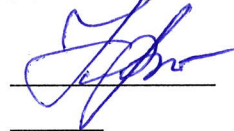
2. Комісія встановила:

Результати дисертаційного дослідження Ірини Ігорівни ПИЛИПИШИНОЇ «Забезпечення права дитини на безпеку в умовах воєнного стану» було впроваджено у навчальний процес кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса шляхом використання викладачами кафедри основних положень дисертації (щодо особливостей забезпечення права дитини на безпеку в умовах воєнного стану загалом, забезпечення права дитини на безпеку в сімейному, освітньому середовищі та у межах здійснення ювенальної юстиції, зокрема), що сприяло більш ґрунтовному розумінню механізмів захисту прав дитини умовах воєнного стану під час викладання наступних освітніх компонентів:

1. «Кримінальне право (теорія злочину, теорія покарання)», тема 24 «Особливості кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх» (ОС «Бакалавр», ОПП Право, 2 курс, 2 години лекцій);
2. «Міжнародне право», тема 15 «Загальні положення міжнародного гуманітарного права» (ОС «Бакалавр», ОПП Право, 3 курс, 2 години лекцій);
3. «Міжнародний захист прав людини», тема 7 «Міжнародний захист окремих категорій та груп осіб» (ОС «Бакалавр», ОПП Право, 4 курс, 2 години лекцій).

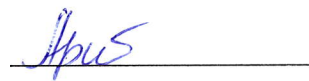
Позитивний вплив упровадження результатів дисертаційного дослідження Ірини ПИЛИПИШИНОЇ «Забезпечення права дитини на безпеку в умовах воєнного стану» обговорено на засіданні кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права юридичного факультету (протокол № 5 від 13.12.2024 р.).

Декан юридичного факультету

Ірина КОВАЛЬ

Голова комісії

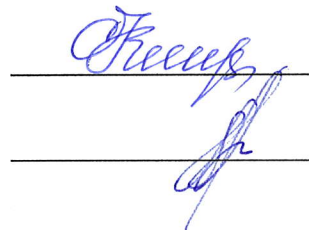
Олена
АРТЕМЕНКОВА

Завідувач кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права

Ольга ТУРЧЕНКО

Члени комісії:

Світлана КНИШ

Ганна ПЕТРЕНКО